

Impactul Primului Război Mondial asupra descendenților boierimii române

Autor: Filip-Lucian V. IORGA

Lucrare realizată în cadrul proiectului "Cultura română și modele culturale europene - cercetare, sincronizare, durabilitate", cofinanțat din FONDUL SOCIAL EUROPEAN prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Contract nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

Titlurile și drepturile de proprietate intelectuală și industrială asupra rezultatelor obținute în cadrul stagiului de cercetare postdoctorală aparțin Academiei Române.

* * *

*Punctele de vedere exprimate în lucrare aparțin autorului și nu angajează
Comisia Europeană și Academia Română, beneficiara proiectului.*

DTP, complexul editorial/redacțional, traducerea și corectura aparțin autorului.

Descărcare gratuită pentru uz personal, în scopuri didactice sau științifice.

Reproducerea publică, fie și parțială și pe orice suport,
este posibilă numai cu acordul prealabil al Academiei Române.

ISBN 978-973-167-320-2

CUPRINS

Argument.....	6
Capitolul 1. Precizări metodologice.....	10
Proiectul „Memoria elitelor românești”	10
Urmașii boierimii române, elitele românești și Primul Război Mondial.....	12
Marele Război din perspectiva microistoriei.....	14
Capitolul 2. În război.....	16
Intrarea în război reflectată în două jurnale inedite.....	16
„Treceți, batalioane române, Carpații!”	17
Gheorghe Poenaru-Bordea, primul ofițer român căzut în Marele Război.....	17
Nicolae Brăiloiu: „Trăiască România Mare!”	19
Spion în Transilvania, rănit la Turtucaia: Ilie Șteflea.....	32
Armata ca vehicul de ascensiune socială: noblețea eroilor.....	43
Generalul Ioan Dragalina.....	43
Cântecul generalului David Praporgescu.....	46
Generalul Eremia Grigorescu.....	49
Generalul Arthur Văitoianu.....	53
Frații Dămăceanu.....	55
Generalul Cezar Popovici.....	57
Generalul Adrian Dimitriu-Șoimu.....	59
Familia Negrescu.....	61
Tatăl și fiul își servesc țara: Alexandru și Barbu Slătineanu.....	62
Jurnalul unui ostaș lucid: Grigore Romalo.....	67
Gheorghe Donici: eroul de la Robănești.....	82
Eroii de la Răzoare: Nicolae Miclescu, Radu R. Rosetti.....	87
Boierii cad pentru țară.....	90
Frații Strehăieni și frații Golești.....	90
Căpitanul Petre Carp.....	92

Alți urmași de boieri în Primul Război Mondial.....	93
O familie de moșneni în război.....	111
Medicii militari.....	113
Vasile Voiculescu.....	113
Epaminonda Christide.....	115
Unchi și nepot: Eugeniu Felix și Eugen Filotti.....	118
Fotografiile de front ale lui Gabriel Tatos.....	119
Stigmatul trădării: cazul Sturdza.....	122
Români care luptă pentru Franța.....	123
Un prinț fanariot: Panait (Paul) Moruzi.....	123
Un boier moldovean: Eugeniu Rosetti.....	126
Un italian românizat: Dimitrie Ricci.....	126
Boierii Micești: un frate cade pentru Franța, altul pentru România.....	129
Frații Berindey.....	130
Boieri români care luptă pentru Rusia sau Germania.....	131
Un american apără cauza românească: Ryland Andrews.....	134
„Ne trebuie Ardealul!”.....	136
Războiul de după război.....	139
Capitolul 3. În spatele frontului.....	141
Războiul văzut prin ochi de copil.....	141
Barbu Brezianu.....	141
Profira Stoicescu.....	144
Ioana Perticari.....	149
Gabriel Culcer.....	154
Războiul la genul feminin.....	159
Jurnalul inedit al Anei Stoicescu.....	160
Surorile de caritate.....	165
Refugiul în Moldova.....	172
Mărturia unui italian împământenit: jurnalul inedit al lui Iginio Vignali.....	177
Marea burghezie și Primul Război Mondial: familia Zamfirescu.....	183

Destinul unui germanofil: Dimitrie Nenițescu.....	185
Capitolul 4. În refugiu, departe de țară.....	189
Lena Constante.....	189
Elena Chirițescu Ionescu.....	194
Alte povești despre refugiu.....	195
Capitolul 5. După război.....	199
Concluzii.....	206
Bibliografie.....	208

CONTENTS

Introduction.....	6
 Chapter 1. Methodology.....	10
„The Memory of the Romanian Elites” Project.....	10
The descendants of the Romanian boyars, the Romanian elites and World War I.....	12
The Great War from a micro-historical perspective.....	14
 Chapter 2. At War.....	16
The beginning of the war for Romania, reflected in two unpublished diaries.....	16
„Romanian troupes, cross the Carpathians!”.....	17
Gheorghe Poenaru-Bordea, the first Romanian officer who died in World War I.....	17
Nicolae Brăiloiu: „Long Live Greater Romania!”.....	19
A spy in Transylvania who was later wounded during the Turtucaia battle: Ilie Șteflea.....	32
The army as a vehicle of social climbing: the nobility of heroes.....	43
General Ioan Dragalina.....	43
General David Praporgescu’s song.....	46
General Eremia Grigorescu.....	49
General Arthur Văitoianu.....	53
The Dămăceanu brothers.....	55
General Cezar Popovici.....	57
General Adrian Dimitriu-Șoimu.....	59
The Negrescu family.....	61
Father and son serve their country: Alexandru and Barbu Slătineanu.....	62
A lucid’s soldier’s diary: Grigore Romalo.....	67
Gheorghe Donici: the hero from Robănești.....	82
The heroes from Răzoare: Nicolae Miculescu, Radu R. Rosetti.....	87

The boyars die for their country.....	90
The Strehăianu brothers and the Golescu brothers.....	90
Captain Petre Carp.....	92
Other boyar descendants in World War I.....	93
A freeholder family during the war.....	111
Military doctors.....	113
Vasile Voiculescu.....	113
Epaminonda Christide.....	115
Uncle and nephew: Eugeniu Felix and Eugen Filotti.....	118
Gabriel Tatos's war photos.....	119
The marks of treason: the Sturdza case.....	122
Romanians who fought for France.....	123
A phanariote prince: Panait (Paul) Moruzi.....	123
A Moldavian boyar: Eugeniu Rosetti.....	126
An Italian settled in Romania: Dimitrie Ricci.....	126
The Micescu boyars: one brother dies for France, another one for Romania.....	129
The Berindey brothers.....	130
Romanian boyars who fought for Russia or for Germany.....	131
An American defends the Romanian cause: Ryland Andrews.....	134
„We need Ardeal!”.....	136
The war after the war.....	139
Chapter 3. Behind the War Front.....	141
The war seen through the eyes of children.....	141
Barbu Brezianu.....	141
Profira Stoicescu.....	144
Ioana Perticari.....	149
Gabriel Culcer.....	154
The war seen through the eyes of women.....	159
Ana Stoicescu's unpublished diary.....	160
The nurses.....	165

The retreat to Moldavia.....	172
The testimony of an Italian settled in Romania: Iginio Vignali's unpublished diary.....	177
The grand bourgeois and World War I: the Zamfirescu.....	183
The destiny of a Germanophil: Dimitrie Nenițescu.....	185
Chapter 4. Refugees. Far Away from Home.....	189
Lena Constante.....	189
Elena Chirițescu Ionescu.....	194
Other refugee stories.....	195
Chapter 5. After the War.....	199
Conclusions.....	206
Bibliography.....	208

REZUMAT

Cercetarea postdoctorală cu titlul *Impactul Primului Război Mondial asupra descendenților boierimii române* încearcă să ofere o perspectivă nouă asupra unuia dintre evenimentele fondatoare ale lumii contemporane, concentrându-se asupra elitelor sociale românești din timpul Primului Război Mondial: urmașii boierimii și marea burghezie.

Capitolul 1 tratează problemele de metodologie. Cercetarea se bazează pe rezultatele obținute în urma întocmirii unui instrument original de lucru, chestionarul *Memoria elitelor românești*, adresat descendenților contemporani ai boierimii române și ai mării burghezii. Proiectul de față exploatează cca. 80 de răspunsuri scrise și de interviuri înregistrate pornind de la chestionar. Un obiectiv fundamental al lucrării este și acela de a face cunoscute câteva mărturii inedite, jurnale și memorii care reflectă experiența urmașilor de boieri în timpul Primului Război Mondial și care permit o abordare micro-istorică a acestui eveniment.

Capitolul 2 se ocupă de urmașii de boieri și de mari burghezi care au fost pe front, în Primul Război Mondial. Numeroși urmași de boieri cad eroic în Primul Război Mondial: Gheorghe Poenaru-Bordea, Nicolae Brăiloiu, Gheorghe Donici, frații Strehăieni, frații Golești. Alții, ca Nicolae Miculescu și Radu R. Rosetti, luptă eroic și supraviețuiesc. Mai multe generații ale unei aceleiași familii, ca în cazul Slătinenilor, sunt implicate în efortul de război. Analiza evidențiază și rolul carierei militare ca vehicul de ascensiune socială, descriind traseele eroice ale unor comandanți precum David Praporgescu, Ioan Dragalina, Eremia Grigorescu sau Ilie Șteflea, înrudiți cu familii boierești. Una dintre cele mai interesante mărturii inedite este jurnalul de front al urmașului de boieri Grigore Romalo, sursă istorică descrisă în detaliu în acest capitol. Un rol important l-au avut medicii militari, iar caracterul mondial al Marelui Război este ilustrat prin destinele unor urmași de boieri români care luptă și cad pentru Franța, Rusia și chiar Germania, dar și prin cazul prea puțin cunoscut al unui american, Ryland Andrews, care a susținut cauza românească în timpul Primului Război Mondial și care s-a înrudit apoi cu familii boierești românești.

Capitolul 3 este dedicat experienței celor rămași în spatele frontului, privilegiind perspectiva feminină (prin intermediul jurnalului inedit al Anei Stoicescu și al mărturiilor despre surorile medicale provenite din familii boierești) și cea a copilăriei (prin intermediul jurnalului inedit al Ioanei Perticari, al memoriilor lui Gabriel Culcer și al mărturiilor Profirei Stoicescu și a

lui Barbu Brezianu). O altă mărturie inedită care ilustrează viața din spatele frontului este cea a inginerului italian Iginio Vignali, stabilit în România și căsătorit cu o urmașă a boierimii moldovene. Capitolul tratează și momentul refugiului autorităților și al populației în Moldova sau viața de zi cu zi în Bucureștiul ocupat de trupele Puterilor Centrale.

Capitolul 4 este dedicat acelor familii din elita socială a României care au ales, în timpul Primului Război Mondial, calea refugiului, iar Capitolul 5 se ocupă de efectele Marelui Război asupra statutului urmașilor familiilor boierești românești, punând accentul pe reforma agrară și pe cea electorală.

La izbucnirea Marelui Război, urmașii de boieri erau încă majoritari în pozițiile de influență din politica Vechiului Regat, de la conducerea armatei și din diplomatie. Cele mai mari averi ale țării aparțineau urmașilor de boieri, mari proprietari funciari, sau familiilor din marea burghezie înrudite prin alianță cu boierimea. Ca și în alte țări ale Europei, urmașii de boieri se află în fruntea efortului de război. Cultivate prin educație în familiile boierești, etica eroică și sentimentul datoriei față de țară îi determină pe mulți urmași de vechi familii să se înroleze ca voluntari, să lupte cu mult curaj și chiar să cadă eroic în luptă.

Primul Război Mondial este, probabil, ultimul mare eveniment istoric în care urmașii de boieri sunt actori principali. După război, exproprierile și votul universal îi vor marginaliza treptat din viața politică, iar averile lor vor scădea considerabil. Mulți urmași de boieri vor supraviețui și în perioada interbelică în poziții influente, dar era deja evident că boierimea nu mai era singura clasă politică a țării.

Supraviețuitori, mulți dintre ei, ai represiunii comuniste, descendenții de astăzi ai familiilor istorice românești și arhivele lor ne pot ajuta să adăugăm perspective noi unei istorii a Primului Război Mondial în care urmașii de boieri au jucat un rol de primă importanță.

SUMMARY

The postdoctoral research entitled *The Impact of World War I on the descendants of the Romanian nobility* tries to offer a new perspective on one of the fundamental historical events that shaped our contemporary world. The research focuses on the Romanian social elites during World War I: the descendants of the boyars and the grand bourgeois.

Chapter 1 is dedicated to methodological problems. This research is based on the results of the *Memory of the Romanian Elites* project, in which the author used an original questionnaire addressed to the nowadays descendants of the boyar families and of the Romanian grand bourgeoisie. Our paper uses the information from around 80 written answers and recorded interviews and it also brings to light several unpublished diaries and memoirs that reflect the descendants of the Romanian boyar families' experiences during World War I and allow a micro-historical approach of this great historical event.

Chapter 2 deals with those Romanian nobles who fought during World War I. A great number of nobles died heroically in battle: Gheorghe Poenaru-Bordea, Nicolae Brăiloiu, Gheorghe Donici, the Strehăianu brothers, the Golescu brothers, captain Petre Carp. Other nobles, like Nicolae Miculescu or Radu R. Rosetti, fought heroically and survived. Two generations from a same boyar family are part of the war effort, as in the case of the Slătineanu family. Our analysis also emphasizes the importance of the military career as a vehicle for social climbing and describes the heroic destinies of army chiefs like David Praporgescu, Ioan Dragalina, Eremia Grigorescu or Ilie Șteflea, who were also related to boyar families. One of the most interesting unpublished testimonies belongs to Grigore Romalo, the descendant of several old boyar families, who kept a war diary that we describe in detail here. The war doctors had an important role and we speak here about several influential and respected figures. The international character of The Great War is illustrated through the biographies of several Romanian nobles who fought and even lost their lives in the French, Russian and even German armies, and through the case of Ryland Andrews, an American who supported the Romanian cause during the war and who married a descendant of a Romanian boyar family.

Chapter 3 is dedicated to those who were left behind the frontline and it emphasizes the feminine perspective (through Ana Stoicescu's unpublished diary and through the testimonies about the Red Cross nurses that belonged to noble families) and the perspective of children

(through Ioana Perticari's unpublished diary, Gabriel Culcer's memoirs and the testimonies of Profira Stoicescu and Barbu Brezianu). Another unpublished diary that deals with life behind the frontline, during World War I, belongs to Iginio Vignali, an Italian engineer settled in Romania and married to a Moldavian noble. This chapter also deals with the retreat of the Romanian authorities and population to the province of Moldavia and with the daily life in Bucharest, the Romanian capital, during the German occupation.

Chapter 4 is dedicated to those families belonging to the Romanian social elite that chose to leave the country during World War I, and Chapter 5 describes the effects that the war had on the nobles' social status, emphasizing the importance of the post-war agrarian and electoral reforms.

At the beginning of World War I, the boyar descendants still occupy in Romania the most influential social positions. They are the ruling class, they have the majority in the Parliament and the Government, they control the army and the diplomacy. The biggest fortunes in Romania, before World War I, belong to the boyar descendants who own huge estates. During the war, the Romanian boyars, just like the other European aristocrats, lead the war effort. Typical aristocratic values such as the heroic ethic and the sense of duty towards their country and people determine the boyar descendants to enrol as volunteers, to fight courageously and even to die in battle.

World War I was the last great historical event in which the boyar descendants played a leading part. The post-war agrarian and electoral reforms will marginalize, gradually, the boyar descendants from the political life and their fortunes will diminish dramatically. Many nobles will still have influential positions, in politics or as high ranking officers and diplomats, during the interwar period, but it was already evident that the boyars were not the only Romanian political class anymore.

The nowadays descendants of the boyar families and of the Romanian grand bourgeoisie, who have survived the communist repression, and their family archives help us a lot in understanding World War I, a historical event in which their ancestors played an essential role.

Acuma, domnule, vin rar oameni care să-și mai aducă aminte!... Înainte, la început, îndată după pace, își mai căuta unul un frate; văduva, locul unde a fost îngropat bărbatul. Pe urmă, s-au liniștit cu toții! Pe om îl prinde viața îndată... Chiar mă gândeam, domnule, că omul nu numai că uită morții lui; dar poate n-ar fi bucuros să știe că s-ar putea întâmpla minune să se întoarcă vreunul!... Gândește-te dumneata, ce-ar fi să se scoale odată atâta amar de morți din război, într-o înviere numai a lor, și să se întoarcă pe la case?... Crezi dumneata că ar găsi o mulțumire pentru dâșii? Iar pentru cei vii ar fi o mare bucurie să se pomenească cu așa oaspeți? Unii și-au împărțit moștenirea; alții au călcat cuvântul lăsat cu limbă de moarte! Văduvele s-au măritat; copiii și-au rânduit treburile după capul lor... Sculatul din morți ar fi un nepoftit care să strice viața celor vii și toți n-ar ști cum să se scape mai grabnic de dânsul!

(Cezar Petrescu, Întunecare)

Fiind bărbați bogați, dăruieți cu putere și având pace în locașurile lor. Toți aceștia în neamurile lor s-au mărit și în zilele lor au fost de laudă. [...] Cu sămânța lor va rămâne bună moștenirea urmașilor, în așezăminte de lege a stat sămânța lor, și fiii lor în locul lor. Până în veac va rămâne sămânța lor și mărirea lor nu va pieri. Trupul lor cu pace s-a îngropat, și numele lor trăiește între neamuri.

(Vechiul Testament, Cartea înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah, cap. 44)

CUPRINS

Argument.....	6
 Capitolul 1. Precizări metodologice.....	10
1.1. Proiectul „Memoria elitelor românești”.....	10
1.2. Urmașii boierimii române, elitele românești și Primul Război Mondial.....	12
1.3. Marele Război din perspectiva microistoriei.....	14
 Capitolul 2. În război.....	16
2.1. Intrarea în război reflectată în două jurnale inedite.....	16
2.2. „Treceți, batalioane române, Carpații!”.....	17
2.2.1. Gheorghe Poenaru-Bordea, primul ofițer român căzut în Marele Război.....	17
2.2.2. Nicolae Brăiloiu: „Trăiască România Mare!”.....	19
2.3. Spion în Transilvania, rănit la Turtucaia: Ilie Șteflea.....	32
2.4. Armata ca vehicul de ascensiune socială: noblețea eroilor.....	43
2.4.1. Generalul Ioan Dragalina.....	43
2.4.2. Cântecul generalului David Praporgescu.....	46
2.4.3. Generalul Eremia Grigorescu.....	49
2.4.4. Generalul Arthur Văitoianu.....	53
2.4.5. Frații Dămăceanu.....	55
2.4.6. Generalul Cezar Popovici.....	57
2.4.7. Generalul Adrian Dimitriu-Șoimu.....	59
2.4.8. Familia Negrescu.....	61
2.5. Tatăl și fiul își servesc țara: Alexandru și Barbu Slătineanu.....	62
2.6. Jurnalul unui ostaș lucid: Grigore Romalo.....	67
2.7. Gheorghe Donici: eroul de la Robănești.....	82
2.8. Eroii de la Răzoare: Nicolae Miclescu, Radu R. Rosetti.....	87
2.9. Boierii cad pentru țară.....	90
2.9.1. Frații Strehăieni și frații Golești.....	90
2.9.2. Căpitanul Petre Carp.....	92
2.9.3. Alți urmași de boieri în Primul Război Mondial.....	93
2.10. O familie de moșneni în război.....	111
2.11. Medicii militari.....	113
2.11.1. Vasile Voiculescu.....	113
2.11.2. Epaminonda Christide.....	115

2.11.3. Unchi și nepot: Eugeniu Felix și Eugen Filotti.....	118
2.11.4. Fotografiile de front ale lui Gabriel Tatos.....	119
2.12. Stigmatul trădării: cazul Sturdza.....	122
2.13. Români care luptă pentru Franța.....	123
2.13.1. Un prinț fanariot: Panait (Paul) Moruzi.....	123
2.13.2. Un boier moldovean: Eugeniu Rosetti.....	126
2.13.3. Un italian românizat: Dimitrie Ricci.....	126
2.13.4. Boierii Micești: un frate cade pentru Franța, altul pentru România.....	129
2.13.5. Frații Berindey.....	130
2.14. Boieri români care luptă pentru Rusia sau Germania.....	131
2.15. Un american apără cauza românească: Ryland Andrews.....	134
2.16. „Ne trebuie Ardealul!”.....	136
2.17. Războiul de după război.....	139
Capitolul 3. În spatele frontului.....	141
3.1. Războiul văzut prin ochi de copil.....	141
3.1.1. Barbu Brezianu.....	141
3.1.2. Profira Stoicescu.....	144
3.1.3. Ioana Perticari.....	149
3.1.4. Gabriel Culcer.....	154
3.2. Războiul la genul feminin.....	159
3.2.1. Jurnalul inedit al Anei Stoicescu.....	160
3.2.2. Surorile de caritate.....	165
3.3. Refugiul în Moldova.....	172
3.4. Mărturia unui italian împământănit: jurnalul inedit al lui Iginio Vignali.....	177
3.5. Marea burghezie și Primul Război Mondial: familia Zamfirescu.....	183
3.6. Destinul unui germanofil: Dimitrie Nenițescu.....	185
Capitolul 4. În refugiu, departe de țară.....	189
4.1. Lena Constante.....	189
4.2. Elena Chirițescu Ionescu.....	194
4.3. Alte povești despre refugiu.....	195
Capitolul 5. După război.....	199
Concluzii.....	206
Bibliografie.....	208

ARGUMENT

Aniversările și comemorările unor momente sau personalități istorice importante poartă deseori pericolul festivismelor goale de conținut. Nu cred că trebuie să așteptăm un centenar pentru a încerca să ne apropiem de oamenii și de faptele trecutului. Centenarul Primului Război Mondial ne oferă însă șansa unei reflecții.

Nici această comemorare nu este ferită de pericolele festivismului oficial și istoriografic, de locurile comune și de judecățile lipsite de spirit critic. Primul Război Mondial nu este doar zguduirea planetară care naște o lume nouă, cu rănille, spaimile, speranțele și pericolele ei, nu e doar preambulul unui carnagiu încă și mai mare, cel de-al Doilea Război Mondial. Marele Război, dincolo de dramatismul lui, aduce cu el și punctul cel mai înalt din istoria românilor: Marea Unire. Înainte de Primul Război Mondial, Vechiul Regat avea o suprafață de 137.903 km² și o populație de 7.897.311 locuitori, iar România Mare va avea o suprafață de 295.049 km² și o populație de 18.657.000 de locuitori, la recensământul din 1930 (Durandin, f.a., p. 179). Fie că este considerată un apogeu al istoriei naționale și o împlinire a năzuințelor de secole ale românilor, sau un mare noroc istoric al unei țări învinse pe câmpul de luptă, dar favorizată de conjunctură, fie că e privită ca rod al luptei unei armate de țărani sau ca rezultat al viziunii unor elite luminate, Marea Unire este de neocolit în analizele istorice și cu atât mai mult acum, la apropierea centenarului. Orice mare narațiune trebuie să aibă un punct culminant, iar pentru istoria românilor e greu să găsești altul mai plin de forță și de sens ca Marea Unire. Firește că un atât de important factor de coeziune al identității naționale nu este ferit de clișee și de utilizări excesive.

Atât de completă și, trebuie să o recunoaștem, de neașteptată este victoria românească din 1918, atât de mare e Marea Unire, încât Primul Război Mondial aproape că se estompează și devine, în conștiința publică, dar și în analiza istorică, un apendice, un detaliu de fundal în portretul eroic în care Marea Unire este personajul principal. Finalul glorios pentru națiunea română tinde să împingă în penumbră tribulațiile milioanele de români care au trecut prin război, pe front sau în spatele frontului. Sau care au murit în Marele Război.

Un eveniment-colos cum e Marea Unire are întotdeauna nevoie de analize la rece, de îndepărtarea de discursul oficial, fie că e el instituțional sau istoriografic. Însă fuga legitimă de clișeele naționaliste ascunde și ea capcane nebănuite: riscăm astfel să îi judecăm pe contemporanii Marelui Război după canoanele timpului nostru. Din dorința de a elimina din analiza noastră clișeele naționaliste ale generației de la 1918 riscăm să ne încărcăm judecățile de clișeele ideologiei post-naționale și, în felul acesta, să ne refuzăm contactul cu mentalitățile, idealurile, comportamentele și atitudinile oamenilor de acum un veac.

De aceea, centenarul poate oferi cercetătorilor istoriei atât șansa unor reevaluări teoretice, cât și pe aceea a recuperării unor povești individuale. Oricât de seducătoare ar fi speculațiile teoretice, istoria nu se poate totuși lipsi de oamenii care au fost actori și martori ai evenimentelor trecutului.

Înainte de a reflecta asupra structurilor de adâncime care au condus la izbucnirea Primului Război Mondial, mă gândesc la cei trei străbunici ai mei care au fost pe front. Unul dintre ei, burghezul ploieștean Nicolae Costache, a fost luat prizonier la Turtucaia, trecând prin experiențe similare celor atât de sugestiv relatate de George Topîrceanu (2014). Un altul, picherul rămnicean Iordache Iorga, a luptat la Mărășești. Un al treilea, funcționarul bucureștean Nicolae Stănescu (urmas al neamului de moșneni de la Poiana-Ialomîța, care se știa urmași ai unui oștean al lui Mihai Viteazul), a luptat, atât la București, cât și pe frontul din Moldova, în arma proaspăt înființată a artileriei antiaeriene. Despre ei știu că au fost oameni în carne și oase, că au luptat și au suferit, știu ce s-a întâmplat cu familiile lor rămase în spatele frontului. Știu ce idealuri îi animau. Păstrez în arhiva de familie o fotografie a unui frate al străbunicului Stănescu, trimisă la București fratelui său, de pe frontul celui de-al Doilea Război Balcanic, în 1913: Dumitrache Bărbulescu poartă mândru uniforma de dorobanț, iar pe spatele fotografiei scrie înflăcărat despre glorioasa armată română și despre viitorul „Imperiu Român”. Idealuri poate naive, dar puternice. Este istorie mărunță, dar tot istorie și ea. Un fragment din istoria României în preajma și în timpul Primului Război Mondial.

Fără să ignorăm „marea istorie”, deciziile politice sau mișcările de trupe, fragmentele de mică istorie pot arunca multă lumină asupra trecutului. Cu cât mai multe vor fi „cioburile” recuperate, cu atât mai fidelă va fi reconstituirea istorică. Istoriile individuale pot aduce reconstituirii trecutului acea viață pe care statisticile, actele oficiale și listele de bătălii nu o pot oferi.

Cercetarea istorică tinde în mod natural spre reconstituirea unei pagini din trecut. Dar oare e nevoie ca această reconstituire să aibă viața de care vorbeam mai sus? Cu siguranță da, dacă acela care cercetează trecutul dorește să poată crea punți de comunicare cu aceia cărora cercetarea li se adresează până la urmă, cu cititorii. Nu este întâmplătoare cantitatea impresionantă de mărturii din timpul Primului Război Mondial care au fost publicate în Europa occidentală, în ultimii ani. Dacă ne referim doar la Franța, numărul și diversitatea lor nu pot să nu atragă atenția și să nu stârnească admirația față de cei care le aduc la lumină: jurnale și scrisori ale soldaților de rând, faimoșii *poilus* (Guéno, 2012b; Guéno, 2013; Loiseau și Bénech, 2014), scrieri despre război ale unor autori cunoscuți din Franța și din Germania (Beaupré, 2013), corespondența dintre cei plecați pe front și copiii lor (Guéno, 2012a).

Un secol este mult sau este puțin, în istorie? Cert este că amintirea Primului Război Mondial, pus în umbră de carnagiul încă și mai îngrozitor al celui de-al Doilea Război Mondial

și, în cazul României, de represiunea comunistă, tinde să devină la noi din ce în ce mai ștearsă. Suntem, în România, departe de interesul manifestat în Franța pentru acest eveniment istoric de acum un secol, de acel „exces de trecut” remarcat de Stéphane Audoin-Rouzeau și Annette Becker (2014, p. 16-19). În Primul Război Mondial, armata română a pierdut, pe câmpurile de luptă, 2.330 de ofițeri și 217.016 soldați. Se adaugă, desigur, răniții, civilii uciși de inamic, victimele epidemiilor, oamenii morți de foame și de frig sub ocupația germană a sudului țării sau în timpul refugiului din Moldova: alte zeci de mii de morți. Războiul lasă în urmă peste 35.000 de invalizi de război, aproape 56.000 de văduve de război și peste 48.000 de orfani de război (Kirițescu, 1989, vol. 2, p. 497). Ce ne rămâne, însă, în afara câtorva monumente precum Arcul de Triumf sau statuia Aviatorilor din București și pe lângă două-trei romane dedicate experienței războiului și prezente în programele școlare, precum *Pădurea spânzuraților* a lui Liviu Rebreanu sau *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* de Camil Petrescu, din amintirea acestor sute de mii de oameni loviți de Marele Război?

Mărturiile de pe front ale românilor „de rând”, din timpul Primului Război Mondial, nu sunt numeroase, așa cum nu sunt numeroase nici mărturiile soldaților austro-ungari sau ruși, cel puțin în comparație cu bogăția de mărturii franceze, britanice și germane (Keegan, 2005, p. 202-203). Rămân ca remarcabile excepții amintirile unor: Constantin Cosma (Cosma, 2013), medic veterinar și ofițer; Constantin C. Popian (2007), fiu de învățător, om de teatru care a trăit între 1882 și 1969; Vasile Scârneci (2013), țăran ardelean din Rupea înrolat ca voluntar în armata română; Ștefan I. Sorescu (2014), țăran cu 7 clase, tatăl scriitorului Marin Sorescu.

Pentru a identifica însă mai multe mărturii inedite și amintiri de familie despre Primul Război Mondial, trebuie să ne îndreptăm către acele categorii sociale care s-au definit prin cultivarea memoriei și care și-au construit, în istorie, propria identitate prin apelul la trecut: familiile boierești și acele familii care au preluat modelul boieresc și care s-au înrudit cu familiile vechi boierești. În aparență mai bogată și mai stabilă, memoria familiilor boierești a fost și ea intens fragilizată de schimbările sociale din ultimul secol și jumătate și în special de represiunea comunistă. Urgența salvării acestor mărturii este și ea un argument esențial pentru existența cercetării de față.

Prăbușirea imperiilor Austro-Ungar, Țarist și German și transformările sociale de după Primul Război Mondial, la fel ca și multe dintre operele literare care decantează experiența războiului, tind să impună concluzia că Marele Război este ultimul mare eveniment în care aristocrațiile europene joacă un rol de prim-plan. Concluzie în mare parte adevărată, dar care trebuie dezbărată de anumite clișee privitoare la starea de decadență în care s-ar fi aflat aceste aristocrații. Contextul istoric de după Marele Război nu va mai favoriza, este adevărat, aristocrațiile, ceea ce nu înseamnă că toți aristocrații din Europa aveau, la începutul secolului al XX-lea, profilurile caricaturale ale celor cu care ne intersectăm în excelenta carte satirică a lui

Jaroslav Hašek, *Peripețiile bravului soldat Švejk*. Aristocrații lui Hašek sunt: baroneasa de Botzenheim, ale cărei bune intenții față de răniți se transformă în cadonirea acestora cu o carte despre Împăratul Franz Josef; zaharisitul colonel Frederik Kraus von Zillergut; fiorosul, mărginitul și răzbunătorul general von Schwarzburg; și un măturător, fiul din flori al unui conte polonez, care ținea, atunci când se îmbăta, ca lumea să i se adreseze cu „domnule conte” (Hašek, 2014, p. 65-69, 185-186, 201-202, 215-216). Așadar, o cucoană ipocrită și nu prea deșteaptă, un idiot solemn, un maniac și un degenerat. Dincolo de caracterul satiric al cărții, atitudinea lui Hašek față de aristocrați este simptomatică pentru felul în care o parte consistentă a noilor elite politice, economice și intelectuale care se impun după Primul Război Mondial îi privește pe urmașii de aristocrați. „Timpurile moderne” se construiesc prin respingerea trecutului și prin emanciparea generației supraviețuitorilor războiului (Pourcher, 1994, p. 500). Pentru mulți dintre aceștia, strălucirile aristocratice ale Belle Époque conduseseră la hecatomba Marelui Război. Voi încerca să arăt în continuare, pentru cazul românesc, că portretul urmașilor de aristocrați este mult mai complex și mai nuanțat.

Chiar dacă ne ocupăm aici, pentru motivele explicate mai sus, de urmașii boierimii și de acei reprezentanți ai elitelor românești care le sunt apropiați, trebuie spus că, așa cum scria și Erich Maria Remarque, războiul a anulat, în bună măsură, diferențele și distanțele, iar urmașii de boieri au luptat și au murit cot la cot cu „talpa țării”: „Deosebiriile create de cultură și educație sunt aproape șterse și doar cu greu mai pot fi recunoscute. Uneori conferă avantaje în exploatarea unei situații; dar, în același timp, aduc și dezavantaje, căci creează prejudecăți ce trebuie mai întâi depășite. E ca și cum pe vremuri am fi fost monedele unor țări diferite; acestea au fost topite laolaltă și toate au acum același sigiliu. Dacă vrei să recunoști deosebiriile, trebuie să cercetezi cu atenție materia primă. Suntem soldați și numai după aceea, într-un mod bizar și oarecum rușinos, indivizi” (Remarque, 2010, p. 177).

1. PRECIZĂRI METODOLOGICE

1.1. Proiectul „Memoria elitelor românești”

În 2009-2010, am conceput o primă variantă a chestionarului „Memoria elitelor românești”, publicat în varianta sa definitivă, cristalizată în urma muncii de teren, anul trecut (Iorga, 2014). Este vorba despre un instrument de lucru original, adresat urmașilor familiilor boierești și mari burgheze românești și menit să provoace mărturii ale acestor urmași privitoare la istoria și genealogia familiilor lor, la metodele de educație și la strategiile de transmitere a memoriei, la reședințe și la viața de zi cu zi, la uzanțe și comportamente, la evenimentele istorice care au influențat destinul familiei. Un demers similar care mi-a servit ca punct de plecare este cel al istoricului francez Eric Mension-Rigau, care a scris, pe baza răspunsurilor primite la un chestionar adresat descendenților de azi ai aristocrației franceze, mai multe cărți despre educația în familiile aristocratice franceze, despre valori și despre transmiterea memoriei (vezi, în special, Mension-Rigau, 2007).

Ca și la Eric Mension-Rigau, încercarea mea este aceea de a analiza transmiterea tradițiilor și a valorilor familiale în cadrul familiilor boierești și mari burgheze românești, pentru a obține o mai fidelă descriere istorică și sociologică a unui grup care aparține, de foarte mult timp, elitei sociale. Contactul direct cu descendenții actuali ai acestor familii, de multe ori desconsiderat, este esențial din cel puțin două motive: oferă accesul cercetătorului la arhive private de familie, care nu au fost niciodată accesibile specialiștilor și publicului larg și creează o documentație inedită pentru zone ale cercetării istorice pe care arhivele publice și lucrările de specialitate le acoperă rareori, pentru că educația și transmiterea valorilor se fac, în familie, printr-un „proces familial de impregnare cotidiană”, așa cum îl denumesc Mension-Rigau. Acest proces nu produce decât rareori documentație scrisă. Pentru foarte multe aspecte esențiale în studierea istoriei familiilor boierești și mari burgheze românești, mărturiile descendenților actuali sunt singurele informații pe care le putem avea, iar urgența strângerii cât mai multor mărturii este evidentă. Suntem contemporani încă cu ultimele generații ale acestor familii care s-au format în condiții aproape complet dispărute astăzi: educația memorială privitoare la strămoși; o limbă străină ca primă limbă vorbită; educația acasă, „instituția” guvernantei; clasele primare făcute acasă; existența, în paralel, a reședințelor spațioase și mobilate cu gust din marile orașe și a conacelor de la țară; existența unui numeros personal de serviciu; fenomenul endogamiei, căsătoria în interiorul rețelei de înrudiri boierești; o bună cunoaștere a familiei lărgite, a strămoșilor îndepărtați și a rudelor prin alianță; cultivarea unor formule de sociabilitate precum saloanele și cluburile elitiste; practicarea unor sporturi și a unor hobby-uri, precum echitația și vânătoarea, care reprezintă „mărci de clasă” etc.

Natura investigației a făcut ca în chestionar să predomină întrebările „deschise”, iar imposibilitatea de a-i identifica pe toți urmașii de astăzi ai familiilor din „grupul țintă” și lungimea inegală a răspunsurilor nu încurajează o încercare de analiză cantitativă, ci îndreaptă finalitatea proiectului către o analiză calitativă, cu atât mai mult cu cât importanța socială a familiilor studiate nu este proporțională cu numărul acestora în societate. De aceea, în cazul familiilor pe care le considerăm ca aparținând „elitei”, singularul are caracter exemplar. Acolo unde acest lucru este posibil, informațiile obținute pe baza chestionarului trebuie verificate și din alte surse; memoria este întotdeauna subiectivă și de multe ori înșelătoare chiar asupra unor elemente lesne verificabile, precum datele sau filiațiile. În fine, etapa finală este identificarea acelor recurențe, a acelor teme care apar, în mod aproape invariabil, în toate răspunsurile la chestionar. Se desprind astfel, dincolo de experiențele și de mărturiile individuale, caracteristici, opțiuni și elemente de identificare a grupului.

Nu avem în niciun caz pretenția de a oferi o imagine „obiectivă” a boierimii române și a familiilor înrudite cu ea, ci mai degrabă o analiză a imaginii de sine a acestor familii și a descendenților lor actuali.

Chiar dacă investigația a pornit de la intenția „cartografierii” urmașilor actuali ai vechilor elite românești, realitatea concretă a cercetării a adus nevoia lărgirii câmpului de investigație. Delimitările rigide pot fi comode și liniștitoare, dar nu ajută gradului de relevanță al cercetării. Criteriul rangului boieresc este necesar, dar nu și suficient. Dacă pentru familiile care au dat domnitori Moldovei și Țării Românești și pentru grupul restrâns de mari familii boierești înrudite între ele demersul este mai simplu (deși nici din această zonă nu lipsesc controversele genealogice), lucrurile se complică atunci când „coborâm” către familiile din boierimea mijlocie și mică. Criteriul rangului boieresc (dacă un strămoș al familiei a avut rang boieresc) ne îndreptățește să ne adresăm descendenților unor familii care de multe ori și-au pierdut conștiința apartenenței la o elită și care sunt deseori ignorați de reprezentanții marii boierimi. Asta nu îi face mai puțin interesanți pentru proiectul nostru. Mi s-a întâmplat în repetate rânduri să descopăr diplome de boierie, vechi documente, fotografii și mărturii de prim interes pentru istoria elitelor românești la descendenți care nu se considerau urmași de boieri și nu păstrau contactul cu grupul încă relativ omogen al urmașilor marii boierimi.

Ne putem lovi însă și de o situație în oglindă: există numeroase familii care nu au niciun strămoș care să fi avut rang boieresc, dar care sunt astăzi perfect integrați în grupul urmașilor de mari boieri. Familii precum Chrissoveloni sau Negropontes, aparținând marii burghezii, nu pot fi lăsate deoparte atunci când scriem istoria elitelor românești, doar din motivul formal că nu au strămoși direcți înscriși în arhondologii. Alianțele lor matrimoniale, statutul social, felul în care preiau valorile și modul de viață al urmașilor de boieri ne îndreptățesc să-i integrăm cercetării. Același lucru se poate spune și despre „dinastiile” profesionale care preiau modelul boieresc și

care se integrează, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în secolul al XX-lea, prin căsătorii, în „lumea bună” (aici, un loc de frunte îl au ofițerii și universitarii).

În cifre, proiectul „Memoria elitelor românești” a însemnat, în cinci ani, aproape 300 de exemplare ale chestionarului distribuite descendenților din țară și din străinătate, cca. 150 de răspunsuri primite (dintre care peste 100 de convorbiri înregistrate, cu respectarea regulilor moderne privitoare la istoria orală; Ritchie, 2003; Sommer și Quinlan, 2009), o arhivă de sute de ore de convorbiri, zeci de documente consultate și fotografiate sau scanate în arhive private de familie, peste 200 de familii boierești și mari burgheze ale căror amintiri sunt păstrate de urmașii cu care am intrat în contact (inclusiv de către urmașii prin femei, pe care ar fi o mare greșeală să-i ignorăm sau să-i eliminăm mecanic din cercetare, așa cum se întâmplă, din păcate, uneori, în studiile genealogice care urmează cu prea multă rigiditate schema spițelor în linie bărbătească).

1.2. Urmașii boierimii române, elitele românești și Primul Război Mondial

În nevoia de a explica mai bine fenomenele trecutului, istoria apelează deseori la concepte dezvoltate pe terenul altor discipline. Istoria socială preia, astfel, din sociologie conceptul de „elită”. Dar dacă sociologia se concentrează asupra elitei politice, folosind poziția politică drept principal criteriu de diferențiere a elitelor în raport cu masele, istoria încearcă să identifice și alte categorii elitare (Câmpeanu, 2008, p. 33). Se face, astfel, transferul de la „elită” la „elite” și, în sens mai larg, poate deveni elită orice grup de persoane cu înzestrări și realizări remarcabile, indiferent de domeniul de activitate: politic, economic sau cultural.

Una dintre cele mai importante contribuții la studiul elitelor, pe care o analizez în Iorga (2013, p. 26-27), îi aparține lui Roland Mousnier. În *Les hiérarchies sociales de 1450 à nos jours*, el descrie fenomenul stratificării sociale, în care, pe lângă diferențierea socială, marcată de diviziunea funcțiilor sociale, joacă un rol esențial și evaluarea socială, o evaluare reciprocă a indivizilor. Mousnier consideră că statutul social are o foarte mare importanță în stratificarea socială. Diferențele de stimă socială, demnitate, rang, onoare, prestigiu între indivizi și între grupurile sociale apar în funcție de originile familiei și de alianțele matrimoniale, de simbolurile și miturile sociale, de sensibilitatea morală, sentimente, emoții, mentalități, credințe, opinii, valori, dorințe, atitudini, comportament, etichetă, stil de viață, maniere, educație.

Marele istoric francez al elitelor este Guy Chaussinand-Nogaret care, în lucrările lui dedicate elitelor franceze din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea (în special în *Une histoire des élites 1700-1848* și în Chaussinand-Nogaret, 1991), lărgeste cadrul de analiză de la elita aristocratică spre acele elite bazate nu pe naștere, ci pe avere, merite sau talente: mare burghezie, ofițeri, înalți funcționari, elită intelectuală. Dintr-o evoluție istorică îndelungată, Chaussinand-Nogaret vede cristalizându-se, la mijlocul secolului al XIX-lea, o elită franceză complexă și

stratificată, dar relativ omogenă în valorile, mentalitățile și comportamentele ei. Dacă elita tradițională era una exclusiv nobiliară, noua elită care se formează în secolele XVIII-XIX este una, mult mai cuprinzătoare, a „notabililor”.

Un fenomen similar se petrece, în special în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, și în Țările Române. Marea boierime va accepta, treptat, alături de ea oamenii „noi”, elita banului și elita meritului. Paradoxul, specific Europei orientale, lipsită de burghezia care face concurență nobilimii în Occident, este că oamenii „noi” sunt, deseori, ridicați din boiernași, din moșneni și din răzeși, din boieri săraciți. Boierimea se îmburghezește astfel și este categoria socială care contribuie decisiv la modernizarea societății românești (Platon, 1995, p. 131-144). Conflictele din secolul al XIX-lea, dintre boierimea mare și cea mijlocie și mică, prelungite în lupta politică dintre Partidul Conservator și Partidul Național Liberal, au de cele mai multe ori aerul unor certuri în familie. Am detaliat în capitolul anterior care sunt categoriile pe care le considerăm ca aparținând elitelor românești dinaintea instaurării regimului comunist și asupra cărora ne-am aplecat și în această cercetare despre impactul Primului Război Mondial asupra urmașilor acestor familii: pe lângă familiile boierești, ne vom ocupa și de familii mari burgheze, moșnenești sau de „dinastii” profesionale care sunt acceptate de vechile elite și integrate.

Boierimea reprezintă, în principatele românești, timp de sute de ani, singura clasă politică. În pragul Primului Război Mondial, familiile boierești își mențin supremația absolută în rândurile elitei politice. Dacă în cazul Partidului Conservator este general acceptată predominanța, în pozițiile cheie, a urmașilor de mari boieri, iar studiile genealogice confirmă cu asupra de măsură această constatare (Rădulescu, 2000, p. 227-239), un inventar atent al liderilor celuilalt mare partid, Partidul Național Liberal, poate zdruncina teoria conform căreia PNL ar fi fost un „partid al burgheziei”. Chiar dacă există în partid și mulți burghezi fără origini sau înrudiri boierești, și chiar dacă în PNL sunt mai numeroși urmașii de mici boieri, de moșneni și de răzeși, majoritatea liderilor importanți ai partidului, miniștrii, parlamentarii, oamenii ale căror voci sunt ascultate în teritoriu, sunt urmași de boieri (Rădulescu, 1998, în special p. 145-147). Cu Brătienii în frunte, boieri care își pot urmări genealogia până în secolul al XVI-lea (Sturdza, M. D., 2011, p. 372-378). Până la Primul Război Mondial, urmașii de boieri continuă să fie mari proprietari de moșii și să reprezinte, în bună măsură, și elita financiară a țării. Mulți dintre scriitorii și artiștii cei mai influenți, dintre universitari, ofițeri și funcționari, au la rândul lor origini boierești sau sunt înrudiți cu familii boierești și urmează, la diferite niveluri, modelul cultural propus de marea boierime: de la valori și tradiții, până la opțiunile vestimentare, culinare și de amenajare a interioarelor. Depășind împărțirile rigide în „clase”, vom observa că, între un prinț Cantacuzino sau Ghika, un boiernaș de țară, un mare industriaș, un general sau un profesor universitar înrudit cu familii boierești și acceptat în cercurile „lumii înalte” există mai degrabă diferențe de grad decât de natură.

În pragul Primului Război Mondial, România are o elită multistratificată și complexă, cu multe fracturi și conflicte interne, dar și cu un mare grad de omogenitate. Răsfoind cărțile de istorie a Primului Război Mondial și memoriile actorilor și martorilor Marelui Război avem, din nou, de multe ori, senzația că, acolo unde se iau deciziile, lucrurile par o afacere de familie. Fără să intrăm aici în detalii genealogice, amintim doar, ca pe o curiozitate, că marii rivali politici din timpul Marelui Război, conservatorul Alexandru Marghiloman și liberalul Ion I. C. Brătianu, amândoi proveniți din familii boierești mai mărunte, au fost căsătoriți în perioade diferite ale vieților lor, cu o aceeași femeie: prințesa Elisa Știrbey, nepoata domnitorului Barbu Știrbey.

Am ales, așadar, să ne ocupăm de impactul Primului Război Mondial asupra urmașilor boierimii române și a familiilor înrudite cu ei sau acceptate în cercurile lor, nu numai pentru că mărturiile lor și ale urmașilor lor sunt cele mai numeroase, ci și pentru că rolul jucat de ei în timpul Marelui Război este de primă importanță: ei sunt oamenii politici, ei sunt oamenii cu resurse financiare, ei sunt „francofili” sau „germanofili”, ei conduc armata, ei influențează opinia publică, ei votează reformele și, foarte des, chiar atunci când se află în conflict, sunt rude de sânge sau prin alianță unii cu alții. Ionel și Vintilă Brătianu, Alexandru Marghiloman și Petre P. Carp, generalii Averescu și Culcer, Nicu Filipescu, Nicolae Iorga și atâția alți actori importanți dinaintea, din timpul și de după război sunt urmași de boieri. Primul ofițer care cade vitejește în luptă și ofițerul care trădează trecând la dușman sunt urmași de boieri. Doamnele și domnișoarele care conduc spitalele Crucii Roșii sunt urmașe de boieri. Nu este deci deloc neimportant să aflăm mai multe și despre impactul pe care Primul Război Mondial l-a avut asupra urmașilor mai puțin cunoscuți (sau recunoscuți) ai boierimii române și asupra rudelor lor. De asemenea, considerăm că este foarte util să identificăm relațiile de rudenie și rețelele de amiciție sau inamiciție care leagă și desfac alianțe politice, care însoțesc marile idealuri și marile decizii.

1.3. Marele Război din perspectiva microistoriei

Cercetarea de față nu-și poate propune să fie o nouă sinteză asupra istoriei Primului Război Mondial. Ea încearcă doar să ofere o perspectivă diferită, pe baza unor documente și mărturii inedite, din unghiul microistoriei. Urmând firul evenimential de acum bine cunoscut, ne concentrăm aici pe experiențele individuale ale mai multor descendenți ai boierimii sau ai marii burghezii românești. Subiectul este, așadar, unul restrâns, caracteristic microistoriei: destinul unor indivizi și al unor familii în timpul Primului Război Mondial. Ambiția, caracteristică și ea microistoriei, este însă aceea ca, prin aprofundarea unor istorii individuale și prin acumularea de portrete și de scene să putem intui mai lesne legăturile dintre personajele noastre, temele recurente și, astfel, să putem emite ipoteze asupra locului și rolului urmașilor boierimii în cadrul marii zguduiri istorice reprezentate de Primul Război Mondial.

Perspectiva microistică mizează pe reevaluarea rolului indivizilor în istorie. Oamenii sunt, în această, perspectivă, actori conștienți ai istoriei și nu simple instrumente manevrate de forțele de adâncime ale istoriei, de „marile structuri” (Magnússon și Szijártó, 2013). Microistoria este o istorie subiectivă, iar soliditatea analizelor ei constă foarte mult în gradul de reprezentativitate al cazurilor alese. Și pentru că dorința noastră este aceea de a oferi un portret cât mai fidel al impactului Primului Război asupra urmașilor boierimii române, vom căuta să alegem cazuri reprezentative pentru „media” acestui grup. Ne ocupăm, așadar, de o elită, dar nu de cazurile ieșite din comun, de un Brătianu sau de un Averescu, ci de personaje care, credem noi, sunt reprezentative pentru media experiențelor trăite de urmașii de boieri și de cei apropiați lor în anii războiului.

Dintre cărțile mai recente care tratează Primul Război Mondial din perspectiva microistoriei și concentrându-se asupra istoriei de familie, le menționez pe cele ale unor Stéphane Audoin-Rouzeau și Jean-Louis Beaucarnot (Audoin-Rouzeau, 2014; Beaucarnot, 2013).

Păstrând proporția, așa cum Emmanuel Le Roy Ladurie pleca de la un document, de la rapoartele Bisericii oficiale despre locuitorii din Montaillou pentru a înțelege mai bine mentalitățile, atitudinile și viața de zi cu zi a catharilor occitani, vom încerca și noi, plecând de la o serie de memorii, jurnale și documente nepublicate și de la mărturiile inedite ale urmașilor de azi ai boierimii române, să reconstituim portretul elitelor românești din preajma și din timpul Primului Război Mondial.

2. ÎN RĂZBOI

2.1. Intrarea în război

La 15 august 1916, după doi ani de neutralitate, România intră și ea în Marele Război, de partea Antantei. Două mărturii inedite ne ajută să înțelegem starea de spirit a românilor, în această zi care avea să intre definitiv în cronologia istoriei naționale. Prima dintre aceste valoroase mărturii este jurnalul de front, scris în limba franceză, al lui Grigore Romalo, descendent al mai multor familii boierești și despre care vom vorbi în detaliu mai târziu. La 15 august 1916, el nota:

„Am aflat vestea înainte ca ea să devină publică și am revenit acasă, unde mi-am îmbrăcat, în grabă, cu un pic de mândrie copilărească, uniforma militară de vânător. [...]

S-a sfârșit coșmarul acestor doi ani de neutralitate; învinse și pulverizate sunt toate falsele raționamente care ne-au preocupat în această perioadă!

Din această uriașă tulburare pe care o contemplăm de doi ani s-a născut o idee nouă pentru noi, cei aflați încă așa de aproape de robia la străini, din care ne-am eliberat de curând: dreptul fiecărui popor de a trăi liber pe pământul în care i se odihnesc strămoșii!

Sunt foarte în vervă, vorbesc mult, le transmit alor mei entuziasmul, credința mea, și mândria că țara mea intră în luptă, cu atât mai mult cu cât a știut să-și aleagă tabăra!

Seara aceasta reprezintă, pentru noi, mai mult decât ridicarea din adormire a unui popor, mai mult decât afirmarea drepturilor noastre politice; reprezintă proclamarea solemnă a conștiinței noastre asupra binelui și a răului, este seara uriașei solidarități în lupta binelui și frumosului contra urâteniei și a minciunii, contra atrocității.” (Romalo, Grigore, 1916-1917/1997, p. 7-8; t.n.)

Pentru a completa tabloul reacțiilor la intrarea României în război, vom apela pentru prima dată la una dintre principalele surse inedite pe care am reușit să le scoatem la lumină pe parcursul investigațiilor din cadrul proiectului *Memoria elitelor românești*. Este vorba despre jurnalul scris de inginerul italian Iginio Vignali, în perioada 15/28 august 1916-7/20 februarie 1917, și nepublicat până acum. Vom reveni asupra biografiei lui Iginio Vignali și asupra legăturii sale cu urmașii boierimii române în capitolul dedicat lui și mărturiei pe care a lăsat-o despre Primul Război Mondial. Deocamdată, să vedem, din însemnările datate 15/28 august 1916, cum trăiește constructorul italian aflat în România intrarea țării de adopție în război:

„Zarurile au fost aruncate! De-acum, și România face parte dintre Aliți. Azi-noapte la 12, clopotele tuturor bisericilor de la țară și din Iași au bătut prelung; sunete de trompetă au trezit populația și a fost proclamată mobilizarea. Azi tunurile bubuie deja la graniță!

Joia trecută am avut presimțirea că evenimentele aveau să se precipite, iar unele fapte mi-au confirmat presimțirea. Eram la București și i-am telegrafiat imediat lui Enrico Gambara care coborâse de la Piatra-Neamț, cu întreaga familie. Am venit și eu la Iași, unde se afla toată familia mea, în vacanță, la via aflată la 2 kilometri depărtare de oraș. Se părea că în toată România nimeni nu presimțea marele eveniment. Sâmbătă, toate ziarele, inclusiv cele germanofile, anunțau pentru duminică dimineată un mare Consiliu de Coroană, fără să-i acorde mare importanță, așa că populația a rămas indiferentă față de acest eveniment.

Ieri după-amiază m-am dus la Iași pentru a afla concluziile Consiliului de Coroană. Nimic! Niciun ziar nu apăruse, telefoanele și telegraful erau tăiate. Mulțime mare în Piața Traian, multă curiozitate, dar în continuare și mulți indiferenți și sceptici. [...]

Azi-noapte, la 1.00, am fost trezit de sunetul precipitat și insistent al clopotului bisericeții aflate la vale de via noastră și de țicnalele trompetelor jandarmilor! [...]

România a învins toate înșelătoriile teutonice, regele ei a uitat că este născut în Germania și a păstrat în minte numai faptul că este cel dintâi dintre români; poporul urmează impulsul sângelui latin care îi curge în vene și aleargă la strigătul de ajutor al fraților care se află dincolo de Carpați.” (Vignali, 1916-1917, p. 1-2, t. n.)

A doua zi, 16/29 august 1916, Vignali face un comentariu deloc prietenos despre germanii din România:

„Acum țara va fi puțin mai curată, fără aceste buruieni exotice care i-au sufocat conștiința națională.” (Vignali, 1916-1917, p. 2; t.n.)

2.2. „Treceți, batalioane române, Carpații!”

2.2.1. Gheorghe Poenaru-Bordea, primul ofițer român căzut în Marele Război

O stradă din București poartă astăzi numele întâiului ofițer român care a căzut în prima zi a Primului Război Mondial (de fapt, în noaptea de 14/27 spre 15/28 august 1916) și mormântul lui este marcat, la Fundata, de un frumos monument, o cruce din calcar de Albești cu următoarea

inscripție: „Eroul colonel Gheorghe Poenaru-Bordea, cel dintâi ofițer căzut vitejește pentru strămutarea acestui hotar”.

Locotenent-colonelul Gheorghe Poenaru-Bordea (12 februarie 1871, București – 15/28 august 1916, Valea Mare-Mateiaș, Muscel) a absolvit, în 1894, Școala de Ofițeri de Infanterie și Cavalerie din București. În 1904 avea grad de căpitan, iar la 1/14 august 1916 era locotenent-colonel. Se afla, la momentul morții, în fruntea soldaților din Regimentul 30 Dorobanți „Muscel”, al cărui comandant secund era, în acțiunea de neutralizare a pichetului de la punctul de vamă austro-ungară Giuvala, de pe șoseaua Câmpulung-Brașov (Ionescu, Aurel, 2014, p. 124-125).

Mai puțin cunoscută este, însă, apartenența lui Gheorghe Poenaru-Bordea la o familie boierească cu rădăcini în vechiul neam de moșneni de la Poiana-Ialomița. Legenda spune că neamul de moșneni din Poiana-Ialomița ar descinde dintr-un oștean brav, boierit și împrumutat la Poiana de Mihai Viteazul (Georgescu, Paul, 1968, p. 58-59; Georgescu, Paul, 1976, p. 5-26, 102). Satul, însă, este probabil mult mai vechi, iar primul strămoș atestat documentar al familiei Poenaru-Bordea, la 1639 și 1668, este, conform arborelui genealogic inedit aflat în arhiva Muzeului Național al Agriculturii din Slobozia (Poenaru-Bordea et al., 2012), un Barbu Roșul. Urmează, pe firul genealogic, Dragomir Bărbulescu (1698), după care filiația prezintă o sincopă și se reia cu ceaușul Târcă, mort înainte de 1765 (ctitorul Bisericii de lemn „Sf. Nicolae” de la Poiana, strămutată azi la Slobozia). Urmează apoi logofătul Stan Târcă Poenaru, mort după 1813, și Răducanu Poenaru, mort în 1829, trei-logofăt, serdar, mare sluger, mare stolnic, ctitorul Bisericii Târca-Vitan din București. Bunicul eroului Gheorghe Poenaru-Bordea este pitarul Grigore Poenaru-Bordea, iar tatăl lui este Dumitru Poenaru-Bordea (1838-1908). Gheorghe Poenaru-Bordea a fost căsătorit cu Angela Marathea și a avut doi copii, Ana (Anișoara) și Dumitru.

Familia Poenaru-Bordea se înrudește prin alianță cu familiile Ghika, Prăjescu, Bilciurescu, Clineanu, Craifăleanu, Cuțarida, Geanoglu, Lecca, Maltezianu, Marathea, Mitilineu, Obedenaru, Paleologu, Pătărlăgeanu, Păcleanu, Periețeanu, Poloni, Prezan, Rally, Sachellarie, Stoianovici, Vidrașcu (Poenaru-Bordea et al., 2012).

În memoriile lui, Grigore Ghica din ramura Ghika-Kefal (poreclit „Gri-Gri”), descendent al domnitorilor Gheorghe și Grigore I Ghika, născut la Iași, în 1900, fiul lui Eduard Ghica (director-general al Siguranței, fratele lui Albert Ghica, pretendent fără succes la tronul Albaniei) și al Lucreției Lupașcu, își amintește despre atmosfera bucureșteană din prima zi a războiului și despre cum a fost primită vestea despre primul ofițer căzut în lupta pentru eliberarea Ardealului.

„Plutea în aer ceva înălțător, entuziasmul era general. Când seara a apărut comunicatul Marelui Cartier, spunând cum trupele intraseră în Ardeal – cu o singură pierdere, un colonel Poenaru-Bordea –, lumea se îmbrățișa [...].” (Ghica, 1973, p. 89)

Grigore Ghica avea să se căsătorească, în 1920, cu Ana (Anișoara) Poenaru-Bordea (1903-1930), fiica eroului din prima zi a Marelui Război. O descrie astfel, în memorii:

„O chema Anișoara, fiica colonelului Poenaru-Bordea, primul ofițer mort pe front. Era uimitoare: părul de aur în vânt, pielea petală de trandafir, nas obraznic; îți lua ochii, te fermeca, înnebunea.” (Ghica, 1973, p. 100)

Căsătoria nu a durat decât până în 1925, când s-a încheiat printr-un divorț. Anișoara Poenaru-Bordea avea să se sinucidă în 1930.

Este de remarcat, în contextul demonstrației pe care încercăm să o facem asupra simțului datoriei și a spiritului de sacrificiu prezente la urmașii familiilor boierești, că Gheorghe Poenaru-Bordea a avut un frate, magistratul Ion Poenaru-Bordea, născut în 1873, judecător la Clejani, care a căzut și el, în Primul Război Mondial, în octombrie 1916, în Munții Buzăului.

2.2.2. Nicolae Brăiloiu: „Trăiască România Mare!”

„Nicolae Brăiloiu a fost erou în Primul Război Mondial, a căzut în prima lună. Era mai mare cu 11 ani decât mama. Am articole din ziar în care se vorbește despre el: eroul Nicolae Brăiloiu, care a murit în fruntea companiei sale, chemând soldații la atac; iar când a fost lovit, a strigat «Trăiască România Mare!» Era un mare patriot, un intelectual desăvârșit și se ocupa și de genealogie. A murit la 23 de ani.” (Văllimărescu, Alexandru, 2014)

Evocarea îi aparține lui Alexandru Văllimărescu, al cărui unchi a fost erou în Primul Război Mondial. Purtător al unui ilustru nume boieresc, de data aceasta oltenesc, Nicolae (Nicu) Th. Brăiloiu, născut la 8 decembrie 1892, în Craiova, cade în primele săptămâni ale războiului. Era foarte tânăr, nu avea decât 23 de ani când a murit pe front, era deja licențiat în Litere, doctor în Drept și avocat. A plecat pe front ca sublocotenent în rezervă al Regimentului 10 Artilerie (Obuziere) din București. Tatăl lui, Theodor Anton Brăiloiu (1863-1938), era consilier la Curtea de Apel din Craiova. Bunicul, Anton Brăiloiu (1824-1903), fusese senator de Dolj, din partea conservatorilor, prefect, și era descendent direct al lui Barbu de Drăgoiani și de Rugi, mort în 1617 (Sturdza, M. D., 2011, p. 191-192). Mama lui Nicolae Brăiloiu, Elena, era născută în

vechiul neam al Glogovenilor, „cei mai de seamă boieri de pe Motru”, cum îi numește Sarmiza Cretzianu (2015, p. 13), care le și dedică un capitol în cartea *De pe Valea Motrului* (Cretzianu, 2015, p. 105-110). Elena Glogoveanu era fiica lui Nicolae C. Glogoveanu și a franțuzoaicei Céline Philippon. Nicolae Brăiloiu cobora, așadar, prin femei, și din familiile Bengescu, Kretzulescu, Ghika și Otetelișanu (Văllimărescu, Alexandru, 2014).

Nicolae Brăiloiu a făcut liceul la Craiova, la Liceul „Carol I”, iar în vara lui 1916 se afla la București, ca student. Într-o notiță biografică dedicată lui Nicolae Brăiloiu, pe prima pagină a ziarului conservator craiovean *Tribuna* de luni, 21 iulie 1919, se menționează că, prin sânguința lui, studentul Nicolae Brăiloiu îi atrăsese simpatia profesorului Dimitrie Onciul, care îi apreciasse o lucrare și i-o prezentase la Fundațiunea Universitară „Carol I”, Brăiloiu primind și un premiu. Din aceeași notiță biografică aflăm faptul că Nicolae Brăiloiu se înscrișese pentru a participa, ca voluntar, la Războiul Balcanic din 1913, dar nu putuse să lupte, pentru că voluntarii nu fuseseră trimiși atunci în luptă.

La 2 iunie 1916, cu mai puțin de trei luni înaintea intrării României în război, de partea Antantei, Nicolae Brăiloiu îi scria mamei sale, care se afla la Craiova. Este scrisoarea unui tânăr înflăcărat, idealist, dar lucid și foarte critic la adresa conaționalilor săi. Nu găsim în tonul lui nimic dulceag, nimic din tentația toleranței față de un rău identificat cu precizie. Iubirea de patrie a tânărului Brăiloiu nu îl împiedică să observe păcatele societății în care trăiește și să le condamne: ipocrizia, arivismul, apatia în fața unui moment istoric de cotitură. Atașamentul profund față de Franța, atât de frecvent în rândurile urmașilor boierimii române, este accentuat de înrudirea apropiată a lui Nicolae Brăiloiu, prin bunica maternă, cu o familie franceză. Iar păcatele românești care îl revoltă pe studentul urmaș de mari boieri îi apar încă și mai hidoase în contrast cu patriotismul francezilor, aflați deja de doi ani în război.

„Dragă *maman*,

Profit de câteva momente pe care pregătirea examenelor mi le îngăduie libere pentru a-ți scrie.

Vei spune lui *papa* că am primit cartea pe care mi-a trimes-o și că-i mulțumesc mult. Cu privire la război, văd că rușii trag o bătaie soră cu moartea celor al căror nume mi-e scârbă să-l pronunț. Cu toate victoriile acestea, suntem departe încă de a intra în război. Pare că totul e mort în țară. Nimeni nu mai speră. Toate simțămintele s-au atrofiat.

Pare că, atunci când cetesc ziarele cu telegramele de război, aș vedea trecându-mi înaintea cine știe ce lupte din secole trecute. Dacă nu aș observa antetul ziarului, cu data, aș crede că cetesc episoade din epocile lui Napoleon.

În schimb, avem nervii tociți de cântecul contrabandelor. Sunetele banilor ne fac să credem că suntem în altă lume și alte vremuri. Întrunirile ce se țin nu mai au niciun

răsunet. Pare că sunt trambuline pentru situațiile înalte la care ținesc tineri ce vor să speculeze chestiunile la ordinea zilei, iar lumea ce asistă, mai lihnită după bani ca oricând, lipsită de ideal și simțăminte, pare că e la teatru, venită să asculte un actor ce ar fi pe punctul să debuteze.

Iată de ce nu știu ce să-ți spun și, când ai nenorocul, văzând acestea, să citești scrisori ca cele scrise de Oncle Paul¹ lui Jean, dezgustul te apucă de tot ce te înconjoară. În locul veseliilor deșănțate, în locul lipsurilor de dorințe înspre un viitor mai bun, în locul nesimțirii ce ne apropie de animale, când vezi paginile patriotismului francez, lipsa de tânguire față de cei morți și a nepăsării de moarte, pare că nu știi ce să mai zici.

Orice ți-aș spune despre scrisoarea lui Oncle Paul, nu va fi decât o slabă idee ce ți-aș da asupra frumuseților de simțăminte ce cuprinde. A-ți cita pasagii îmi pare că ar fi un sacrilegiu față de niște oameni ce au avut norocul a face parte dintr-un popor cu un avânt unic în istorie.

Va fi de ajuns a-ți spune că Jules a murit în spital după 18 luni de la rănirea lui, iar nu pe câmpul de război cum se cunoștea. Bineînțeles că era prizonier la nemți. Un alt băiat a fost rănit de două ori. Toți sunt în război, până și Tante Marie, care se află la 10 km departe de front, ca ambulancieră.

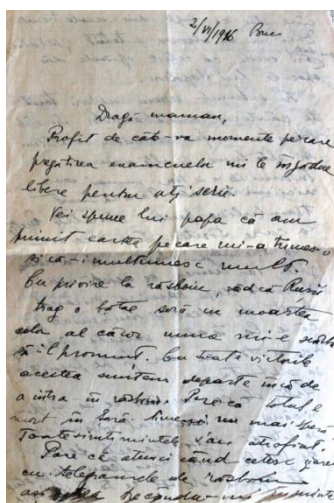
Dar te las, ocupațiile examenului mă recheamă și puținele momente pe care le am libere, pentru a-mi da seama că nu suntem în stare să ne gândim măcar la un viitor mai bun pentru țara noastră, s-au scurs.

Te sărută de mii de ori, precum și pe papa, fiul care te iubește și dorește.

Nicu”

(Brăiloiu, 1916)

2.1. Prima pagină a scrisorii trimise de Nicolae Brăiloiu mamei lui, în 2 iunie 1916

Arhiva Alexandru Văllimărescu

¹ Este vorba, probabil, despre un unchi din familia Philippon, familia bunicii materne a lui Nicolae Brăiloiu.

Intrarea în război a României, atât de dorită de Nicolae Brăiloiu, se petrece în cele din urmă. În notița biografică deja menționată, din ziarul *Tribuna* de luni, 21 iulie 1919, se spune despre Nicu Brăiloiu:

„(...) s-a prezentat la mobilizare încă din prima zi, disprețuind pe cei ce nu-și fac datoria către Patrie, punându-se la adăpost prin diferite posturi administrative și de sinecură, în marea-i dorință ce avea de a putea contribui, după puterile sale, la înfăptuirea idealului nostru de reîntregire a neamului și a României Mari, idee ce-l încălzea de copil, ca pe toți bunii români.”

Ajuns pe front, întâi la ofensiva de pe Dunăre, de la Flămânda, împotriva trupelor germano-bulgaro-otomane comandate de feldmareșalul August von Mackensen, și apoi în Transilvania, Nicolae Brăiloiu îi scrie tatălui său, pe o carte poștală greu de descifrat:

„A zecea scrisoare².

Dragă *Papa*,

Nu știi ce bucurie am simțit când am văzut [...] de scrisori ce mi-a venit de la tine. Să nu ai nicio grijă, mi-am cumpărat la plecare tot ce mi-era necesar. De altminteri, de aceea nu ți-am trimes nimic până acum. De la Jean Filipescu am nuvele³ [...] de la el prin scrisori, lângă un sat unde suntem noi. Vei ști că azi plec de aci. De la Tante Hélène am nuvele des. Mi-a trimes și pachete cu [...]. Vă sărut pe toți de mii de ori, fiul tău care te iubește, Nicu” (Brăiloiu, 1916)

O altă carte poștală de pe front transmite entuziasmul românilor transilvăneni la sosirea armatei române:

„Dragă *Papa*,

Plec chiar acum la Brașov cu regimentul. Sunt șef de secție la bateria a 5-a. Ofițeri buni sunt doi. Primim flori și ovații; oamenii entuziaști, soldații plini de avânt. Vă sărut pe toți din inimă și sănătate și cu bine”. (Brăiloiu, 1916)

Acest mesaj plin de optimism este, probabil, ultimul pe care Nicolae Brăiloiu l-a trimis familiei de la Craiova. Știm că au existat mai multe astfel de mesaje, minimum zece, dar numai acestea două s-au păstrat în arhiva familiei.

² Neavând voie, din cauza regulamentului militar, să scrie data pe cărțile poștale, Brăiloiu își numerotează mesajele.

³ Vești.

Cu cinci zile înainte de moarte, la 20 septembrie 1916, Nicu Brăiloiu îi scrie mătușii Hélène. De data aceasta, nu mai e vorba de o carte poștală, ci de o scrisoare închisă pe care o trimite la București printr-un alt ofițer, ceea ce îi permite să ofere mai multe detalii de pe front, în special despre luptele de la Flămânda. Își avertizează, totuși, mătușa să nu dezvăluie conținutul scrisorii cuiva străin. În text vom găsi informații și despre alți doi urmași de boieri care au luat parte la lupte: un Cantacuzino, rănit la Flămânda, și un Glogoveanu.

„Dragă Tante Hélène,

Sunt în măsură de a-ți da mai multe nuvele, având norocul ca locotenentul Orleanu să meargă la București. Azi sosim de la Flămânda, unde plecasem, după cum ți-am spus, sâmbătă. Duminică am avut de suportat o luptă grozavă cu aeroplanele. Au fost mulți răniți, căci era armată multă. La noi a fost rănit, între alții, maiorul Predescu. A doua zi, ajunși la podul peste Dunăre, am avut norocul și plăcerea să întâlnesc pe Jean Filipescu. Nu-ți poți închipui bucuria noastră. Mi-a spus că o duce bine. În lupta cu aeroplanele, calul său a fost ucis. Noroc că el era destul de departe de cal în momentul acela. Să vezi cât de grandios era să privești la trecerea trupelor pe pod și ce splendid găsești seara, mai ales spectacolul incendiului ce se întinsese în Bulgaria cât vedeai cu ochii. Luni, regimentul nostru a avut de dus o luptă foarte grea cu niște monitoare⁴ austriece care aveau o artilerie superioară celei a noastră și care voiau să scufunde podul. Curgeau proiectilele în jurul nostru de te înspăimânta. La noi în baterie, au fost răniți doi soldați și șapte cai au fost uciși. În regiment s-au făcut pagube mari. Sublocotenentul Manoliu a fost ucis pe loc. Fiul Domnului Cantacuzino, savantul, e rănit⁵, iar un alt ofițer, locotenentul Popovici, cu ochiul scos. Impresia era teribilă, mai ales că a trebuit să stea în frig o noapte întreagă. În fine, am reușit să alungăm monitoarele, așa că podul a rămas neatins. De dimineață azi am văzut, la plecarea noastră, pe Jean Filipescu, care trecuse în Bulgaria și care se reîntorcea cu regimentul la Puieni. Vei ști că ne reîntoarcem, căci demonstrația care s-a făcut a reușit. Turtucaia a fost reluată de trupele din Dobrogea. Vom sta aici câteva zile, căci suntem nedormiți și cam turtiți după o noapte de nesomn, petrecută în ploaie. Am aflat că și Gică Glogoveanu⁶, care e bine, a trecut Dunărea. Nu știu dacă s-a întors îndărăt sau e încă acolo.

⁴ Nave de război.

⁵ Este vorba despre sublocotenentul de artilerie Ion (Jean) Cantacuzino (1897-1985), fiul lui Ion Cantacuzino (1863-1934), medic, microbiolog, profesor universitar, membru al Academiei Române, ministru al Sănătății, partizan al intrării României în Primul Război Mondial alături de Antanta, semnatar din partea României al Tratatului de la Trianon, în 1920. Jean Cantacuzino a fost grav rănit la picior (Cantacuzino, Ion Mihai, 1996, p. 392; Sturdza, M. D., 2014, p. 32). Doctorul Ion Cantacuzino (1863-1934) a avut un rol foarte important în timpul războiului, ca șef al Serviciului Sanitar, în lupta împotriva epidemiilor (Cantacuzino, Ion Mihai, 1996, p. 392-405).

⁶ Este, probabil, vorba despre ofițerul de carieră George N. Glogoveanu, fratele mamei lui Nicolae Brăiloiu. George Glogoveanu avea să fie rănit în luptă, în timpul Primului Război Mondial (Vălimărescu, Alexandru, 2014).

Dragă Tante Hélène, te rog foarte mult să nu spui la cineva străin detaliile ce-ți dau, căci mi-ar face rău. Dacă ai ocazia vreodată, trimete și lui *Papa* știrile astea.

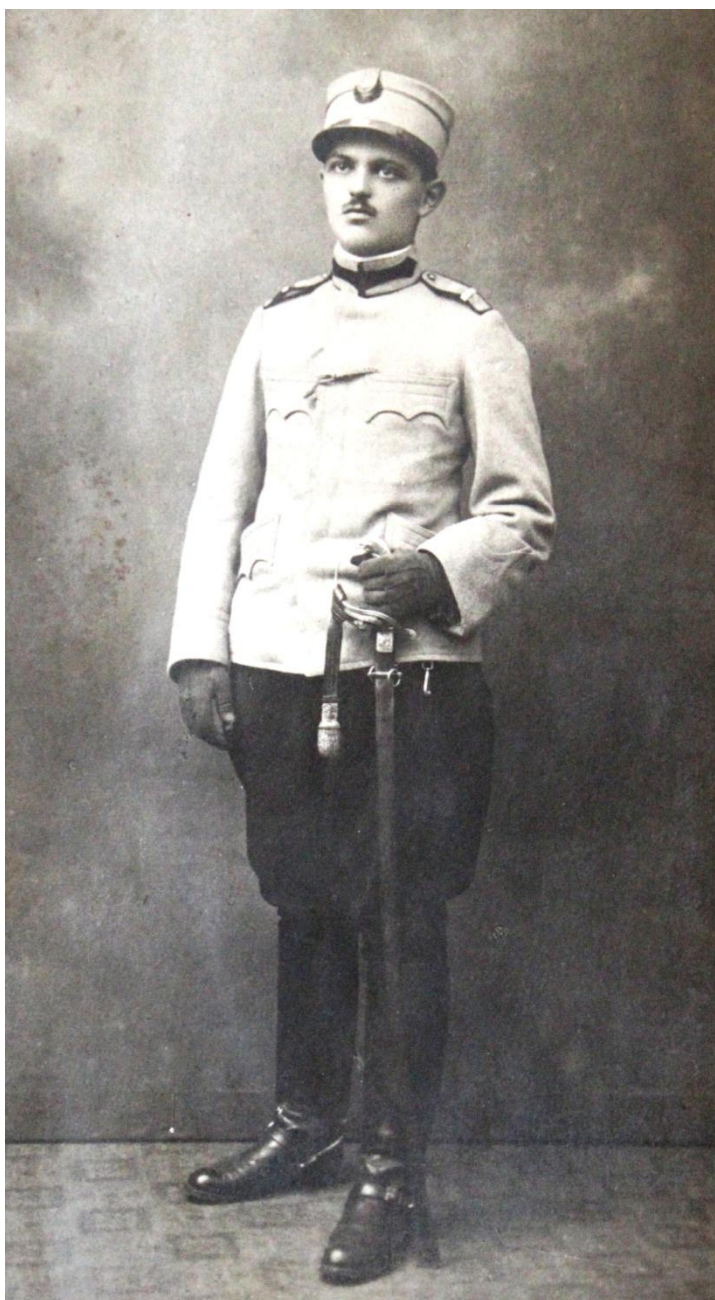
Din campanie voi aduce unele mici suveniruri din Transilvania, schije de bombe de aeroplan și de tun.

Te sărut, dragă Tante Hélène, de mii de ori, precum și celelalte.

Nepotul Dumitale, Nicu

P.S.: Dacă vrei, scrie-mi. Dacă nu poți imediat, vei ști că locotenentul Orleanu are adresa: str. Cobălcescu, nr. 49.” (Brăiloiu, 1916)

2.2. Nicolae Th. Brăiloiu în uniformă de sublocotenent

Arhiva Alexandru Văllimărescu

Cu doar două zile înainte de moartea lui Nicolae Brăiloiu, la 23 septembrie 1916, tatălui lui, Theodor Brăiloiu, îi este adresată, de către o rudă sau un prieten neidentificat deocamdată, o carte poștală care conține detalii emoționante despre starea de spirit a tânărului sublocotenent. Cartea poștală avea să ajungă, probabil, la Craiova, după moartea lui Nicolae Brăiloiu.

„Dragă Théodore,

Ieri pe la ora 9 dimineața a venit Nicu⁷. Gândește-te ce bucurie pe noi. A stat o oră și ne-a povestit multe. Este propus de două ori pe tabloul de decorare, este vesel, mulțumit și spunea că o duce bine. M-a întrebat de voi toți și spunea c-a primit cărțile voastre poștale. În ajunul venirii lui, îmi scrisese prin doi ofițeri. Îmi pare rău că nu am ocazie să vă trimit scrisorile, dar vi le păstrez. Pe lângă Dunăre a întâlnit pe Jean Filipescu. Bucuria lor. Nicu cu regimentul a plecat în Transilvania. Poate va întâlni pe Dinu sau pe [...] acolo. Nicu are un colonel foarte bun.

Georges cu Nonel”

(Arhiva Alexandru Văllimărescu)

La 25 septembrie 1916, în jurul orei 14.30, Nicolae Brăiloiu moare pe front, la Teliu, în apropiere de Brașov, în urma rănilor provocate de loviturile proiectilelor inamice. Superiori și camarazi scriu familiei despre cel căzut. Gradul, nivelul de instrucție și tonul din mesajele celor trei camarazi de pe front de la care ne-au rămas mărturii despre moartea lui Nicolae Brăiloiu diferă. Căpitanul Constantin Haralamb⁸, comandantul bateriei a 5-a din Regimentul 10 Artilerie, superiorul lui Brăiloiu, scrie de pe poziția cea mai oficială, dar găsește un ton plin de admirație pentru cel dispărut și de compasiune pentru familie. De la căpitanul Haralamb rămâne relatarea dramatică a momentului morții eroului, care se jertfește pentru idealul colectiv, strigând „Trăiască România Mare!”, și devine astfel exemplu pentru camarazii lui. Jertfă coerentă cu originile nobile, împlinire a unui destin de patriot, sfârșit tragic al unuia dintre milioanele de tineri morți în Primul Război Mondial, poveste utilă propagandei oficiale. Probabil, câte ceva din toate acestea.

„Stimate Domn,

Cu toate că n-am avut onoarea să vă cunosc personal, sunt convins că-mi fac o datorie de conștiință dacă îmi permit să vă scriu aceasta.

Fiul dumneavoastră, Nicolae Brăiloiu, a fost comandantul secției I în bateria V din Regimentul 10 Artilerie, pe care subsemnatul o comand. Împrejurările în care și-a dat

⁷ Este vorba despre Nicolae Th. Brăiloiu.

⁸ Căpitanul mai apare și cu numele de Haralamb Constantinescu, dar am optat pentru varianta numelui cu care semnează el însuși, pe cărțile poștale, și nu pentru cea care apare în două relatări ale unor terțe persoane.

sfârșitul îl ridică deasupra noastră a tuturor, căci chiar în clipa morții a îmbărbătat trupa, strigând din toată inima: „Ura, Trăiască România Mare!” Aceste cuvinte ne-au impresionat adânc, căci Nicolae Brăiloiu ne-a dovedit pe deplin că a fost un erou. Pierderea lui și a celorlalți camarazi ai noștri ne-a umplut sufletul de durere și am jurat să-i răzbunăm!!!

Din partea bateriei a V-a, care s-a distins în luptele de la Ungra-Kőhalom⁹, Flămânda și Brașov, vă rugăm să primiți admirațiunea și respectul ce se cuvin unor părinți cu asemenea fiu.

Căpitanul Haralamb Constantin, Reg. 10 Artilerie, Divizia 21⁹

(Haralamb, [1916])

2.3. Cartea poștală prin care căpitanul Constantin Haralamb anunță familiei moartea pe front a lui Nicolae Brăiloiu

Arhiva Alexandru Văllimărescu

Sublocotenentul N. V. Ionescu oferă detalii despre felul curajos în care au fost recuperate rămășițele pământești ale lui Nicolae Brăiloiu și despre înmormântare. Tonul empatic

⁹ Rupea, localitate în județul Brașov.

al mesajului este dictat și de sentimentul de solidaritate: Ionescu a fost coleg și de breaslă, și de școală militară cu Brăiloiu.

„Mă adresez părinților bravului sublocotenent de rezervă din Regimentul 10 Artilerie, Brăiloiu Nicolae, și cu inima îndurerată să le aduc la știre că în ziua de 25 septembrie a căzut pe câmpul de onoare, lângă tunul lui, în luptele din preajma Brașovului.

În puterea nopții ne-am furișat până aproape de pozițiile germane, i-am luat trupul neînsuflețit și l-am înhumat în satul Nyén-Teliu¹⁰, la ieșirea defileului făcut de râul Buzău, împreună cu un caporal din Bateria sa. Mi-am luat această dureroasă sarcină de a vă aduce la cunoștință această grozavă veste, deoarece Brăiloiu N. a fost colegul meu în Școala de Artilerie de Rezervă și, pe de altă parte, sunt coleg de Barou cu dânsul.

Vă rog să primiți condoleanțele mele, și rog pe Dumnezeu să vă dea putere ca să înfrunțați această mare durere. Al dumneavoastră,

Sublocotenent N. V. Ionescu, Regiment 3 Obuziere, Divizionul 2, Corpul III, Divizia 6”
(Ionescu, N. V., [1916])

În fine, cel mai sec mesaj este cel al brigadierului furier Vasile Damian. Chiar dacă tonul este foarte stăpânit, el își arată disponibilitatea de a oferi detalii despre locul în care Brăiloiu a fost înmormântat.

„Onorată Familie,

Prin aceasta vă fac cunoscut o tristă veste, și anume: Fiul Dumneavoastră, Domnul Sublocotenent Brăiloiu Nicolae, din Regimentul 10 Artilerie, a fost omorât pe câmpul de luptă, în ziua de 25 septembrie, și l-am înmormântat noi. Orice informație vă pot da numai personal sau după terminarea campaniei.

După considerație,
Brigadier furier Damian Vasile, Regimentul 3 Obuziere, Bateria 6-a, Divizionul 2,
Corp 3 Armată. Poșta de război.”
(Damian, [1916])

După câteva săptămâni, vestea morții tânărului sublocotenent de neam boieresc apare și în presă. Anunțul morții și o fotografie a lui Nicolae Brăiloiu apar pe prima pagină a ziarului *Dimineața* din 15 octombrie 1916, la rubrica „Eroii noștri”. În ediția de dimineață a ziarului *Universul* de luni, 24 octombrie 1916, în care știrea de primă pagină este înmormântarea

¹⁰ Teliu (în maghiară, Nyén), localitate în județul Brașov.

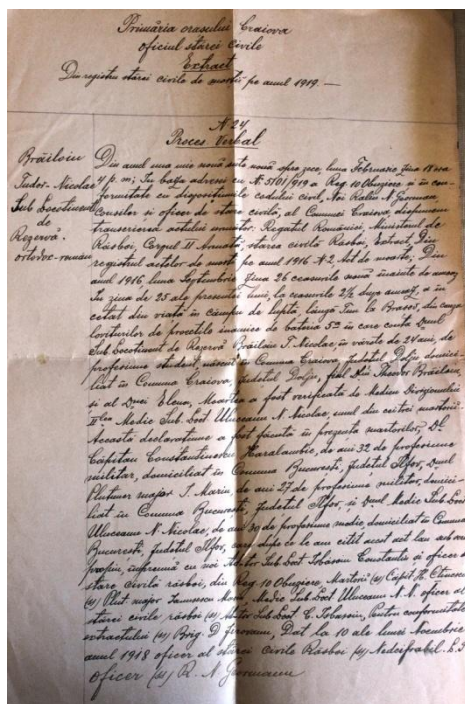
Principelui Mircea, fiul cel mai mic al Regelui Ferdinand și al Reginei Maria, mort de febră tifoidă, apar, tot pe prima pagină, și fotografiile a patru ofițeri „căzuți pe câmpul de onoare”. Printre ele, se află și fotografia lui Nicolae Brăiloiu.

2.4. Extras din ziarul *Universul* de luni, 24 octombrie 1916

Arhiva Alexandru Vălimărescu

2.5. Extras din registrul stării civile de morți, privitor la Nicolae Brăiloiu

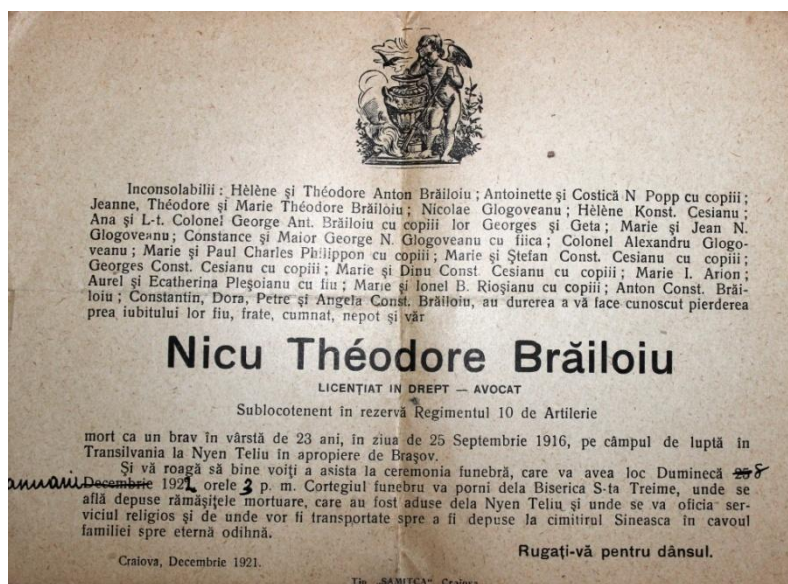
Arhiva Alexandru Vălimărescu

La 25 noiembrie 1918 a avut loc, la Palatul Justiției din Craiova, în prezența prefectului județului, a comandantului militar al orașului, a comandantului școlii militare, solemnitatea

dezvelirii plăcii comemorative cu numele avocaților din Baroul Dolj căzuți în Marele Război. Printre aceste nume, se află și cel al lui Nicolae Brăiloiu, alături de Mihail Becherescu, Iancu Ciocâlțu, Mircea Constantineanu, George Demetriad, Mândiță Donescu, Petre Georgescu, Ștefan Georgescu, Ionel Părăianu, George Petrescu, George Râmniceanu. Este vorba despre una dintre primele ceremonii dedicate, în România, eroilor din Primul Război Mondial. Comemorarea a început la ora 10 dimineața, cu un serviciu religios oficiat de preotul R. Săvulescu, iar orchestra Societății „Cerna” a intonat Imnul Regal și imnurile de stat ale aliaților României din război. Cuvântările ținute cu acest prilej au fost publicate în broșura *Cultul Eroilor la Palatul justiției din Craiova*. Au vorbit: preotul R. Săvulescu, avocatul N. M. Boboc, consilierul de Curte Eugen Bănescu, avocatul Mihail Policrat (locuitorul de Decan al Baroului), avocatul Mitu Stoenescu, avocatul Nicolae Iovipale, locotenentul George Perticari, avocatul G. D. Pencioiu. Printre numele menționate, atât în lista membrilor Baroului Dolj căzuți pe front, cât și în cea a vorbitorilor la ceremonia din noiembrie 1918, recunoaștem și câteva aparținând boierimii: Ciocâlțu, Iovipale, Perticari, Policrat etc. Solemnitatea s-a încheiat cu o paradă militară primită cu entuziasm de asistență.

Abia în 8 ianuarie 1922, familia va organiza ceremonia de reînhumare a rămășițelor pământești ale lui Nicolae Brăiloiu, aduse de la Teliu (Nyén) în cavoul familiei de la Cimitirul Sineasca din Craiova. Pe ferpar pot fi citite numele părinților eroului și cele ale rudelor din vechile familii boierești Brăiloiu, Glogoveanu, Cesianu, Arion, Pleșoianu, Rioșanu și din familia franceză Philippon.

2.6. Ferparul ceremoniei de reînhumare a lui Nicolae Brăiloiu

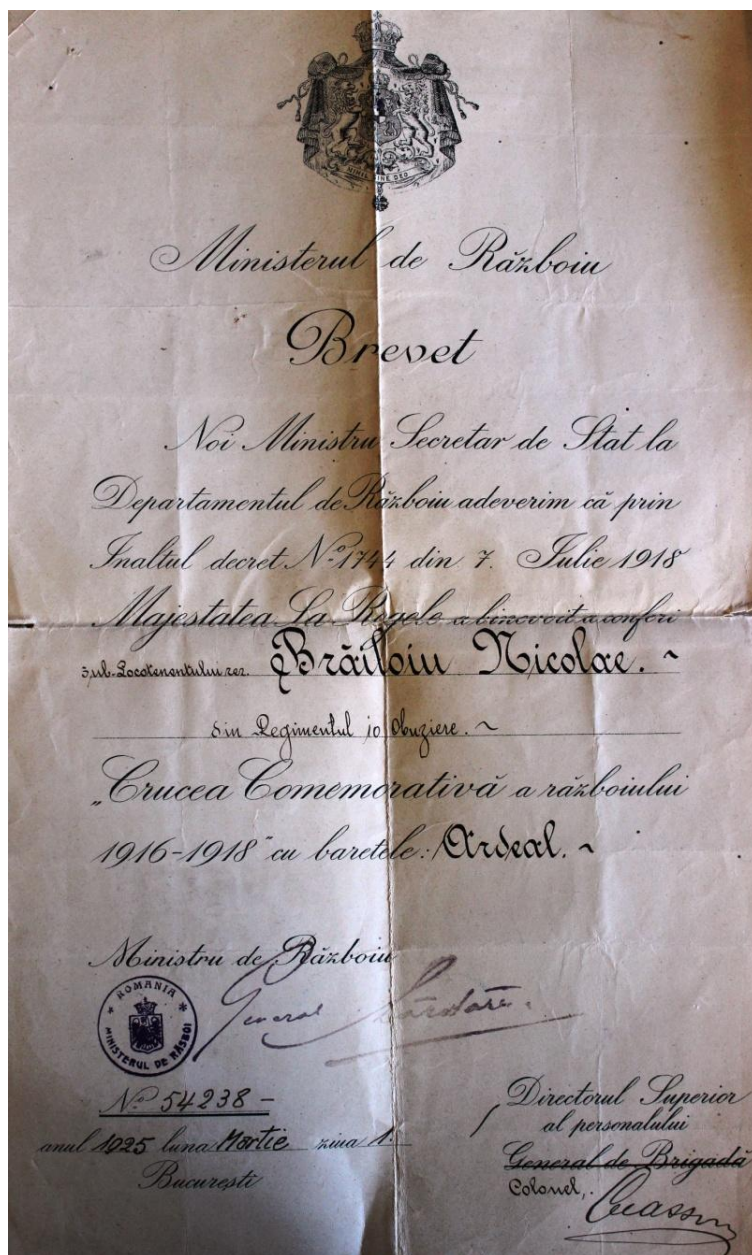

Arhiva Alexandru Văllimărescu

În 1925, Nicu Brăiloiu va primi, post-mortem, Crucea Comemorativă a războiului 1916-1918, cu baretele „Ardeal”. Aceeași decorație (dar fără barete) o primise, în 1921, mama lui,

Elena Brăiloiu, pentru serviciul de supraveghetare la Spitalul de Campanie numărul 17 al Filialei Crucii Roșii Craiova.

2.7. Brevetul Crucii Comemorative primite, post-mortem, de N. Brăiloiu

Arhiva Alexandru Vălimărescu

Dorința familiei de a păstra vie memoria celui căzut în Marele Război reiese și din existența unui portret în ulei al lui Nicolae Brăiloiu, realizat post-mortem, după o fotografie. Portretul este semnat „Negoșanu”, iar sub semnătură există notația „După fotografie”. După toate probabilitățile, autorul picturii este portretistul buzoian Grigore Negoșanu (1885-1953), cumnat cu Tonitza și studentul favorit al pictorului german Franz von Stuck (1863-1928).

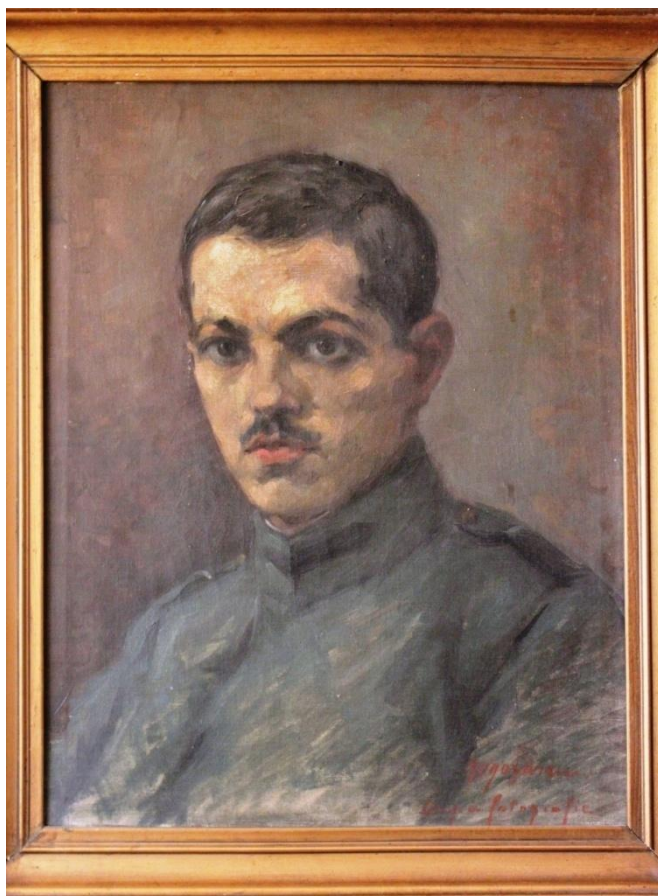
În arhiva familiei se păstrează originalul fotografiei care a fost publicată în ziarul *Tribuna* și care a servit drept model pentru portretul lui Nicolae Brăiloiu.

2.8. Nicolae Brăiloiu în uniformă. Fotografia după care a fost pictat portretul în ulei

Arhiva Alexandru Vălimărescu

2.9. Portretul lui Nicolae Brăiloiu, semnat Negoșanu

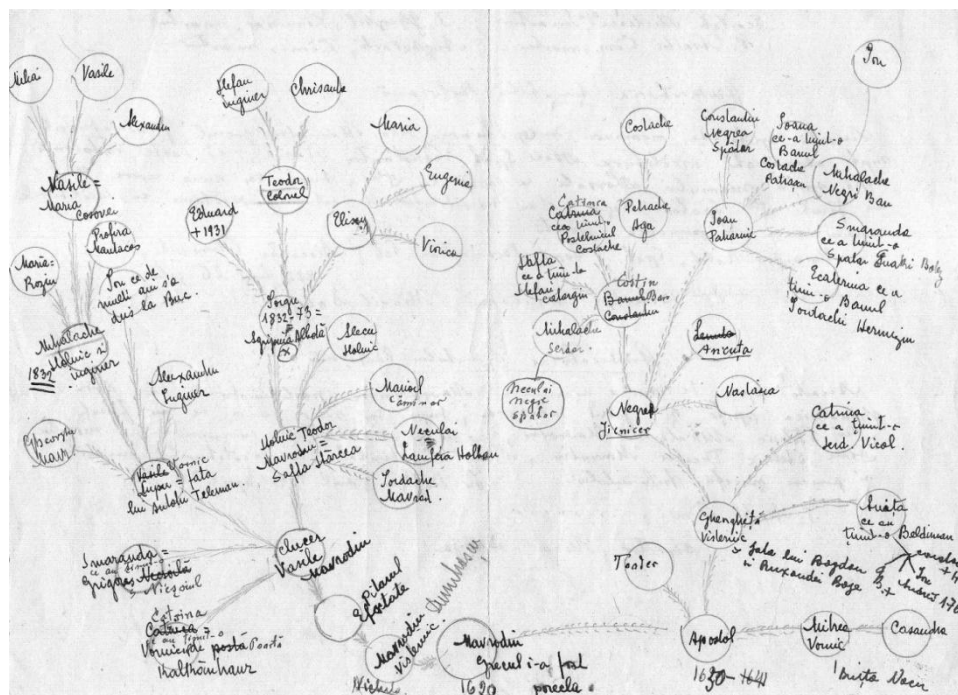
Colecția familiei Vălimărescu

2.3. Spion în Transilvania, rănit la Turtucaia: Ilie Șteflea

Profilul genealogic și biografia generalului Ilie Șteflea sunt unele dintre cele mai bune argumente pentru nevoia de a extinde cercetarea noastră și către elitele românești care nu aparțin grupului mai restrâns al descendenților boierimii din Moldova și Țara Românească, dar care se înrudesc cu aceștia și pentru care familiile boierești reprezintă un model cultural. Ilie Șteflea nu descinde dintr-o familie boierească și nici măcar nu se naște în Vechiul Regat. Dar coboară dintr-o veche familie aparținând unei elite rurale românești, se integrează unei elite profesionale din Vechiul Regat, devenind ofițer, și își încheie ascensiunea socială și integrarea în „lumea bună” românească prin căsătoria cu o urmașă a unei vechi familii boierești din Moldova. Soția lui, Chrisanta Luiza Mavrodin, descindea dintr-o familie de boieri moldoveni de origine greacă, atestată în secolul al XVII-lea, aparținând unui trunchi comun cu familia Negri (Păltănea, 1983) și înrudită cu familii ca Stârcea, Beldiman, Catargiu, Costaki, Calcăntaur sau Iurașcu (familia mamei lui Mihai Eminescu). Conform spiței de neam alcătuită de spătarul Constantin Negre, Iorgu Mavrodin, bunicul Chrisantei Șteflea, era văr de gradul V cu scriitorul și omul politic Costache Negri (care nu trebuie confundat cu spătarul Constantin Negre, autorul spiței de neam).

Chrisanta Mavrodin Șteflea a fost profesoară de limba franceză la Școala Centrală și este evocată cu mare respect și afecțiune de Annie Bentoiu (Bentoiu, 2007, p. 30-33).

2.10. Spița de neam a familiilor Mavrodin și Negri, după spița certificată de spătarul Constantin Negre, în septembrie 1832

Arhiva Mihai Ricci

Ultimii ani din viață și i-a petrecut Ilie Șteflea în vârtoarea evenimentelor celui de-al Doilea Război Mondial, ca unul dintre capii armatei române și unul dintre actorii-cheie ai evenimentelor care au precedat Actul de la 23 august 1944 și care au urmat ieșirii României din alianța cu Germania nazistă.

Pentru precizarea liniilor fundamentale ale biografiei lui Ilie Șteflea, ne vom sprijini pe *Scurta notă biografică* redactată de fiica sa, Anca Ricci, și pusă la dispoziție de fiul acesteia, Mihai Ricci. Ilie Șteflea s-a născut la 11 aprilie 1888, la Săliște, în județul Sibiu, într-o familie de oieri atestată încă din 1602 și care dăduse mai mulți primari localității. Ca multe alte familii din Mărginimea Sibiului, și familia Șteflea a ales să-și părăsească locurile de baștină și să se stabilească în Dobrogea.

Ilie Șteflea a urmat școala primară la Medgidia, gimnaziul la Constanța și liceul la București, la o instituție de învățământ de prestigiu, Liceul „Gheorghe Lazăr”. În 1909, a absolvit, ca șef de promoție, Școala militară de infanterie pentru ofițeri activi și a fost repartizat, ca sublocotenent, la Regimentul 34 Infanterie Constanța.

În 1915, a fost trimis de Marele Stat Major într-o misiune de spionaj la Brașov, iar în 1916 a luat parte, cu gradul de căpitan, la luptele Marelui Război, în Dobrogea, fiind grav rănit în cursul bătăliei de la Turtucaia. Având rotula piciorului drept zdrobită, a fost numit, în 1917, ofițer instructor la Școala de ofițeri de infanterie de la Botoșani. A colaborat cu misiunea militară franceză, a reușit să folosească experiența acesteia și să introducă în infanteria românească procedee de luptă moderne. A întocmit și redactat exerciții de luptă model, care au servit de îndreptar ofițerilor români de infanterie.

După Primul Război Mondial, Ilie Șteflea a absolvit Școala Superioară de Război și a fost într-un stagiu de pregătire în Franța, ca asistent la cursurile de aplicație, fiind apreciat de comandanții francezi. Întors în țară, a fost timp de 14 ani profesor de Tactica Infanteriei și Tactică generală la Școala Superioară de Război și a scris mai multe lucrări dedicate tacticii infanteriei. Între 1 decembrie 1937 și 22 mai 1939 a fost director al Școlii Superioare de Război, apoi subșef al Marelui Stat Major și subsecretar de stat la ministerul de Război.

După intrarea României în cel de-al Doilea Război Mondial, Șteflea a primit, la 16 iulie 1941, comanda Diviziei a III-a Infanterie, iar la 7 noiembrie 1941 a primit, pentru fapte de bravură pe front și pentru felul în care și-a condus divizia, Ordinul *Mihai Viteazul*. La 20 ianuarie 1942 a fost numit șef al Marelui Stat Major, iar din 20 octombrie 1943 a fost și ministru secretar de stat. Din poziția sa de șef al Marelui Stat Major, l-a avertizat în repetate rânduri pe mareșalul Ion Antonescu asupra pericolelor care amenințau armata română pe Frontul de Est, în lupta împotriva Uniunii Sovietice și a insistat pentru retragerea trupelor românești din stepa calmucă și din Crimeea. La 23 august 1944, după arestarea mareșalului Ion Antonescu, a fost

înlocuit de la conducerea Marelui Stat Major și a primit comanda Armatei a IV-a. A organizat capturarea coloanei germane în fruntea căreia se afla generalul de aviație Alfred Gerstenberg, care încercase să dejoace planurile Regelui Mihai și ale susținătorilor săi de a scoate România din alianța cu Germania. Arestat la 11 octombrie 1944, Ilie Șteflea a fost anchetat de Tribunalul Poporului, începând din aprilie 1945. S-a stins din viață la 21 mai 1946, la domiciliul său din București (Ricci, Anca, f.a.; Ricci, Mihai, 2014).

Nu este însă locul aici să analizăm rolul comandantului din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Ne vom întoarce la tânărul locotenent trimis, în 1915, într-o misiune de spionaj în Transilvania. Un nepot al viitorului general, Sorin Banciu, a consemnat amintirile lui Ilie Șteflea despre riscanta misiune. Relatarea este una mediată, dar probabil destul de fidelă, Sorin Banciu fiind un apropiat al lui Ilie Șteflea, care a putut reține cu exactitate, din istorisirile acestuia, desfășurarea faptelor. Povestirea și fixarea în scris au loc la multă vreme după evenimente și poartă, cu siguranță, urmele acestei îndepărtări care nu poate să nu țină cont și de deznodământul Primului Război Mondial, cunoscut atât povestitorului, cât și celui care consemnează. Totuși, mărturia dă seamă despre pregătirile armatei române în preajma intrării în război și despre pericolele prin care trece un spion care nu are aproape niciun alt instrument în afara propriei memorii și a propriului curaj. Și mai dă seamă asupra sentimentelor cu care un tânăr cu rădăcini ardelenesti, devenit ofițer al armatei române, privește datoria Vechiului Regat de a elibera Transilvania de sub stăpânirea austro-ungară. Misiunea lui Ilie Șteflea la Brașov ne oferă și prilejul unei întâlniri cu câteva figuri ale elitei intelectuale românești din Transilvania, în mod evident favorabilă unirii cu România, cel puțin în viziunea lui Șteflea.

„3 octombrie 1915. M-am prezentat la Marele Stat Major. Colonelul Rosetti Radu¹¹ m-a primit în cabinetul său imediat.

Îmi strânse mâna și, deschizând pupitrul biroului, scoase un plic, pe care mi-l întinse:

– Iată, domnule locotenent, pașaportul cu vizele necesare. Te numești deci Ștefănescu Alexandru, de meserie învățător, stai la Predeal, în căutarea sănătății, fiind bolnav de piept – și călătorești la Brașov, ca să-ți cumperi un pardesiu. Misiunea ți-o cunoști. Am toată încrederea în devotamentul ce-l ai pentru țară, în curajul și priceperea dumitale.

I-am mulțumit colonelului, nu fără emoție, pentru încrederea ce și-o puneau țara și dânsul în mine, asigurându-l că-mi voi face datoria de ostaș, până la capăt, cu orice risc.

¹¹ Este vorba despre Radu R. Rosetti (1877-1949), ofițer de carieră și istoric, membru titular al Academiei Române. A fost arestat de comuniști și a murit în timpul detenției.

Am pornit apoi la locuința mea din str. Izvor [din București; n.n.], unde mi-am pregătit valiza, m-am travestit în civil, așa cum figuram în pașaport și, privindu-mă în oglindă, am constatat că în haina civilă păream mai slab și mai palid și că astfel puteam să afirm, cu șansa de a fi crezut, că sunt bolnav de tuberculoză. De altfel, la înălțimea mea de 1,80 m., nu cântăream decât 64 kg.

O oră mai târziu, mă găseam în trenul de Predeal, unde aveam să sosesc la orele 5 după-masă. Era o zi frumoasă de toamnă. Priveam, pe fereastra compartimentului, miriștile pe care trenul le spinteca grăbit, aurite de soarele care mai avea încă putere. Dar gândul, mai grăbit decât trenul, o luase mult înainte, departe, dincolo de munții care începuseră să se profileze în zare. A doua zi trebuia să străbat Valea Timișului, până la Brașov. Aveam misiunea de a observa din tren dacă se găsesc trupe austro-ungare de-a lungul căii ferate, sau prin văile laterale, dispozitivul de pază la cele două tuneluri, drumul cel mai scurt și cel mai potrivit de acces la tuneluri dinspre Cioplea, precum și culegerea de informații la Brașov asupra unităților din garnizoană, a armamentului ce-l au, a moralului acestor trupe etc. O santinelă de la unul dintre tuneluri, ceangău, care dezertase de curând la noi, ne dăduse o serie de informații, care trebuiau verificate. Între altele, ne informase că tunelurile respective fuseseră subminate de trupe de geniu austriece și că dispozitivul de declanșare a exploziei s-ar găsi într-o gheretă ocupată de unguri, în imediata apropiere a frontierei.

Îmi treceau prin minte fel de fel de planuri. O curiozitate abia stăpânită mă cuprinsese și așteptam cu încordare trecerea timpului. Mi se părea că trenul înaintează prea încet, că timpul se împotmolise.

Iată-mă ajuns, în fine, la Predeal. M-am îndreptat cu pași repezi spre locuința mea, care nu era departe de gară. Ocupam această locuință de mai bine de două luni, cu scurte intermitențe, când mă duceam la București sau Constanța. Locuiam singur. Renunțasem și la ordonanță, pentru a nu fi identificat. La Predeal forfoteau în vremea aceea o mulțime de agenți, spioni, oameni de afaceri. Războiul declanșat de mai bine de un an era în toi. Se aștepta din zi în zi decizia României.

4 octombrie 1915. Formalitățile de la frontieră n-au durat mult. Într-o oră, toți pasagerii primiram pașapoartele înapoi. M-am instalat într-un compartiment izolat și m-am așezat la geam. Din compartimentul vecin răzbăteau voci agitate. Niște negustori își discutau afacerile în limba germană.

Era ora nouă. Trenul începuse să coboare șerpuind, într-un ritm vioi, spre Valea Timișului. Arboret în dreapta și în stânga liniei ferate, care se despărți repede de șosea, luând-o la dreapta. Creasta stâncoasă a Postăvarului strălucea în stânga, iar în dreapta se înălța semeață Piatra Mare. Cioplea rămase în urmă și la o cotitură dispăru. Un fluierat

ascuțit al locomotivei îmi atrase atenția. Ca din pământ răsări o baracă. Câțiva soldați austrieci salutară trenul care, cu un bubuit înecat, intră în „Tunelul Mic”. Două sârme trase în tunel dispărură în întuneric. Trenul se smulse repede din tunel, făcu o cotitură la dreapta și pătrunse în „Tunelul Mare”. La intrare o altă baracă. Alți militari salutară trenul. La ieșire, trenul mai făcu o cotitură și, coborând în viteză, reîntâlni șoseaua la Timișul de Sus, mergând apoi paralel până la Dârste, de-a lungul unei văi minunate, care despărțea Postăvarul de Piatra Mare, masive împădurite până aproape de creastă, peste care toamna își turnase toată paleta de culori.

Intram pentru prima dată în Transilvania prin această trecătoare. Mai trecusem frontiera de două ori, în 1905 și 1906, însă pe la Turnu-Roșu, pe Valea Oltului, ducându-mă să-mi petrec vacanța la o soră de-a mea, măritată cu Dumitru Banciu, farmacistul din Săliște, Sibiu. Itinerarul de acum îl studiasem în cele mai mici amănunte: îl știam pe dinafară, îl visam. Îndoielile care mă frământau în preajma plecării se destrămau. Un calm desăvârșit pune stăpânire pe mine. Nu mă mai gândeam la plutonul de execuție, pe care îl visasem într-o noapte. Misiunea ce o aveam trebuia îndeplinită la rece, cu mult tact, cu multă stăpânire de sine, cu curaj. Cea mai mică greșală putea să-mi fie fatală.

Ajuns în gara Brașovului, am coborât repede din tren și, traversând clădirea gării, am ieșit în piața din dosul stației. M-am oprit brusc și am privit înapoi dacă nu sunt urmărit. N-am observat nimica suspect, dar am sărit în tramvai – așa-i spuneau brașovenii unui tren de trei vagoane, tras de o mică locomotivă, care circula de la gară în centrul orașului – numai după ce acesta se puse în mișcare. După mine nu mai urcase nimenea. Deci nu eram urmărit.

Am coborât aproape de centrul orașului și am luat-o pe jos, prin Piața Sfatului, pe lângă Biserica Neagră, urcând pe sub Poarta Șcheilor, spre liceul greco-oriental român. Liceul îl văzusem pe o carte poștală ilustrată primită cu ani în urmă de la Axente Banciu, fratele cumnatului meu și profesor la acel liceu. Mă duceam să-l întâlnesc, să-i fac o surpriză...

Am urcat treptele cam roase ale bătrânului liceu, când aud în spatele meu un strigăt ascuțit: „Ștefle!” Am tresărit, eram pierdut, fusesem descoperit! Dar întorcând capul m-am liniștit: un elev își striga colegul, care purta același nume ca și mine, originar tot din Săliște ca și mine și despre care am aflat, ulterior, că era fiul preotului din acea comună...

Am trimis un elev să-l cheme din cancelaria profesorilor pe Axente Banciu, pe care îl cunoscusem încă în 1905, la Săliște, unde își petrecea vacanța la fratele său, Dumitru. Ne revăzuserăm, după aceea, la Constanța, unde venise în vacanța din 1912.

Când dădu cu ochii de mine, profesorul îngălbeni. I-am comunicat în grabă noua mea identitate.

– Stai să-mi iau bastonul, îmi zise pe un ton agitat.

Intră în cancelarie și ieși cu bastonul:

– Să mergem pe alea de sub Tâmpa, îmi șopti speriat și o luă înainte.

L-am ajuns din urmă la poarta liceului și de acolo ne îndreptară, pe o frumoasă alee, care pornea din apropierea liceului și tăia poala Tâmpai, mergând paralel cu orașul care își etala sutele de clădiri cu acoperișuri țuguiate, în mijlocul cărora trona Biserica Neagră.

După câteva minute, calmul ne luă din nou în stăpânire și conversația intră pe făgașul normal. Vorbirăm astfel despre război, despre poziția românilor din Transilvania, care erau siliți să lupte într-un război nefiresc. Am aflat că liceul pierduse deja, pe câmpurile de luptă ale Monarhiei austro-ungare, trei profesori, între care pe Alexandru Bogdan, distins pedagog și publicist, pasionat cercetător în istoria literară și în lingvistică. În privința felului și efectivelor armatei care s-ar găsi în garnizoana Brașov, Axente îmi propunea să mergem împreună, la masa de prânz, la restaurantul „Împăratul Romanilor”, unde, de altfel, ca dârz celibatar, dânsul lua masa în mod curent și unde se întâlneau zilnic diverși intelectuali români, între care, în ultimul timp, și militari din garnizoana Brașov sau veniți în concediu de pe front.

– Pe tine am să te prezint ca vechi cunoscut de pe plaja de la Mamaia, dascăl ca și mine, venit de la Predeal, unde îți petreci un concediu de boală, ca să-ți cumperi un pardesiu, zise Axente.

– Și dacă o să mă recunoască vreunul dintre ei, care m-a cunoscut tocmai pe plaja de la Mamaia, și o să mă denunțe?

– O să ne spânzure – zise profesorul, cu cunoscutul său humor –, căci în lipsa unui Hristos, n-o să avem pretenția să ne răstignească.

Restaurantul „Împăratul Romanilor” își împrumutase firma, probabil, de la un împărat detronat, căci aspectul lui, pe dinafară ca și pe dinlăuntru, era cât se poate de modest. În strada Orfanilor, la parterul unei case vechi, două camere obicinuite de apartament erau amenajate ca restaurant. Câte 4-5 mese în fiecare dintre ele, cu scaunele respective. Pe pereți, câteva litografii afumate. Mirosul de bucătărie te izbea încă de afară. Vreo 12-15 „Stammgäste”¹², precum și alți oaspeți, se găseau zilnic aici, în timpul mesei.

Axente Banciu mă prezintă conform consemnului. Atmosfera era plăcută și, în scurt timp, ajunsei obiectul unei atenții deosebite. Printre comeseni se găseau câțiva

¹² Obșnuiți ai locului, clienți fideli (în germană, în original).

avocați care se prezentară după stilul german, ca doctori. Am reținut figura simpatică a lui Glăjaru, fire combativă și entuziastă, ca și a lui Ioaneș, care îmbrăcase uniforma de locotenent de rezervă în armata austriacă. Dintre profesori se remarcă, prin statura-i masivă, Bunea, iar prin discreție și modestie, Neguț. Un profesor venit, pare-se, de la Lugoj, Valeriu Branisce¹³, se bucura de un prestigiu aparte. Cunoscut ca luptător politic și gazetar, suferise temniță pentru convingerile sale naționaliste. Un sublocotenent tânăr, sosit de pe câmpul de luptă, Ion Meșotă¹⁴, îmi furniză informații prețioase referitoare la unitățile care se aflau în garnizoana Brașovului. Locotenentul Bogdan (sau Emil?) îmi comunică date importante referitoare la mișcarea de trupe din Valea Timișului. M-a surprins în mod plăcut faptul că niciunul dintre comeseni nu se îndoia că România va ataca Austro-Ungaria. Întrebarea care îi obseda se referea doar la data când se va efectua acest lucru.

Deși conversația era destul de animată, ea se desfășura oarecum organizat. Ardelenii știau să asculte și nu întrerupeau pe vorbitor, lăsându-l să-și dezvolte punctul de vedere până la sfârșit.

Spre orele 3 după-masă își făcu intrarea Virgil Onițiu¹⁵, directorul liceului, o persoană plină de autoritate, afișând un aer solemn, având niște ochi mari, pătrunzători, care venise să-l ia cu el pe Valeriu Branisce, cu care se înrudea. Două săptămâni mai târziu, fiind la București, am aflat trista veste că Onițiu murise străfulgerat de o boală de cord.

Ne ridicarăm cu toții de la masă și ne despărțirăm cu străngeri apăsate de mâini, urându-ne „la revedere pe curând”...

Am plecat cu Axente să-mi cumpăr pardesiul, într-o prăvălie pe strada Porții. Ne îndreptarăm apoi, pe jos, spre gară. În dreptul fabricii Schiel, la vreo 200 de metri de gară, ne despărțirăm. O să ne revedem în curând, tot la Brașov? Oare ce ne rezervă soarta?

Peste o oră eram în tren. Începuse să se întunece. Valea Timișului se scufunda încet în întuneric, dar cerul lucea încă. Locomotiva gâfâia greu, trăgând trenul la deal, aruncând nori înecăcioși de fum, care luau forme de balauri. Deslușeam în ei pajura cu două capete a Monarhiei. Se va destrăma și ea ca fumul locomotivei?

¹³ Este, cu siguranță, vorba despre Valeriu Braniste (1869-1928), publicist și om politic român, membru în Consiliul Dirigent al Transilvaniei (1918-1920), membru de onoare al Academiei Române. Vezi Braniste, 1972.

¹⁴ Sublocotenentul poartă numele faimosului profesor și cărturar brașovean Ioan Meșotă (1837-1878), doctor în filozofie și membru corespondent al Academiei Române. Investigații genealogice viitoare vor putea arăta dacă între cei doi există sau nu o legătură de rudenie.

¹⁵ Virgil Onițiu (1864-1915), scriitor și profesor român, director al Liceului românesc din Brașov, membru corespondent al Academiei Române.

Iată-ne deasupra văii, ieșiți din tuneluri. Câteva felinare licăreau în preajma lor. Predarea pașapoartelor, după care trenul intră pe pământul României.

M-am îndreptat cu pași grăbiți spre locuința mea din Predeal. M-am încuiat în cameră, ca să-mi întocmesc raportul. Mi-am scos din picioare pantofii și i-am privit: ei călcaseră pământul sfânt al Ardealului. Poate mai rămăseseră pe ei câteva fire din pământul lui, în inima mea intrase însă până în fund și de unde nu va mai ieși până la moarte...

M-am așezat la mescioară și, la lampa de petrol, începui să scriu, cu litere apăsate: *Locotenent Șteflea Ilie către Marele Stat Major, Secția Informații...*” (Șteflea, I. și Banciu, S., f.a.)

O misiune de spionaj a lui Ilie Șteflea la Brașov apare și în amintirile unui alt nepot al generalului, Sorin Șteflea, fiul lui Nicolae Șteflea, fratele lui Ilie. Sorin Șteflea povestește o întâlnire din 1920, dintre Ilie Șteflea și Axente Banciu, la Săliște, în grădina farmacistului Dumitru Banciu, fratele lui Axente și cumnatul lui Șteflea:

„În vara anului 1920, luna august, părinții mei au mers pentru prima oară fără pașaport în comuna natală, Săliște – Sibiu, unde s-au întâlnit cu mai multe rude apropiate. Am asistat, ca copil preșcolar, la o discuție pe care au avut-o unchiul Ilie Șteflea, maior fiind atunci, cu profesorul Axente Banciu (nenea Axente), aducându-și aminte de o scenă petrecută în Piața Sfatului din orașul Brașov, unde nenea Axente funcționa ca profesor de limba română și maghiară la Liceul „Andrei Șaguna” din Brașov. Discuția a fost cam în felul următor: în Piața Sfatului, în plină zi de târg, profesorul Banciu l-a întâlnit pe locotenentul Șteflea, îmbrăcat în haine de preot. Fără să-și dea seama de pericol și foarte spontan, cum era de obicei, l-a întâmpinat cu: «Ce-i, mă, Ilie, mă, oare tu ești preot?», la care Ilie i-a tras pălăria pe ochi și i-a spus: «nu ne-am văzut, nu m-ai văzut, nu te-am văzut!» Când și-a ridicat pălăria, nenea Axente într-adevăr nu l-a mai văzut pe locotenentul Șteflea travestit în haine de preot.” (Șteflea, S., 1985, p. 8-9)

Comparând cele două relatări privitoare la misiunea de spionaj a lui Ilie Șteflea la Brașov, vom observa mai multe nepotriviri. În prima, Ilie Șteflea merge la Brașov în haine civile și îl caută pe Axente Banciu care, când îl vede, aproape că se sperie. În cea de-a doua, Șteflea e îmbrăcat în straie preotești, profesorul Banciu îl recunoaște și îl abordează voios, la care Șteflea îi cere să păstreze discreția și dispare. Oare unuia dintre povestitori îi joacă feste memoria? E vorba de suprapuneri, de erori sau de înflorirea tardivă a unor fapte de demult care nu-și mai păstrează claritatea?

Explicația poate veni însă din altă parte. Ne amintim că în prima variantă este menționat numele lui Radu Rosetti, pe atunci maior. El este cel care îi încredințează misiunea de spionaj lui Ilie Șteflea. În *Mărturisirile* generalului Radu R. Rosetti, sunt într-adevăr descrise pe larg condițiile în care Ilie Șteflea a fost ales pentru a executa câteva „recunoașteri secrete” peste graniță, în Austro-Ungaria. Radu R. Rosetti citează și o dare de seamă scrisă de Ilie Șteflea, în 1915. Scopul principal al misiunilor lui Șteflea era acela de a împiedica armata austro-ungară să arunce în aer tunelurile dintre Predeal și Timișul de Sus, în cazul unui eventual atac românesc (Rosetti, Radu R., 1997, p. 73-75). Amintirile lui Rosetti și dările de seamă ale lui Șteflea ne lămuresc asupra faptului că Ilie Șteflea a avut mai multe misiuni de spionaj, și nu una singură, ceea ce explică și variațiile formulelor de deghizare, identificate în mărturiile inedite citate mai sus.

Am vorbit mai devreme despre importanța întâlnirilor, a intersecțiilor, a alianțelor matrimoniale și a prietenilor, a solidarităților și a valorilor împărtășite, în consolidarea unui țesut social. Tot de la nepotul Sorin Șteflea a rămas o relatare despre întâlnirea lui Ilie Șteflea cu un erou al Primului Război Mondial, despre care vom vorbi mai jos, într-un alt capitol: Ioan Dragalina. Persoana care îi povestește lui Sorin Șteflea despre relația dintre cei doi își amintește și de misiunea pe care locotenentul Șteflea a avut-o în Transilvania. Să vedem cum sună această istorisire a lui Sorin Șteflea:

„În anul 1967, lucram între Borcea și Dunăre, șef al sectorului hidroameliorare. Unul dintre paznicii parcurilor de tractoare se numea nenea Victor și în acea vreme avea în jur de 75 de ani. Era un om dezghețat, foarte serios, foarte conștiincios.

Într-una dintre nopți, m-a întrebat:

– Domnule inginer, nu cumva știți de un ofițer Șteflea?

– Care, nene Victor?

– Eu am făcut armata la 34 Infanterie Constanța, în 1912, și acolo aveam un locotenent Șteflea Ilie, care era adjutantul regimentului.

– Da, nene Victor, a fost mai târziu generalul Șteflea, nu mai trăiește. A fost frate cu tatăl meu.

– Eh! Îmi aduc cu drag aminte de acele vremuri, spune nenea Victor. Eram la școala de gradați și m-a chemat și mai târziu m-a folosit ca sergent furier. Era domnul locotenent Ilie Șteflea adjutant de regiment, iar comandant era domnul colonel Ion Dragalina. În 1914, când a început războiul cel mare, eram gradat vechi, i-am auzit adesea discutând, și nu se fereau de mine, problema Ardealului, a Transilvaniei și ce am putea face pentru ea. Ca doi români, colonelul Ion Dragalina bănățean și locotenentul Ilie

Șteflea ardelean, li se cerea mai mult decât să aștepte intrarea României în război. La propunerile colonelului Dragalina, pe care le-am auzit în treacăt, domnul locotenent Ilie Șteflea a plecat din regimentul nostru cu o misiune specială pentru Ardeal.

– Dar, l-am întrebat, de unde știați, de ce vă interesați, dumneavoastră, soldații, de treburile acestea?

– Pentru că noi urmăream în mod special ofițerii buni.” (Șteflea, S., 1985, p. 6-7)

Grație amintirilor aceluiași Sorin Șteflea ajungem și la un moment determinant pentru viața și pentru cariera militară a lui Ilie Șteflea, fragment dintr-o istorie personală, parte a istoriei Primului Război Mondial. Îl regăsim pe tânărul ofițer Ilie Șteflea, de data aceasta, pe câmpul de luptă de la Turtucaia:

„Era în anul 1932, eram în vacanța mare la Poarta Albă. Gospodăria părintească era așezată pe un vârf de deal, cu vedere spre Valea Carasu, spre Medgidia. Eram între comuna Poarta Albă și satul Nazarcea.

Ca de obicei, pe la amiază, m-am repezit călare până la Nazarcea, unde erau o mulțime de studenți și elevi cu care ne vedeam destul de des când nu eram în toiul muncilor de câmp. Sediul nostru era o cafenea stil tătăresc, compusă dintr-o încăpere scundă și joasă clădită din chirpici sau cărămidă nearsă și acoperită cu olane și prelungită cu un șopron, adăpost de umbră, ploaie și viscol pentru caii vizitatorilor. În cafenea, în afară de câțiva tineri de-ai mei, se afla și un omuleț slăbuț, cu o pălărie pleoștită și cu niște ochi vii. La pronunțarea numelui meu, mi s-a adresat:

– Dumneata care Șteflea ești? Ești rudă cu maiorul Șteflea?

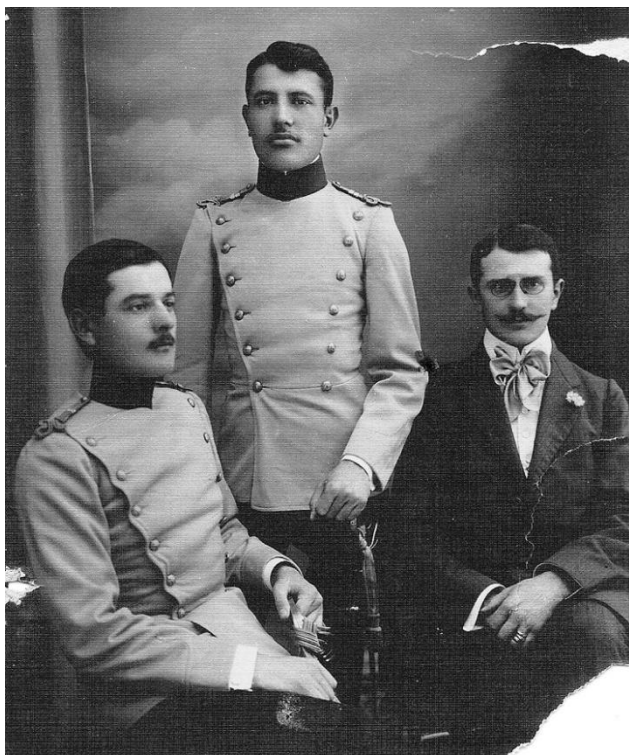
– Da, e frate cu tata și eu sunt băiatul lui Niculae Șteflea, fratele cel mai mare.

– A, știu, știu, știu! Lăsați-mă să vă spun ceva interesant. Eram pe front la căderea Turtucaiei. Eram în marginea Turtucaiei, în spatele nostru era o șosea ridicată. Era un foc de mitralieră nemaipomenit și de tot soiul de arme. Mă retrăgeam pe burtă. În față, la câțiva zeci de metri, la o mitralieră trăgea un ofițer care, la un moment dat, s-a înclinat pe spate și mitraliera a tăcut. M-am uitat atent la acel punct, m-am adăpostit și, în momentul când focul încetinea, am mai înaintat câțiva metri. La a doua mișcare, înainte de a mă apropia complet de mitralieră, am văzut ofițerul întorcându-se cu spatele în sus. Am stat. La un alt răstimp de liniște, ofițerul s-a târât pe brânci, a trecut șoseaua și a dispărut dincolo. Aceasta mi-a dat curaj să fac și eu aceeași figură. Trecând șoseaua, în șanțul șoselei îl văd pe ofițer, care era căpitan și mă privea foarte vioi. Mi-a surprins privirea, m-a chemat și m-a întrebat să-i spun cât este ceasul, arătându-mi un ceas de buzunar legat de uniformă, cu lanț. Uitându-mă la ceas și nedescifrând ora, în loc să mi-l apropie mi-l

depărta de ochi și, aplecându-mă mai tare să văd ceasul, s-a repezit și m-a prins cu ambele brațe de gât, spunându-mi: «Băiete, nu îți dau drumul, du-mă înainte, salvează-mă!» Privindu-l, am văzut una din cizme plină de sânge. M-am ridicat cu domnul căpitan, care era mult mai voinic decât mine și am pornit târâș pe șanțul șoselei și la adăpostul șoselei, care era înălțată, coborând într-o vale unde observasem un podeț. Am mers foarte greu, domnul căpitan și-a mai mutat mâinile din când în când, ca să nu mă sugrume. Eu nu am prididit, mi-am pus toate forțele să pot continua drumul. Aruncându-mi din când în când ochii înapoi, vedeam cum sângele gâlgâie prin cizmă. La apropierea de podul din fundul văii, am observat o uniformă, o mânecă de uniformă românească pe care era o banderolă de cruce roșie. Mi-am dat seama că merg spre loc bun. Sub pod existau trei brancarde și șapte brancardieri, care au sărit imediat și l-au pus pe o brancardă. Înainte de a mă retrage, considerând că mi-am făcut datoria, căpitanul m-a strigat și m-a întrebat foarte clar și în amănunt cum mă numesc și din ce comună sunt. I-am spus: «mă numesc Ion Costea și sunt din comuna Nazarcea». Mult mai târziu, după vreo 8-9 ani, am primit la comună, chiar domnul învățător Mocanu mi-a dat-o, o scrisoare într-un plic mare și cu o fotografie destul de mare, de culoare maron, a maiorului Ilie Șteflea, cu dedicație și cu semnătura respectivă.

Zidarul Ion Costea s-a depărtat de noi, ieșind din casă și, după câteva minute, a apărut ținând în mână, foarte voios și mândru, fotografia maiorului Ilie Șteflea, de culoare sepia.” (Șteflea, S., 1985, p. 1-5)

2.11. Ilie Șteflea (primul din stânga), împreună cu doi frați ai săi

Arhiva Mihai Ricci

2.4. Armata ca vehicul de ascensiune socială: noblețea eroilor

Am menționat, mai sus, poziția privilegiată a carierei militare ca „vehicul” de ascensiune socială. Ca o amintire, poate, a rădăcinilor războinice ale vechilor familii boierești și a poziției privilegiate a „castei” militare, elita socială românească absoarbe cu relativă ușurință ofițerii ridicați, prin meseria armelor, din straturi inferioare ale societății (mică burghezie și chiar țărănime). În general, totuși, cei care provin din mediul rural și care sunt acceptați cel mai ușor aparțin unor elite sociale rurale precum răzeșimea și moșnenimea sau unor „dinastii” de preoți.

La rândul lor, ofițerii absorb rapid modelul social și cultural suveran în România dinaintea Primului Război Mondial, acela al urmașilor de boieri. Ei preiau valori, comportamente, ținută, atitudini și mod de viață, fiind cu atât mai ușor de integrat de către familiile vechi. În general, apogeul ascensiunii și al integrării este marcat de căsătoria ofițerului într-o familie boierească. Am văzut deja că acesta a fost cazul lui Ilie Șteflea, căsătorit cu o Mavrodin.

În contextul marilor transformări pe care le aduce Primul Război Mondial, competența la comandă și bravura pe câmpul de luptă vor deveni criterii importante pentru ascensiunea socială și integrarea în lumea urmașilor de boieri și a marii burghezii. Atunci când mulți urmași ai familiilor boierești cad în luptă sau sunt răniți și când alți urmași de vechi familii, precum Grigore Romalo sau Constantin R. Sturdza, condamnă în jurnalele lor de front incompetența de la vârful armatei, militarii destoinici și curajoși reprezintă o elită influentă și puternic valorizată.

2.4.1. Generalul Ioan Dragalina

Generalul Ioan Dragalina s-a născut la 3 decembrie 1860, în Banat, la Caransebeș, într-o veche familie grănicerească bănățeană din comuna Borlova, ca fiu al lui Alexandru Dragalina, fost ofițer în armata austriacă și inginer geodez, și al Martei Lazaroni. Ioan Dragalina a urmat studii militare, la Timișoara și la Viena. A luptat în 1882, în campania din Bosnia, iar în 1883 era sublocotenent în armata austro-ungară, la Caransebeș. A demisionat din armata austriacă și s-a înscris în cea română, în 1887, iar în 1908 a fost numit comandant al Școlii Militare de Infanterie din București. La începutul Primului Război Mondial, a primit comanda grupului Cerna, pe frontul carpatic. A cucerit muntele Alion și Orșova, iar la 11 octombrie 1916 i-a fost încredințată comanda Armatei I. A organizat și condus apărarea de pe Jiu și a fost rănit la brațul stâng, în defileul Jiului, de o patrulă germană, la 25 octombrie 1916. Cu toate îngrijirile doctorilor Gerota și Toma Ionescu, rana i s-a infectat, brațul i-a fost amputat și a murit la București, la 9 noiembrie 1916 (Dragalina, 2009; Predescu, 1999, p. 285).

2.12. Generalul Ioan Dragalina

Arhiva familiei Christopol

Fiul generalului Ioan Dragalina, viitorul general Corneliu Dragalina (1887-1949), a luptat și el vitejește în Primul Război Mondial, în arma artileriei și a fost rănit în 1916, pe frontul din Dobrogea. Un alt fiu al eroului Dragalina, Virgil Alexandru Dragalina (1890-1980), care va scrie o biografie a tatălui său și îi va publica notițele de front, a luptat în Primul Război Mondial, ca ofițer de Marină.

2.13. Virgil Alexandru și Corneliu Dragalina, fiii generalului Ioan Dragalina

Arhiva familiei Christopol

După război, Viorica Dragalina, una dintre fiicele generalului Ioan Dragalina, s-a măritat cu Victor Petrovici, care luptase și el, ca sublocotenent, în Primul Război Mondial, același război în care luptase și tatăl lui, Alexandru Petrovici.

2.14. Elena Dragalina, văduva generalului Ioan Dragalina, cu fiica lor, Viorica, în doliu

Arhiva familiei Christopol

2.15. Alexandru Petrovici (așezat), cu soția Alexandrina născută Șeicariu și fiii lor, Alexandru și Victor. În dreapta, în uniformă, Victor Petrovici

Arhiva familiei Christopol

2.16. Alexandru Petrovici, în 1921

Arhiva familiei Christopol

Pentru Mira Christopol, fiica Vioricăi Dragalina și a lui Victor Petrovici, bunicul, eroul Ioan Dragalina, a fost o prezență importantă în anii de formare, chiar dacă nu l-a cunoscut:

„Am crescut în cultul acestui bunic, care a murit pentru țară în Primul Război. Acasă se vorbea despre el și am avut întotdeauna o admirație și o mândrie că sunt nepoata lui. Mama ne-a vorbit foarte mult de el.” (Christopol, Mira, 2015)

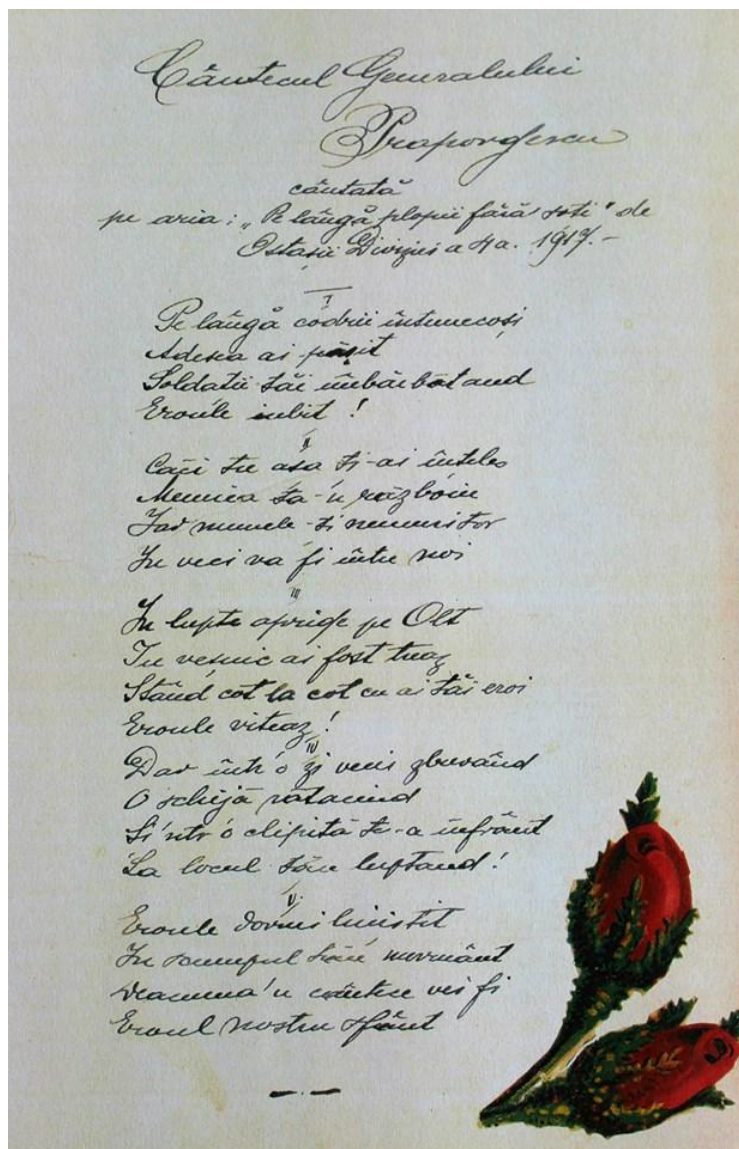
2.4.2. „Nu slăbiți credința, a noastră e izbânda!”: generalul David Praporgescu

David Praporgescu s-a născut la 10 decembrie 1865, la Turnu-Măgurele, în familia moșnenească Praporgicu. Tradiția de familie spunea că un strămoș al lui, Costea, fusese praporgic, adică purtător de steag, în oastea lui Preda Buzescu (Iosipescu și Preda, 1967, p. 5). A intrat în armată ca soldat voluntar și a devenit ofițer de carieră, cu studii la Școala Superioară de Război din București și stagii de specializare la Școala de Aplicație a Cavaleriei de la Saumur, în Franța (1893-1894), și în armata austriacă (1902-1903). În aprilie 1916 era general de brigadă. Câștigase, de-a lungul carierei sale, aprecierea Regelui Ferdinand și fusese, printre alte funcții, comandant al Regimentului 4 Roșiori din București. În Primul Război Mondial, comandă cu

destoinicie și curaj Divizia 20 Infanterie, apoi Corpul 1 de Armată. La 30 septembrie 1916 moare, în munții Făgărașului, lovit de o schijă de obuz în timp ce inspecta lucrările de apărare de la Coți. A fost primul comandant român de corp de armată căzut în Primul Război Mondial și a primit supranumele de „Eroul de la Olt”. Ultimele lui cuvinte înaintea morții au fost: „Nu slăbiți credința, a noastră e izbânda!” (Predescu, 1999, p. 690-691; Georgescu, Maria, 2015, p. 190-192; Iosipescu și Preda, 1967). Nicolae Iorga scria, în ziarul *Neamul Românesc*, la rubrica „Vitejii noștri”: „Moartea în fruntea trupelor sale, pe care le comanda personal, a generalului Praporgescu, arată ce energii capabile de supremul sacrificiu se găsesc în rândurile ofițerilor noștri superiori” (din Iosipescu și Preda, 1967, p. 88).

Moartea eroică a generalului David Praporgescu a produs o puternică emoție, probă fiind și acest cântec scris de un autor anonim, cântat de ostașii Diviziei a 4-a în 1917, pe melodia de la *Pe lângă plopii fără soț* și păstrat în arhiva familiei.

2.17. „Cântecul Generalului Praporgescu”

Arhiva Dinu Zamfirescu

Generalul David Praporgescu a fost căsătorit cu Maria Sallmen, fiica generalului D. Sallmen, cavalier de origine finlandeză, și a Elenei Butculescu. La rândul ei, Elena Butculescu era fiica paharnicului Costache Butculescu (1805-1877) și a Mariei (Marița) Bujoreanca (1826-1873; fiica medelnicerului Constantin Bujoreanu și a Ecaterinei Fotino; Fălcoianu, 1928, Anexa No. 2).

2.18. David Praporgescu împreună cu soția lui, Maria Sallmen

Arhiva Dinu Zamfirescu

Nepotul generalului, Dinu Zamfirescu, relatează cum era păstrată în familie memoria eroului și își amintește cu amuzament de spaima pe care i-o provocau unele dintre urmele memoriale:

„Erau urme ale lui în casa noastră de pe strada care a primit chiar numele bunicului: decorațiile, brevetele și masca mortuară, așezate într-o vitrină. Când eram copil, mi-era o frică grozavă de masca asta mortuară, pământie. Când rămâneam singur în camera aceea, mă băgam sub masă și mă întorceam cu spatele la vitrină, ca să nu văd masca. Toate aceste relicve s-au pierdut, au dispărut în anii grei ai comunismului.” (Zamfirescu, Dinu, 2013)

2.4.3. Generalul Eremia Grigorescu

Eremia Grigorescu (1863-1919), născut în familia unui învățător de țară, a fost ofițer de carieră cu stagii de studii în Franța și a ajuns la gradul de general de corp de armată, în ianuarie 1918. În Primul Război Mondial, obține mai multe victorii, atât în Dobrogea, cât și pe frontul din Moldova. La Oituz creează, cu Divizia 15 Infanterie, supranumită „de fier”, deviza „Pe aici nu se trece!” și este cel care conduce armata română în marea victorie de la Mărășești (Predescu, 1999, p. 376; *Generalul Eremia Grigorescu*, 1920). Moare în 1919, de gripă infecțioasă.

2.19. Generalul Eremia Grigorescu

Arhiva familiei Negropontes

A fost căsătorit prima oară cu Eleonora Arapu și a doua oară cu Elena Negropontes, pe care a cunoscut-o în timpul războiului. Elena Negropontes era fiica armatorului grec Ulise Negropontes (1834-1914) și a Sofiei Zarifi și sora moșierului George Negropontes.

2.20. Elena Negropontes Grigorescu

Arhiva familiei Negropontes

În familie, se păstrează și astăzi amintirea eroului de la Mărășești și Oituz:

„Se spunea că Eremia Grigorescu era genial de când era în clasele primare. A făcut și Medicina, și Matematica, și Școala de ofițeri. Rolul lui în război a fost salvator. Nu a apucat să devină mareșal, fiindcă a murit prea repede. Dan Grigorescu, soțul meu, s-a născut în 1917, în timpul războiului, la Bârlad, la postul de comandă al generalului.” (Negropontes, 2012)

2.21. Dan Grigorescu, fiul generalului Eremia Grigorescu și al Elenei Negropontes

Arhiva familiei Negropontes

Ironia istoriei a făcut ca, în timpul luptelor de la Mărășești, generalul Eremia Grigorescu să ordone bombardarea conacului familiei viitoarei sale soții.

„În timpul bătăliilor de la Oituz și Mărășești, ceea ce se chema Castelul Negroponte, un conac mare, a fost bombardat de generalul Eremia Grigorescu, pentru că acolo se făcuse cartierul general nemțesc.” (Negropontes, 2012)

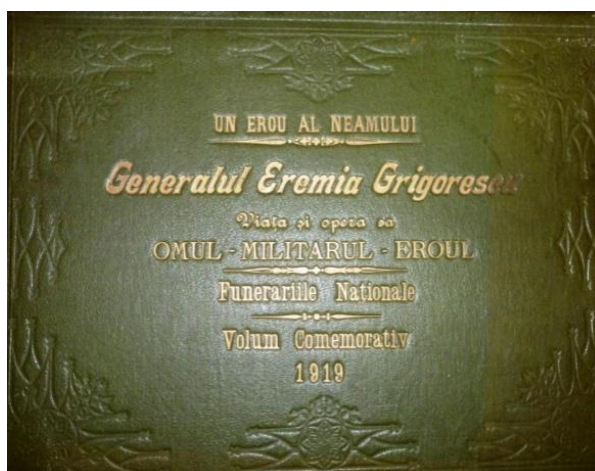
2.22. Palatul George U. Negropontes, distrus de bombardamentul artileriei, în timpul luptelor de la Mărășești

Din volumul comemorativ *Generalul Eremia Grigorescu*, 1920, p. 38

În familie se păstrează și un frumos volum comemorativ, dedicat generalului Eremia Grigorescu, în 1920.

2.23. Coperta volumului comemorativ *Generalul Eremia Grigorescu* 1919, 1920

Colecția familiei Negropontes

Prefața istoricului A. D. Xenopol la volumul comemorativ sună astfel: „Crezut-am eu că mâna mea slăbită, cari luptă cu moartea de 5 ani, în al 72-lea an al vieții mele, va scrie aceste rânduri pe volumul care amintește și Funerariile tale?... Tu, atât de frumos, atât de voinic și atât de plin de viață? Tu, care mă urcai cu o singură mână pe treptele Academiei, ca să-mi dăruiești bucuria de a asista încă la ședințele ei... Ertăți-mă, iubiți cititori și voi, alcătuitori pioși ai acestei scumpi amintiri, că nu pot să scriu, gândindu-mă la dânsul, decât un singur cuvânt: Durere” (*Generalul Eremia Grigorescu*, 1920, p. 4).

2.24. Ultima fotografie a generalului Eremia Grigorescu, cu crucea Ordinului „Mihai Viteazul”,
cl. I

Din volumul comemorativ *Generalul Eremia Grigorescu*, 1920, p. 5

În cuvintele introductive ale volumului se spune: „Noi, generația de azi, pe care ne-a învrednicit Cel de Sus să trăim cele mai fericite clipe ale Neamului; noi, care am simțit negrăita și nețărmurita cinste să lucrăm la opera ce abia o întrezăream în vis a întregirii neamului românesc, avem o datorie sfântă și neprihănită de îndeplinit. Proslăvirea Eroilor ce, cu fapta și cuvântul, au contribuit la uriașa epopee ce-a sălășluit la închegarea într-un tot d-apururea indisolubil de-acum, a tot ogorului strămoșesc, e o imperioasă și categorică obligație. Cinstindu-i pe ei, ne cinstim pe noi înșine.” (*Generalul Eremia Grigorescu*, 1920, p. 6).

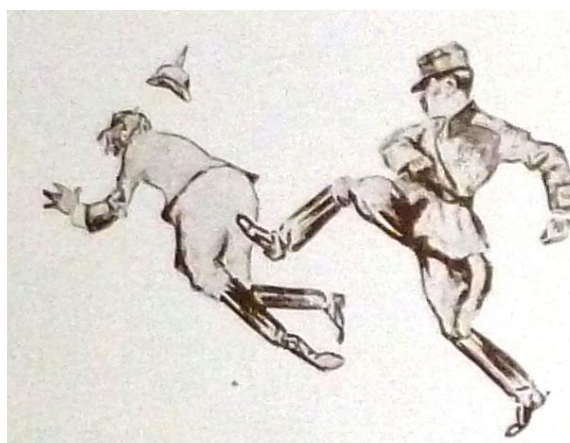
Așa cum este descris în biografia din volumul comemorativ, Eremia Grigorescu este exemplul perfect de om pornit de jos, care reușește ascensiunea socială grație exclusiv meritelor sale. Prin chiar acest exemplu însă, el demonstrează că elita țării este una vie și funcțională, care reușește să integreze oamenii capabili, onești și adaptați modelului cultural: „S-a ridicat deci din popor, din acel *imens rezervoriu de energii naționale ce stau latente în masa poporului și de unde se reînnoesc neîncetat clasele suprapuse* (s.n.). Nu nașterea l-a îndrituit să urce treptele cele mai înalte sociale, ci numai osârdia, calitățile și munca sa proprie l-au făcut ceea ce a ajuns. El prin sine însuși și-a croit drumul vieții. E fiul operelor sale.” (*Generalul Eremia Grigorescu*, 1920, p. 7-8).

2.25. Generalul Eremia Grigorescu decorat cu Legiunea de Onoare de către generalul Berthelot

Din volumul comemorativ *Generalul Eremia Grigorescu*, 1920, p. 31

2.26. Desen umoristic de propagandă, care îl înfățișează pe generalul Eremia Grigorescu în postura de învingător al feldmareșalului von Mackensen, la Mărășești

Din volumul comemorativ *Generalul Eremia Grigorescu*, 1920, p. 44

2.4.4. Generalul Arthur Văitoianu

Tatăl viitorului general, de origine germană, a venit în România ca organizator de vânători pentru marii proprietari. A avut doi fii, Alexandru (1866-1939) și Arthur, care au ajuns generali în armata română (Maltezanu, Constantin, 2014). Arthur Văitoianu (1864-1956), împământenit în 1896, va face o carieră militară strălucită, iar familia lui se va înrudi cu mai multe neamuri din vechea elită românească. Pe arborele genealogic inedit al familiei, realizat de fiica generalului, Maria-Ersilia-Merope Maltezanu, figurează următorul text despre Arthur Văitoianu:

„Ca militar, lt. Văitoianu obține gradul de general de corp de armată, după ce se distinge excepțional în războiul din 1916, când comandă succesiv divizie, corp de armată,

armată. În conducerea de stat, generalul Văitoianu ridică treptele cele mai înalte: guvernator al Basarabiei, ministru la diverse portofolii, prim-ministru și consilier regal; a deținut și prerogativele regale pe timpul absenței din țară a Regelui Ferdinand.” (Maltezanu, Maria, f.a.)

Arthur Văitoianu a fost, într-adevăr, general în timpul Primului Război Mondial, prim-ministru în 1919, ministru de Interne, de Război, al Justiției și al Comunicațiilor în guverne liberale, deputat, senator de drept (Predescu, 1999, p. 879). În timpul regimului comunist, a fost deținut politic.

Generalul Arthur Văitoianu s-a căsătorit, pe când era locotenent, cu Olga Ciornei, fiica locotenentului Ion Ciornei și a lui Telleni Volpi de Dio, fiica lui Merope Volpi de Dio, italiancă din Florența, măritată prima dată cu contele Volpi de Dio și a doua oară, în România, cu moșierul Scarlat Filipescu (cu care a avut un fiu, Constantin Filipescu, tatăl lui Mary, soția lui Richard Franasovici). Olga Ciornei se înrudea prin alianță cu familiile Oroveanu și Manu (Maltezanu, Maria, f.a.).

Una dintre fiicele generalului, Maria-Ersilia-Merope Văitoianu (1900-1981) s-a căsătorit cu avocatul și deputatul liberal Constantin Maltezanu, descendentul unei familii moșnenești și boierești din Ialomița (Maltezanu, Constantin, 2010). Printr-o altă fiică, Alice, familia s-a înrudit cu familia Djuvara (Maltezanu, Maria, f.a.). Altă fiică, Silvia, măritată Rednic, a fost soferiță pe front, în Primul Război Mondial. Silvia Văitoianu a murit ca deținut politic, în timpul regimului comunist (Maltezanu, Constantin, 2014).

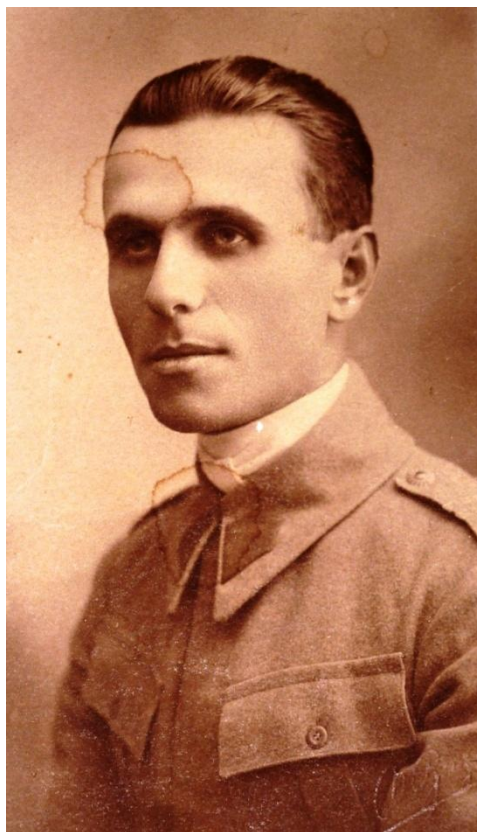
2.27. Diplomă regală din 1897, prin care se constată că Arthur Văitoianu, căpitan, se poate bucura de toate drepturile civile și politice de cetățean român

2.4.5. Frații Dămăceanu

Preotul Ion Dămăceanu, din satul Cosmești (în actualul județ Galați), între Mărășești și Tecuci, pe malul Siretului, s-a căsătorit cu Maria, fiica preotului Ion Ariton și sora magistratului Dumitru Ariton. Ion și Maria Dămăceanu au avut mai mulți copii, printre care și Dumitru Dămăceanu (1896-1978), ofițer de cavalerie specializat la Școala de Război de la Torino, viitor general de brigadă, atașat militar în Italia (1936-1938), director de studii în cadrul Școlii Palatine organizate pentru Marele Voievod Mihai, comandant de unități militare în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, pe Frontul de Est, membru al delegației românești la Conferința de Pace de la Paris. Ca șef al statului-major al Comandamentului militar al Capitalei, a avut, în august 1944 și în perioada care a urmat, un rol important în sprijinirea acțiunii Regelui Mihai de scoatere a României din alianța cu Germania nazistă. În anii '50 a fost deținut politic în închisorile comuniste (Dămăceanu, 2015).

2.28. Dumitru Dămăceanu în epoca Primului Război Mondial

Arhiva Gabriela Dămăceanu

În Primul Război Mondial, Dumitru Dămăceanu a luptat ca sublocotenent în Regimentul 6 Roșiori. Fratele mai mare al lui, Vasile Dămăceanu, era judecător, a fost încorporat și a murit în campania din Transilvania. A fost înmormântat într-o groapă comună, iar prenumele i-a fost scris greșit:

„Fratele tatălui meu a murit în campania din Transilvania. De la Predeal este un drum care duce la Pârâul Rece, Râșnov. Este înmormântat într-un cimitir din acea zonă. Pe cruce – sunt înmormântați acolo 10, 20, 30 de eroi – nu au scris Vasile Dămăceanu, au scris, din greșeală, Victor Dămăceanu. Când a murit, nu împlinise 30 de ani. Nu mai știu cum au aflat de moartea lui, dar tata a fost cel care l-a identificat. Tata era, pe atunci, elev în școala militară.” (Dămăceanu, 2015)

2.29. Preotul Ion Dămăceanu, tatăl generalului Dumitru Dămăceanu și al eroului Vasile Dămăceanu

Arhiva Gabriela Dămăceanu

2.30. Frații Vasile Dămăceanu (așezat) și Dumitru Dămăceanu (în uniforma Liceului Internat din Iași)

Arhiva Gabriela Dămăceanu

2.4.6. Generalul Cezar Popovici

Născut în familia unui preot de țară dintr-un sat din Moldova, Cezar Popovici a făcut parte din prima serie de elevi ai Liceului Internat din Iași, alături de Caius Brediceanu¹⁶ și Henri Rosetti¹⁷. A urmat apoi Facultatea de Medicină la Paris, iar în țară a devenit medic militar. În Primul Război Mondial, a jucat un rol important pe frontul din Moldova, în 1917.

2.31. Absolvenții seriei 1895-1896 a Liceului Internat din Iași. Primul din stânga, pe primul rând de sus, Cezar Popovici

Arhiva familiei Popovici

„Bunicul meu termină, în prima promoție, Liceul Internat din Iași și este trimis de statul român să studieze Medicina la Paris, la Sorbona. A fost trimis cu bursă militară. Când s-a întors, a ajuns colonel și s-a ocupat de asigurarea sanitară a frontului de la Mărășești. După acest episod a fost făcut general.” (Popovici, 2015)

În familie s-a păstrat și o istorie cu parfum de snoavă, dar care ilustrează foarte bine impresia pe care le-a lăsat-o românilor armata rusă aflată în descompunere, din cauza

¹⁶ Caius Brediceanu (1879-1953), născut într-o familie bănățeană de tradiție, ca fiu al avocatului și omului politic Coriolan Brediceanu (1849-1909), militant activ pentru drepturile românilor din Transilvania. Frate cu compozitorul Tiberiu Brediceanu (1877-1968). A fost om politic și diplomat, a participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia și a fost delegat al României la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920), ca reprezentant al Banatului. Ministru plenipotențiar al României la Rio de Janeiro, Vatican și Viena, deputat (Predescu, 1999, p. 129).

¹⁷ Henri Rosetti (1879-1927), licențiat în Drept, înalt funcționar, fiul memorialistului Radu Rosetti și frate cu generalul Radu R. Rosetti (Rosetti, Radu R., 1938, p. 262).

frământărilor revoluționare. Imaginea indisciplinei peste care se suprapune alcoolismul proverbial naște un portret grotesc:

„Imediat după Primul Război, bunicul a fost trimis în inspecție acolo unde erau încă trupe rusești. Bunicul l-a luat și pe tata¹⁸, care era mărișor, și au mers călare de la Roman până în Dobrogea. Și tata ținea minte că au ajuns la Murfatlar. Acolo, încă înainte de 1900, se făceau exploatări industriale. Erau niște bazine imense care erau placate cu sticlă. Tata era născut în 1904, în 1918 avea 13-14 ani. Își amintea că bazinele acelea pline cu vin, placate cu sticlă ca să se curețe ușor, aveau un capac de beton care mergea pe niște șine și se dădea la o parte. Tatăl meu povestea că era îngrozit când era copil, pentru că văzuse acolo, pe marginea bazinelor, ruși stând în genunchi și bând direct cu gura. Și după un timp se îmbătau și cădeau. Și tot timpul, în fiecare bazin, erau doi-trei morți.” (Popovici, 2015)

La generațiile următoare, familia Popovici se va înrudi cu familii precum Agarici, vechi răzeși moldoveni (Popovici, 2015).

2.32. Generalul Cezar Popovici

Arhiva familiei Popovici

¹⁸ Nerva Popovici.

2.33. Sabia, cascheta și decorațiile generalului Cezar Popovici, din Primul Război Mondial

Colecția familiei Popovici

2.4.7. Generalul Adrian Dimitriu-Șoimu

Adrian Dimitriu-Șoimu (1894-1975) a fost ofițer în arma Cavaleriei, la Regimentul 4 Roșiori din București, și apoi în cea a Aviației. A făcut parte dintre ofițerii selecționați de Misiunea Militară Franceză, condusă de generalul Henri Mathias Berthelot și sosită în sprijinul armatei române, în octombrie 1916, pentru a participa la antrenamente de aviație (vezi și Preda, Moghior și Velter, 1997, p. 19-21)¹⁹. A luptat în Primul Război Mondial, ca aviator, a fost doborât la sfârșitul lui aprilie 1917, în zona Oituz, și a suferit răni grave, dar a supraviețuit, ajungând până la gradul de general (Villegas, 2013). Conform arborelui genealogic inedit păstrat în arhiva familiei, Adrian Dimitriu-Șoimu era frate cu avocatul Traian Dimitriu-Șoimu (1893-1954), deputat de Baia și chestor al Camerei, în 1931 (Predescu, 1999, p. 272). Adrian și Traian Dimitriu-Șoimu erau fiii funcționarului C.F.R. Gheorghe Dimitriu. Familia Dimitriu-Șoimu se înrudește prin alianță cu avocatul, scriitorul și senatorul Alexandru Lascarov-Moldovanu (1885-1970), care a luptat și el în Primul Război Mondial, și cu familiile Cantacuzino, Chintescu și Volanschi.

Ofițerul Adrian Dimitriu-Șoimu a avut două căsătorii, amândouă cu descendente ale unor familii boierești: Matilda Pribegeanu (1900-1991), fiica lui Constantin Pribegeanu, boier ialomițean cu origini moșnenești, urmaș al familiei Gimbășanu, și a Mariei Micăileanu; a doua soție a lui Adrian Dimitriu-Șoimu a fost Georgeta Dimo (1904-1988).

¹⁹ Pentru detalii despre activitatea generalului Berthelot în România, vezi Stan (2008).

2.34. Adrian Dimitriu-Șoimu în tinerețe

Arhiva Maria de Villegas

„Când a venit Berthelot în România, căuta voluntari pentru aviație. Tata povestea: «Pentru onoarea regimentului, a trebuit să mă ofer, că eu eram șeful promoției». Așa că intră voluntar în misiunea Berthelot. Și au început să se antreneze pentru aviație, în Bărăgan. Acolo era și conacul bunicului meu matern, Constantin Pribegeanu. Așa s-au cunoscut mama și tata. Mama avea 16 ani și tata vreo 21. Pe urmă vine războiul, iar Regele și Brătienii se refugiază în Moldova. Pribegenii erau și ei refugiați în Moldova, și cineva vine și le spune: «Îl mai știți pe locotenentul acela superb pe care l-ați cunoscut la conac? A căzut, i-au bombardat avionul, este în spital, muribund!» Mama a zis: «Mergem să-i ridicăm moralul!» Și se duc toți. Avionul tatălui meu a fost bombardat, a căzut de la 2000 de metri, jos au crezut că toți erau morți, i-au pus pe o targă. Pe tata l-au acoperit, crezând că e mort, dar au observat apoi că nu murise. Lui i-a intrat mitraliera în față, i-a rupt niște dinți și i-a spart un ochi. De aceea el purta monoclu. Și s-au dus toți din familia mamei, toți Pribegenii, atunci să-l vadă. Pe urmă, el se însănătoșește, se împrietenesc și o cere pe mama în căsătorie. Bunicul se opune la început: «Cum o să te căsătorești cu un invalid de război?» Dar s-au căsătorit și ne-au avut pe mine și pe sora mea.” (Villegas, 2013)

2.35. Generalul Adrian Dimitriu-Șoimu

Arhiva Maria de Villegas

2.4.8. Familia Negrescu

Familia Negrescu din Roman este un exemplu tipic de „dinastie” profesională, militară în acest caz, și de ascensiune socială. Cazul ne oferă, de asemenea, o bună imagine asupra rolului pe care militarii și funcționarii l-au avut, după 1859, în omogenizarea elitelor din Moldova și Țara Românească, prin deplasarea dintr-o regiune într-alta și realizarea de căsătorii „mixte”. Petru Negrescu (1846-1928), născut la Ploiești, ofițer de carieră, erou al Războiului de Independență, se căsătorește cu Agripina Ionescu-Șufaru (1862-1942), fiica marelui proprietar și deputat de Roman, Constantin Ionescu-Șufaru.

2.36. Familia Negrescu din Roman. De la stânga la dreapta, în picioare: Viorica, Aurel-Mihai, Olga; așezați: Emil, părinții Agripina și Petru, Adela. Lipsește Petru, mort pe câmpul de onoare.

Roman, către 1917

Arhiva Radu Negrescu-Suțu

Dintre cei trei fii ai lui Petre și ai Agripinei Negrescu, doi au urmat cariera armelor. Aurel-Mihai Negrescu (1900-1973) a fost colonel în Geniu și s-a căsătorit cu prințesa Georgeta Suțu, fiica scriitorului Rudolf Suțu și a Elenei Cazaban. A luptat în Primul Război Mondial, ca voluntar (a declarat o vârstă mai înaintată decât cea reală, pentru a se putea înrola). Petru Negrescu, cel care purta prenumele tatălui său, sublocotenent de artilerie, a căzut în Primul Război Mondial, în jurul vârstei de 20 de ani. Cel de-al treilea frate, Emil, a luptat și el în Primul Război Mondial, renunțând ulterior la cariera militară (Negrescu-Suțu, f.a.; Negrescu-Suțu, 2010-2015).

2.37. Aurel-Mihai Negrescu

2.38. Petru Negrescu

Arhiva Radu Negrescu-Suțu

2.5. Tatăl și fiul își servesc țara: Alexandru și Barbu Slătineanu

Alexandru Slătineanu (zis Turcul, 1837-1939), medic și colecționar de artă, urmaș al unei vechi familii boierești cu origini sud-dunărene și, prin femeie, al lui Constantin Brâncoveanu, participă la Primul Război Mondial ca medic și este avansat la gradul de colonel în rezervă. Alexandru Slătineanu era specialist în bacteriologie și a condus pe front acțiuni de combatere a epidemiilor. În familie se păstrează și amintirea unei corespondențe pe care a purtat-o, în timpul războiului, cu Regina Maria, prezentă și ea alături de răniți.

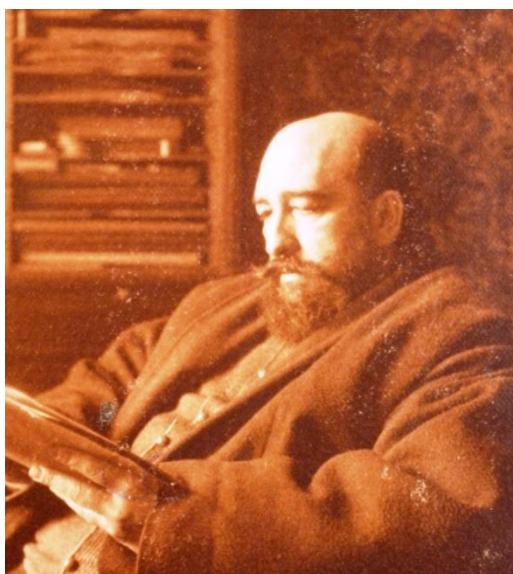
2.39. Colecționarul Alexandru Slătineanu

Arhiva Barbu (S.) Slătineanu

Profesorul studiasse la Facultatea de Medicină și la Institutul Pasteur din Paris, iar în 1901 își luase doctoratul tot la Paris. Pentru meritele sale, a primit Virtutea Militară, Coroana României cu spade în grad de comandor, Ordinul Regina Maria în grad de ofițer și Legiunea de Onoare franceză în grad de cavaler (*Anuarul Universității Mihăilene din Iași. 1930-1935*, p. 246).

2.40. Alexandru Slătineanu, Iași, 1918

Arhiva Barbu (S.) Slătineanu

Fiul său, Barbu Slătineanu (1895-1979), cunoscutul colecționar de artă, a luptat pe front pe Valea Prahovei, la Oituz și la Mărăști, dar amintirile cele mai puternice le-a păstrat de la bătălia de la Turtucaia, unde este mobilizat cu grad de sublocotenent, în 1916, imediat după intrarea României în război.

2.41. Barbu (A.) Slătineanu, București, 1919

Arhiva Barbu (S.) Slătineanu

Plecat să studieze la Politehnica din München, fiul lui Alexandru Slătineanu și al Irinei născută Metaxa s-a întors în țară în 1915, după ce între Franța și Germania izbucnise războiul. În România, tânărul de nici 20 de ani este arestat pentru proteste în fața Ambasadei Austro-Ungariei din București. La începutul războiului, îl găsim pe Barbu luptând la Turtucaia, în vreme ce tatăl său îngrijește bolnavi în Ardeal. Nepotul lui Barbu Slătineanu își amintește astăzi de evadarea spectaculoasă a bunicului din Bulgaria:

„Alexandru Slătineanu s-a ocupat de frontul din Ardeal. Bunicul meu, fiul lui, a știut vreo două săptămâni despre el că e mort. Bunicul a fost trimis la Turtucaia. El și ordonanța lui au scăpat. A traversat Dunărea înot, împușcat. Ordonanța știa bulgară – era bulgar – și a omorât santinela mușcând-o de beregată. Pentru că aflase că vor fi împușcați toți. Când au traversat românii înot Dunărea – erau mai mulți probabil –, bulgarii au dat foc la Dunăre.” (Slătineanu, Barbu S., 2015)

2.42. Barbu (A.) Slătineanu, în uniformă

Arhiva Barbu (S.) Slătineanu

Experiența traversării Dunării este povestită în detaliu de colecționarul Barbu Slătineanu însuși, în fragmentul *Dunărea*²⁰:

„Despuiați, numai cu pistoalele sau carabinele, vreo șazeci ne-am strecurat printr-o vâlcea cu tufișuri până jos la apă. Câțiva pușcași atacară cuibul de mitralieră bulgar atrăgând atenția asupra lor, așa că noi într-un iureș ne-am repezit, am omorât servanții și am azvârlit mitraliera în apă și îndată am intrat în Dunăre. De-abia începusem să înotăm că o altă mitralieră, mai îndepărtată de mal, începu să măcăne spre noi. Apa biciuită sălta în stropi în jurul nostru și în câteva clipe numărul înotătorilor se împuțină. Unii țipau, alții, răniți, se înapoiau la mal, alții încercau să se agațe de cei care mai înotau. M-am afundat cât mai adânc și am înotat pe sub apă. Haina mea legată cu o curea plutea mai la vale, înșelând ochitorii de pe mal. Ca să fiu mai ușor, mi-am desfăcut centura cu

²⁰ După 1945, timp de peste 10 ani, Barbu Slătineanu a scris peste 200 de texte, dintre care multe au fost distruse în momentul arestării sale, în 1959, iar altele se păstrează numai în arhiva familiei. Printre textele apărute pentru prima dată în volum, în 2004, se regăsesc și mărturii din Primul Război Mondial.

pistolul, când, deodată, am simțit o usturime în pânțele: un glonț pierdut mă atinsese. Degeaba căutam cu degetele să-mi dau seama de adâncimea rănii, nu puteam găsi decât durere. Degetele îmi erau însângerate și mi-am dat seama că mușchiul fusese tăiat pe o lungime destul de mare, ceea ce mă făcea să nădăjduiesc că glonțul venise pieziș, răbind doar carnea. [...]

Pe nesimțite mă apropiasem de portul Oltenița, unde ardeau niște petroliere. Priveliștea era de toată groaza: un tanc revărsase petrol peste suprafața apei, așa că oamenii care ajunseseră înaintea mea urlau cuprinși de flăcări. Unii se vor fi înecat cu capul prins sub pânza de petrol aprins. Nu mai puteam să mă apropiu, ba dimpotrivă, eram nevoit să mă depărtez, să mă las mult mai la vale. Ușor de gândit, greu de făcut, când mă simțeam atât de sleit. Dus de curent, înotam doar cât să mă țin la suprafață, la depărtare de câteva sute de metri de mal. Cred că am plutit astfel câțiva kilometri până ce n-am mai văzut flăcări pe apă, așa că am început să înot iarăși spre țărm.

[...] Panicat, mișcările îmi deveniseră neregulate, înghițeam din ce în ce mai multă apă... simțeam cum mă înec. Răsuflam greu și mintea-mi era tulbure. Vedeam totul ca prin ceață, nu mai judecam. Stors de vlagă, mă lăsa la fund... să se termine odată! Când... coborând spre fundul apei, piciorul s-a sprijinit în pământ. M-am trezit brusc, am început să dau din mâini mai repede, dar piciorul s-a sprijinit numai de mâl care, moale, mă trăgea în jos, nu mă ținea, iar eu, eu uitasem să merg!... Așa că am început să mă târăsc în patru labe pe uscat.

De bucurie, ca un nebun, am mușcat pământul malului românesc și am mestecat țărâna râzând ca un smintit. Nicio mâncare nu mi s-a părut vreodată mai bună! M-am rostogolit pe țărâna caldă care mă ținea în brațe ca o mamă. Era pământul țării mele... Scăpasem de dușmanul care mă chitise din toate părțile, scăpasem de apa care mă supsese sorbindu-mă spre fund, îmi sleise mădulele și scăpasem și de focul ce mă pândea să mă ardă.” (Slătineanu, Barbu A., 2004, *Dunărea*, p. 135-137)

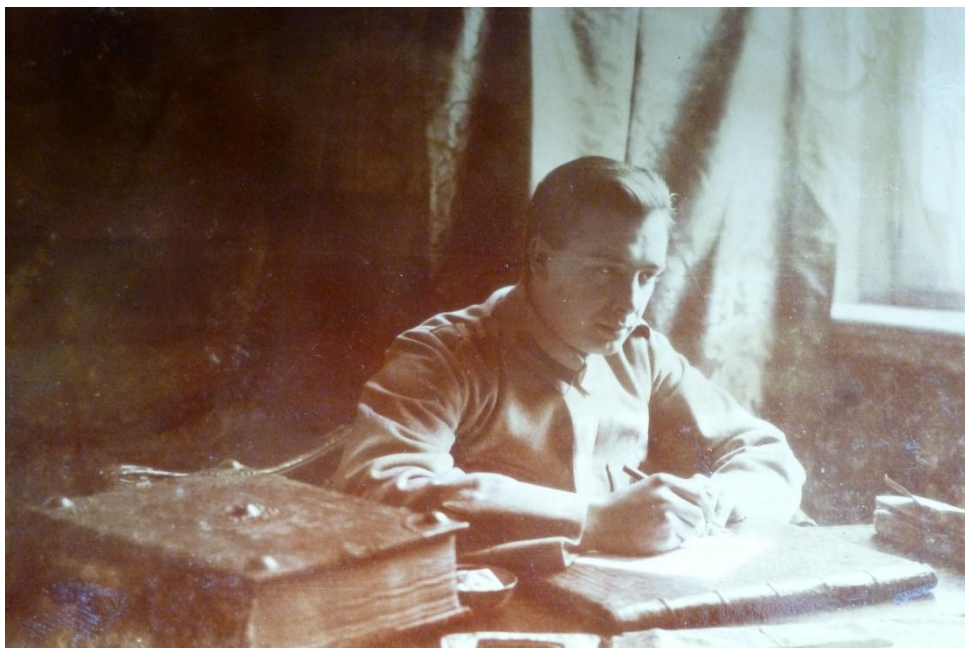
Începutul războiului este surprins de Barbu Slătineanu în fragmentul *La Turtucaia*, o descriere vibrantă a experienței zbuciumate de pe front. Ascunși în adăposturi într-o zonă mlăștinoasă de pe balta Staro-Sello, soldații așteaptă cu înfrigurare semnalul care le permite să tragă și care întârzie. Însă nesiguranța de la început va culmina cu „o șarjă năprasnică”:

„Într-o noapte, 17 august 1916, am văzut aprinzându-se făcliile pe hotar. Erau stâlpii de lemn înfășurați cu paie și unși cu păcură cărora li se dăduse foc, semn că posturile noastre înaintate fuseseră atacate. Totodată, dinspre Dunăre, reflectoarele puternice ale monitoarelor mătură câmpia cu fascicole luminoase. Era prima dată când

vedeam reflectoare și această lumină orbitoare făcea să iasă din umbră amănunte ce scăpaseră atenției noastre la lumina zilei. Umbrele se așterneau lungi, nesfârșit de lungi, culcate peste câmpie, frânte deodată de câte un deal, de câte un copac. Flăcările înalte, roșii de-a lungul hotarului, fâșiile albe, orbitoare ale reflectoarelor, ropotul dârz al mitralierelor, totul era nou, nemaivăzut de mine, nemaiauzit. Era prima mea noapte de război. Am întrebat telefonic la Turtucaia pe comandantul artileriei dacă eram în război, dacă putem trage, dar mi s-a răspuns că nu, că nu trebuie să ne lăsăm impresionați de o greșeală a câtorva posturi de grăniceri care, pesemne, se împușcau între ei. Să nu cumva să tragem. Bulgarii nu ne declaraseră război și am putea să dezlănțuim un conflict.” (Slătineanu, Barbu A., 2004, *La Turtucaia*, p. 128-129)

Întors de front, Barbu Slătineanu va lua parte, în 1919, la ocuparea Budapestei, în armata care a luptat împotriva lui Béla Kun. Își va continua cariera militară și la întoarcerea de pe front, ca ofițer, profesor la Școala de Război (din 1941) și șef al Secției Muniții din Ministerul Înzestrării Armatei (din 1945).

2.43. Barbu (A.) Slătineanu, Roma, 1920

Arhiva Barbu (S.) Slătineanu

2.6. Jurnalul unui ostaș lucid: Grigore Romalo

Familia paternă a lui Grigore Romalo are origini grecești. Pentru datele genealogice despre această familie, mă sprijin pe textul inedit al Nadejdei Romalo (născută Grueff), soția lui Grigore Romalo, care a scris o istorie a neamului Romalo, pe baza documentelor de familie

(Romalo, Nadejda, f.a.). Despre familia Romalo a mai scris și genealogistul Mihai Sorin Rădulescu (Rădulescu, 2011, p. 151-157). Primul strămoș cunoscut al familiei este Iordache Grigoriade (sau Grigoriu), născut în jur de 1783 și mort în 1858, care va lua numele Romalo. Acesta a venit, de la Constantinopol la Iași, în 1812, ca secretar al prințesei Smaranda Mavrogheni, soția lui Scarlat-Vodă Callimachi și s-a căsătorit, în 1818, cu Maria Rosetti-Solescu (1801-1838), urmașă a vornicului Iordache Roset, caracterizat de cronicarul Neculce drept „matcă a tuturor răutăților”. Grație probabil și acestei căsătorii într-una dintre cele mai importante familii boierești ale Moldovei, Iordache Grigoriade Romalo avea să ajungă postelnic (în 1842) și vornic (în 1852).

Unul dintre fiii lui Iordache și ai Mariei Romalo a fost Alexandru Romalo (1819-1875), licențiat în Drept la Paris, președinte al Tribunalului Tutova, membru al comitetului unionist din Bârlad (1857), ministru al Instrucțiunii Publice (1860-1861) și președinte al Curții de Conturi (1864-1868). A fost căsătorit cu Zoe Rallet, fiica Elisabetei Sturdza (la rândul ei, soră a caimacamului Vasile Sturdza). Fratele lui Alexandru Romalo, Grigore Romalo (1820-1849), și el licențiat în Drept la Paris, a luat parte la Revoluția de la 1848, din Moldova, fiind arestat și deportat în Imperiul Otoman, împreună cu mai mulți tineri revoluționari născuți în vechi familii boierești: Sandu Miculescu, Răducanu Rosetti, Nicu Catargi etc. A trăit, ca exilat, la Brussa și Smyrna și a murit, de tuberculoză, la Istanbul. Vasile Alecsandri i-a dedicat o poezie.

Fiul lui Alexandru Romalo și al Zoei Rallet a fost Eduard A. Romalo (1859-1930), doctor în Medicină la Paris, medic al Curții Regale, începând cu anul 1897. El a fost căsătorit cu Alexandrina Bălăceanu și împreună l-au avut pe Grigore Romalo, autorul jurnalului inedit din Primul Război Mondial, despre care vorbim aici.

Mama lui Grigore Romalo, Alexandrina (1861-1891), era fiica lui Ioan (Iancu) Bălăceanu (1828-1914), ministru al Afacerilor Străine, ministru plenipotențiar al României la Roma, Paris, Constantinopol și Londra, și a lui Angeline Bonfils. Descindea, așadar, din vechii boieri Bălăceni și, prin femei, din familiile Văcărescu, Dudescu, Rătescu, Lupoianu (Sturdza, M. D., 2004, p. 171-174).

Grigore Romalo s-a născut în 1890, a urmat studiile liceale la Paris și a studiat la Școala Politehnică de la Zürich, în Elveția, fără să o absolve. În timpul Primului Război Mondial, a ținut, pe trei carnete și mai multe foi volante, un jurnal scris de mână, în limba franceză și cu câteva paragrafe și cuvinte disperate în limbile română și germană. Carnetele conțin și desene în creion făcute de Grigore Romalo, care a mai alcătuit și un album cu fotografii de pe front. Unele dintre acestea sunt fotografii oficiale, care pot fi regăsite și în albumul recent publicat de Adrian-Silvan Ionescu, cu imagini realizate de Serviciul Fotografic al Armatei (Ionescu, Adrian-Silvan, 2014, p. 65, 175, 239 etc.). Altele, însă, par a fi făcute chiar de Grigore Romalo.

2.44. Dr. Eduard Romalo, tatăl lui Grigore Romalo. „Odihnă înainte de război”. Primăvara 1916.

Str. Dorobanților, nr. 8

Din albumul de război al lui Grigore Romalo. Arhiva Dan Romalo

Ca atâția alți urmași de boieri, și Grigore Romalo a primit cu entuziasm intrarea României în război, de partea Antantei. Am văzut, ceva mai sus, ce scria în ziua intrării în război. Într-o fotografie din arhiva familiei Romalo îi putem vedea pe câțiva tineri urmași de boieri, așa cum arătau înainte să intre în focul Marelui Război.

2.45. „Cătane cu un magnum consumat”. De la stânga la dreapta: sus, în picioare, Alexandru Rosetti-Bălănescu și Grigore Romalo; jos, așezați, un ofițer neidentificat, Grigore Gafencu și Ion

Rosetti-Bălănescu

Arhiva Dan Romalo

Care au fost traseele acestor tineri destinați și cu chipuri încrezătoare, în timpul războiului? Ion Rosetti-Bălănescu (1893-1971), întors în România de la Paris, unde își urma studiile în Drept, a luptat ca voluntar, cu gradul de sublocotenent în cadrul Regimentului 4 Obuziere. A fost înaintat căpitan de rezervă la 1 septembrie 1917 (Rosetti, Radu R., 1938, p. 249). Ulterior, după război, a obținut doctoratul în Drept la Paris, a fost avocat și deputat. După război, când s-a întors la Paris pentru a-și termina studiile, nu a putut călători cu trenul, din cauza distrugerilor care afectaseră căile ferate:

„A luat un vapor la Constanța, care mergea la Marsilia. Vaporul a fost luat într-o fantastică vijelie în Marea Mediterană și era cât pe-acți să se scufunde. Îmi spunea tata că i-a fost rău întruna, zile și zile, stătea culcat și credea că aveau să se scufunde dintr-un moment într-altul. Până la urmă, a ajuns la Marsilia, pe urmă la Paris și și-a continuat studiile.” (Rosetti-Bălănescu, 2012a)

În familie se mai păstrează și amintirea conform căreia Ion Rosetti-Bălănescu și-a pierdut, pe front, în Primul Război Mondial, șevaliera cu blazonul familiei.

Fratele lui Ion Rosetti-Bălănescu, care apare și el în fotografie, Alexandru (Sandu) Rosetti-Bălănescu (1895-1990), viitorul doctor în Litere la Paris, mare lingvist și filolog, director al Fundației pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea”, profesor universitar și membru al Academiei Române, a luptat în Primul Război Mondial ca sublocotenent de rezervă, în Regimentul 15 Artilerie, obținând gradul de locotenent (Rosetti, Radu R., 1938, p. 250).

Celălalt personaj din fotografie, faimosul diplomat, ministru al Afacerilor Străine și reprezentant al exilului românesc anticomunist de mai târziu, Grigore Gafencu (1892-1957), urmaș și el de vechi boieri moldoveni (Rădulescu, 1999, p. 55-64), a luptat în Primul Război Mondial, ca locotenent, în arma Aviației. La 17/30 martie 1917, era repartizat la Escadrila de recunoaștere și bombardament ușor F.7., comandată de căpitanii André Goulin și Panait Cholet, din cadrul Grupului 2 Aeronautic Tecuci, comandat de maiorul Andrei Popovici (alt grup aeronautic, Grupul 1 Aeronautic Bacău, era comandat de căpitanul Alexandru Sturdza). Printre aviatorii români din Primul Război Mondial se mai regăsesc și alte nume boierești: Șerban Cantacuzino, Radu Cutzarida, Demostene Rally, Dumitru Rosetti etc. (Avram, 2012, p. 128-130).

Să revenim însă la Grigore Romalo și la jurnalul lui de front. După declararea războiului, odată pregătirile încheiate, regimentul lui Romalo este vizitat de Regina Maria, care strânge mâna fiecărui ofițer. La trei zile după această vizită, batalionul lui pleacă, cu trenul, spre front, acompaniat de cântece, de strigătele de „ura!”, de cântările la vioară ale Țiganilor din batalion și

de florile aruncate de rudele și prietenii care îi conduc. În 21 august 1916 ajung la Rucăr, iar a doua zi trec pe lângă mormântul lui Gheorghe Poenaru-Bordea, primul ofițer român căzut în război. Grigore Romalo călărește pe calul botezat Iconoclast. Întâlnirea, la Bran, în 23 august, cu prietenul Grigore Gafencu (alintat Gaf), îi răscolește dorul de casă:

„Mă cuprinde regretul pentru tot ceea ce am lăsat în urmă, pentru toate speranțele mele, care se pot atât de repede transforma în neant, pentru mine și pentru ceilalți. Dar nu putem da înapoi, nu putem ezita, trebuie să facem ceea ce avem de făcut, indiferent cât de mult va dura și cât de greu va fi.” (Romalo, Grigore, 1916-1917/1997, p. 12; t.n.)

În 28 august, Grigore Romalo trece deja prin experiența tranșeelelor și a bombardamentelor inamice. Moralul trupei este afectat de vestea înfrângerii armatei române în sud, la Turtucaia, dar jurnalul lui Romalo își păstrează, așa cum o va face până la capăt, umorul. Descrie scene amuzante din viața de campanie și desenează portrete pline de vervă sau grotești unora dintre camarazi. Este unul dintre mecanismele de apărare care îl ajută să reziste, pentru că războiul e foarte diferit de ceea ce își imaginase:

„Trăiesc ca o brută. Poezia războiului dispare când ești pe front. Ea există, de fapt, doar în imaginația burghezului cumsecade sau a poetului, care stau la căldurică în orașe. În campanie nu vezi decât dezastrele, oboseala și nu te interesează decât clipa imediat următoare. Clipa prezentă seamănă cu o anticameră de unde nu știi unde vei merge. Nu vedem decât lipsurile, nu cunoaștem imaginea de ansamblu, nu putem judeca. Ne gândim la ceea ce am lăsat în urmă, iar spiritul de aventură de acum trei luni îmi pare neverosimil. Am senzația că nu a fost vorba decât despre o imagine care a dispărut. De fapt, suntem departe și Dumnezeu știe unde mă va conduce «Idealul Național»! Poate la Turtucaia?” (Romalo, Grigore, 1916-1917/1997, p. 17; t.n.)

În 4 septembrie, Grigore Romalo se află la Cohalm, unde primește în dar un vin de la 1879, și apoi la Homorod. Serile, ofițerii își omoară timpul jucând cărți.

2.46. Joc de cărți pe front, desen de Grigore Romalo, 17 octombrie 1916

Din jurnalul de front al lui Grigore Romalo. Arhiva Dan Romalo

În 5 septembrie, Romalo scrie despre consiliul de război al generalilor Armatei a II-a, fără să-i menajeze pe generalul Crăiniceanu și pe fiul acestuia, cel care avea să fie condamnat pentru trădare și executat, din cauza colaborării cu colonelul Alexandru Sturdza, cel fugit la inamic.

„Crăiniceanu sosește – nici nu mai e nevoie s-o spun – cu o întârziere de două ore. Inefabilul său fiu se ține după el ca un caniş. Consiliul se transformă în masă de prânz.”
(Romalo, Grigore, 1916-1917/1997, p. 19; t.n.)

În 11 septembrie 1916, Romalo face o descriere a frumuseților naturii din regiunea parcursă cu regimentul și reflectează:

„Dacă omul ar putea crede, pentru o clipă – privind această câmpie lină a Oltului –, că a învins natura și că s-ar putea considera stăpânul ei, e suficient să perceapă disprețul suveran al acestui mare întreg față de aspirațiile cele mai prețioase ale noastre, pentru a înțelege care e cu adevărat învingătorul. Ce înseamnă oare chiar «Idealul Național», drepturile sau aspirațiile unui neam, în fața forței neclintite a naturii? Să privim către civilizațiile trecutului; Sfînxul egiptean, îngropat în nisipuri, ne oferă un

răspuns suficient de limpede. Luptăm pentru idealul nostru, cel mai frumos ideal dintre toate, idealul național. Dar chiar și acest ideal este țesut din meschinăriile noastre.” (Romalo, Grigore, 1916-1917/1997, p. 23; t.n.)

La 20 septembrie 1916 sosește ordinul de retragere a trupelor, care se face într-o atmosferă de derută.

„Iată *«halul» de spirit și organizarea în care am ajuns*²¹. Acesta e un război al armamentului și al căpitanilor. Noi nu avem tunuri, și avem încă și mai puțini căpitani.” (Romalo, Grigore, 1916-1917/1997, p. 28; t.n.)

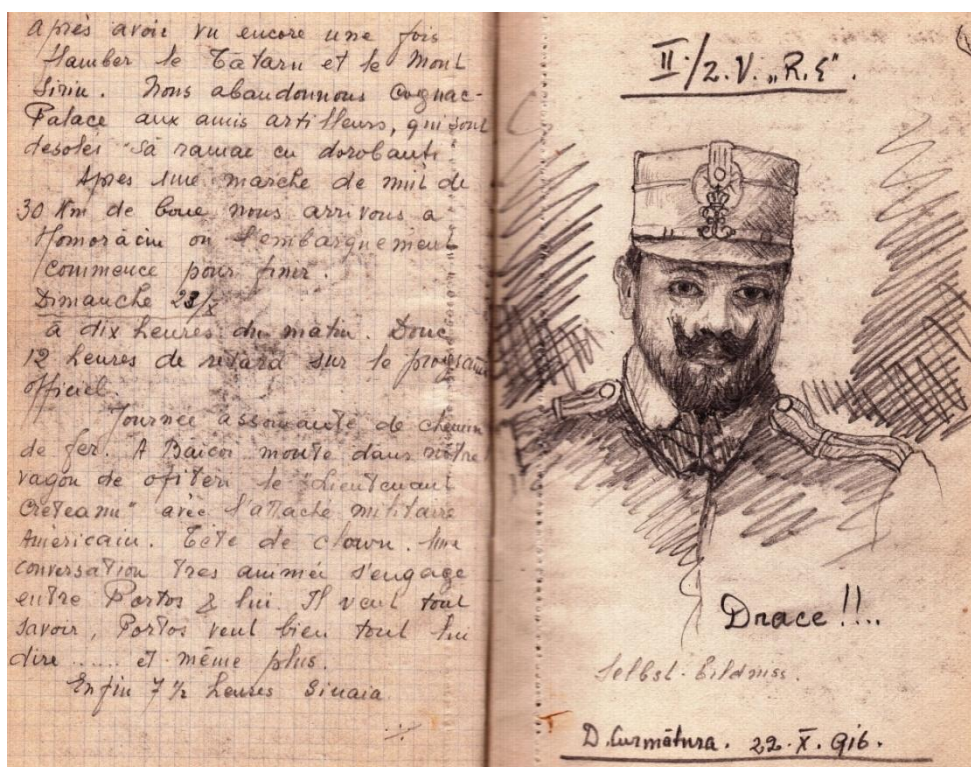
Aceeași viziune asupra conducerii armatei o are, în noiembrie 1916, și un alt boier, Constantin R. Sturdza, care scrie în jurnalul lui de front:

„Ah, dacă am fi avut șefi! Dacă ne-am fi bucurat de un comandament superior capabil, conștient, curajos, care să știe să utilizeze minunatul instrument de luptă care este soldatul, când este bine instruit și bine înarmat! Dar nu există comandament, nu există unitate, nu există legătură între trupe, totul e dezlânat, șefii sunt ignorați – sunt unii care chiar habar n-au să citească o hartă – și lași, o șterg la auzul primelor obuze și nu se duc la luptă decât cu gândul ascuns la retragere.” (fragment publicat în Sturdza, Ion C. C. și Stănculescu, Gh., 2011, p. 92)

În perioada următoare, Grigore Romalo va trece, în drumul retragerii din Transilvania, prin Zărnești, Bran, Sinaia, Băicoi, după care va fi trimis la Dealul Curmătura și apoi în delegație la București. La 13 octombrie revine pe front, pe Dealul Curmătura. Participă la lupte pe Valea Cerbului, iar la 31 octombrie regimentul din care făcea parte mai număra 617 oameni, din 1643 câți începuseră lupta.

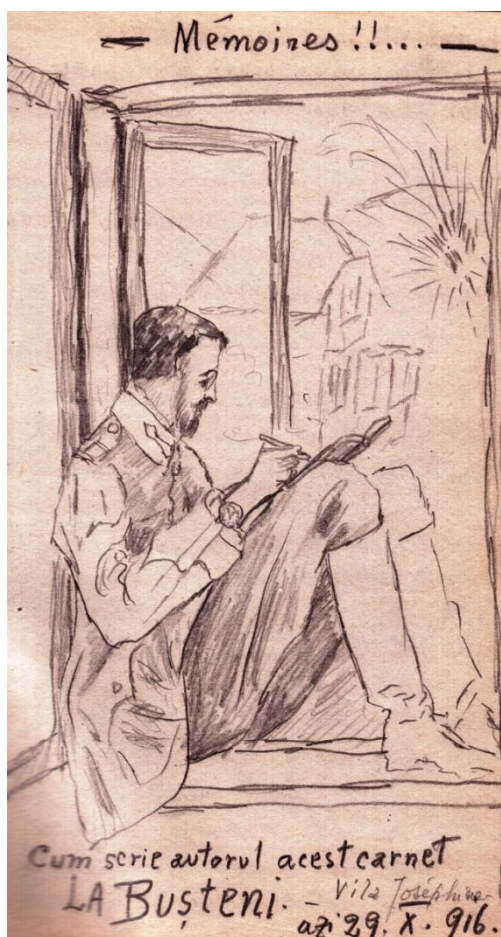
²¹ În limba română în original.

2.47. Două file din jurnalul de front al lui Grigore Romalo. În dreapta, un autoportret din 22 octombrie 1916

Arhiva Dan Romalo

2.48. Desen de Grigore Romalo, 29 octombrie 1916, Bușteni

Din jurnalul de front al lui Grigore Romalo. Arhiva Dan Romalo

În noiembrie, după primele ninsori, apare ideea ca regimentul, slăbit de luptele de uzură, să fie transformat în batalion de schiori. Grigore Romalo, un apropiat al Principelui Moștenitor Carol, viitorul rege Carol al II-lea, este trimis la București pentru a pleda în favoarea acestei transformări.

„Din tradiția familiei am dedus că tata a fost prieten apropiat, la un moment dat, cu Principele Carol. Făcea parte din „Birjărie”. Bunicul meu era medicul Palatului și, după ce Carol a plecat în Rusia și s-a căsătorit cu Zizi Lambrino, tatăl meu nu a putut să înțeleagă asta. Pentru el era trădare, dezertare, pentru că Regele avea un regiment sub comanda lui. Știu din familie, pentru că eu am o amintire foarte vagă despre tata, doar din fotografii, pentru că eu aveam 5 ani când a murit. Mama mi-a explicat că din cauza bolii lui tata – tuberculoză activă –, ca să ne protejeze pe noi, copiii, el nu avea voie să ne vadă.” (Romalo, Dan, 2013)

La mijlocul lui noiembrie 1916, regimentul lui Romalo este relocat pe Valea Prahovei. Apropierea dușmanului de București produce, în oameni, efecte pe care Romalo le deplânge:

„Cea mai tristă dintre constatări: cu cât nemții avansează mai mult pe teritoriul României, cu atât mai multe adeziuni strâng. Tristă mentalitate la o țară care poartă un război sfânt. Sunt singurul din regimentul meu care are astfel de păreri. Toți ceilalți se află de cealaltă parte a baricadei. A fost suficient ca nemții să ajungă la Craiova pentru ca simpatia pentru ei să devină violentă și pentru ca oamenii să pretindă că această simpatie «a existat dintotdeauna». E latura cea mai urâtă a acestei țări pentru care *îți pui pielea în saramură*²².” (Romalo, Grigore, 1916-1917/1997, p. 57; t.n.)

Urmează retragerea prin Sinaia, Comarnic, Câmpina, Băicoi, Buzău, Râmnicu-Sărat, Focșani, Tecuci, Bârlad, Bacău, Valea Mare, din nou Bacău, Chișcani, Roman, Hândrești, unde ajung la 29 decembrie 1916. „Exodul unei națiuni”.

„Doamne, cât e de îngrozitoare retragerea, și cât de oribil e spectacolul unei armate învinse. [...] Cine n-a văzut un soldat rătăcit de unitatea lui sau rănitul și bolnavul evacuați pe jos, din cauza lipsei mijloacelor de transport, mergând sute de kilometri pe jos, nemâncați, fără să aibă un acoperiș deasupra capului noaptea, de multe ori îmbrăcați în zdrențe, pe frigul acestui început de iarnă, nu știe câtă durere poate suporta un om, nu

²² În limba română, în original.

știe ce poate face suferința fizică și morală dintr-un corp omenesc.” (Romalo, Grigore, 1916-1917/1997, p. 69, 74; t.n.)

După refacere, unitatea lui Grigore Romalo este trimisă din nou pe front, la Satu-Nou, în județul Brașov.

„Suntem reorganizați, odihniți, bine încălțați și îmbrăcați și toate gândurile negre trebuie să dispară.” (Romalo, Grigore, 1916-1917/1997, p. 75; t.n.)

2.49. „Distracție la Curmătura”, primăvara lui 1917

Din albumul de război al lui Grigore Romalo. Arhiva Dan Romalo

2.50. Artileriști în tranșee

Din albumul de război al lui Grigore Romalo. Arhiva Dan Romalo

2.51. Grigore Romalo la postul de comandă al Regimentului 2 Vânători, în fața Mărăștiului.

Foto: Mihail Zisu

Arhiva Dan Romalo

2.52. În marș, martie 1917

Din albumul de război al lui Grigore Romalo. Arhiva Dan Romalo

După câteva luni de lupte de uzură, Romalo ia parte la luptele de la Mărăști. Pentru „curajul și elanul excepțional” cu care a condus, la 11 iulie 1917, atacul asupra redutei 114, va fi decorat cu Ordinul „Mihai Viteazul”.

„Atacăm la ora 4 dimineța! [...] Rachetele luminează în permanență, tunurile și grenadele pe care nemții încep să le arunce spre noi fac un zgomot infernal. Prima mea impresie este că aceste lumini strălucind de peste tot și acest zgomot nu mai au nimic pământean în ele... o adevărată noapte a lui Dante. Nu mai gândim, acționăm mecanic printr-o voință pe care am acumulat-o înainte: nimic nu mai contează, trebuie să mergem înainte *orice o fi și orice ai simți*²³.” (Romalo, Grigore, 1916-1917/1997, p. 114-115; t.n.)

Strigătul de luptă, foarte plastic, al lui Grigore Romalo este: „Pă ei, băieți, f... le muma în c... de măgari!”. Iar trupa îi răspunde cu urale.

2.53. Spre Mărăști...

Din albumul de război al lui Grigore Romalo. Arhiva Dan Romalo

2.54. După ofensiva de la Mărăști, țăranii se întorc acasă

Din albumul de război al lui Grigore Romalo. Arhiva Dan Romalo

²³ În limba română în original.

2.55. Decorarea oamenilor din Regimentul 2 Vânători, 23 aprilie 1917, Dealul Curmătura. De la stânga la dreapta: Regele Ferdinand, Mărgineanu, Principele Carol, generalul Averescu și generalul Văitoianu

Din albumul de război al lui Grigore Romalo. Arhiva Dan Romalo

Un moment controversat din viața de militar a lui Grigore Romalo a fost execuția pe front, în timpul războiului, pe baza unui ordin verbal și nu a unui scris, a jurnalistului evreu Max Wexler (1870-1917), care studiasse la Bruxelles și era un militant socialist, partizan al revoluției din Rusia. Episodul nu este menționat pe larg în jurnal, iar în familia Romalo a avut statutul unui adevărat „secret de familie”. Doar două notițe fugitive din jurnal fac vagă aluzie la eveniment: „scurta călătorie cu sania până la Roman și funestele ei consecințe” și „nenorocirea mea de la Roman îmi frământă creierii” (t.n.). Constantin Argetoianu menționează această execuție în memoriile lui, explicând-o prin psihoza creată de trădarea colonelului Alexandru Sturdza, trecut la dușman:

„După trădarea lui Sturdza, statele noastre majore vedeau trădători pretutindeni. Orice jidan era bănuț; dacă jidanul era și socialist, bănuiala se transforma în certitudine. Așa a fost cazul lui Vexler, tânăr evreu inteligent și cu oarecare cultură, înrolat în momentul Războiului. Sub pretext că făcea propagandă subversivă în regimentul său aflat în refacere pe lângă Iași, Vexler fu trimis la Armata a II-a cu instrucțiuni precise. Cum frontul se liniștise, omul nu mai putea fi trimis sub gloanțele inamicului. I s-au înscenat mai multe procese, dar Vexler era inteligent și se apăra bine. Era însă jidan și socialist – prin urmare trădător și trebuia să dispară. Fu trimis cu mai mulți alții, sub escortă, de la

un comandament la altul și pe drum fu ucis cu revolverul de locotenentul Gr. Romalo (fiul doctorului Romalo). Vexler avea prieteni și rude, ovreimea toată din Iași se ridică împotriva asasinării sale, o anchetă a fost ordonată, bineînțeles pentru a arunca praf în ochii celor care țipam; ancheta era încă în curs un an mai târziu, sub Ministerul Marghiloman, și n-a dus niciodată la un rezultat.

Ca ministru al Justiției în 1918, am văzut dosarul; am vorbit mult și cu Romalo. Romalo era scuzabil: primise un ordin verbal pe care l-a executat. Dat fiind felul ordinului primit, cred că ar fi putut să refuze să-l execute; în tot cazul, ar fi trebuit să ceară *un ordin scris* pentru stabilirea ulterioară a răspunderilor. A recunoscut și el această greșeală; se mulțumise cu un ordin verbal de la generalul Constandache, iar acesta, întrebat, a invocat alt ordin superior. S-a mers așa până la generalul Averescu, care mi-a afirmat că nu cunoscuse existența lui Vexler până ce nu fusese împușcat!” (Argetoianu, 2008, p. 249-250)

Dan Romalo, fiul lui Grigore Romalo, a aflat târziu despre cazul Wexler.

„Un jurnalist de stânga evreu, de la Iași, Wexler, care nu era militar, era la o editură și a scris niște articole socializante. Cum trupele rusești începuseră să se comunizeze, el la Iași a susținut revoluția. Evident, guvernarea a reacționat, pentru că trebuia oprită propaganda asta. Atunci a fost un ordin de execuție, dar nu oficial, nu a fost un proces de trădare. Tata spunea că nu i s-a dat ordin scris pentru execuția lui Wexler. Asta este ceea ce mi-a spus generalul Vârtejanu, nașul meu de botez. Că venise un ordin, Wexler fusese arestat și trimis pe front, punitiv, și venise un ordin să fie executat fără proces. Vârtejanu a spus «nu se poate». Tata și Vârtejanu aveau același grad. Vârtejanu a spus: «Eu nu pot să fac așa ceva, trebuie să fie un ordin scris». S-au făcut atunci presiuni asupra lui tata, el a acceptat. Ceea ce știu, din ce am citit și din ce mi-a spus Vârtejanu, este că era perioada în care au fost executați, ca urmare a unei judecăți în regim de curte marțială, o serie de băieți tineri – de 20, 21, 22 de ani – care dezertaseră. Au fost execuții în fața armatei, pentru așa-numiții trădători din vremuri de război.

Eu n-am auzit niciun detaliu despre asta, până destul de târziu. Până la 15-16 ani n-am știut că a fost un eveniment tragic în viața tatălui meu. Când a apărut textul lui Ion Pascu²⁴, colegi de serviciu m-au întrebat dacă știu. Nu știam. Mama atunci și-a dat seama că nu e bine chiar să nu știu nimic. Și mi-a spus: «Cel mai bine îl rog pe Vârtej să-ți spună». «Vârtej» era nașul meu, generalul Vârtejanu. Era militar de carieră și foarte bun

²⁴ O schiță a scriitorului Ion Pascu, în care descrie episodul execuției lui Max Wexler de către Grigore Romalo.

prieten cu tatăl meu. Erau în același batalion de vânători de câmp.” (Romalo, Dan, 2014b)

2.56. Coperta revistei *Telefonul literar*, publicată pe front, la 15 ianuarie 1918, cu o dedicație pentru Grigore Romalo

Colecția Dan Romalo

Jurnalul lui Grigore Romalo se încheie brusc, duminică 20 august 1917, atunci când acesta părăsește linia întâi, fiind numit în Marele Stat Major, ca aghiotant al generalului Văitoianu: „Este sfârșitul. Nu mai notez nimic”. Grigore Romalo nu s-a împăcat cu ieșirea României din război și, după semnarea tratatului preliminar de pace între România și Puterile Centrale, la Bufta, la 5/18 martie 1918, pentru a continua să lupte împotriva Puterilor Centrale, a plecat împreună cu misiunea militară franceză a generalului Berthelot, prin Rusia, și, odată ajuns în Franța, după două luni de călătorie, în mai 1918, s-a înrolat ca voluntar în armata franceză, în Regimentul 13 Chasseurs Alps.

„Tata nu a acceptat Pacea de la București. El a aplecat cu trenul Berthelot și a terminat războiul ca *chasseur alpin* în Franța, deci ca militar francez. El termină jurnalul

în momentul în care este retras din prima linie. Tata, după Mărăști, a fost numit aghiotant al generalului Văitoianu. Când s-a semnat Pacea de la București, se pare că au fost mai mulți dintre ofițeri care nu au acceptat pacea asta – care îi obliga să întrerupă lupta cu germanii – și au plecat odată cu misiunea militară franceză condusă de Berthelot. Sfârșitul războiului l-a prins în Franța. Când s-a terminat războiul, s-a întors.” (Romalo, Dan, 2014b)

Pentru faptele sale de bravură din timpul războiului, Grigore Romalo a fost decorat cu Ordinul „Mihai Viteazul” și cu Legiunea de Onoare franceză. După război, a lucrat ca funcționar la Banca Românească și a murit la nici 40 de ani, în 1928, la Viena, din cauza tuberculozei contractate, probabil, în timpul războiului.

2.7. Gheorghe Donici: eroul de la Robănești

Etica eroică a urmașilor de boieri, pornirea cavaleriească dusă până la ultima consecință, spiritul de sacrificiu și simțul datoriei sunt excelent ilustrate de exemplul lui Gheorghe Donici (1849-1916). Veteran al Războiului de Independență, el nu poate sta deoparte nici în Marele Război. Deși nu mai avea dreptul să lupte, din cauza vârstei înaintate, face tot posibilul pentru a ajunge pe front, unde își dă viața în șarja de cavalerie de la Robănești, la 10 noiembrie 1916 (Kirițescu, 1989, vol. I, p. 471-472; Sturdza, Ion C. C. și Stănculescu, Gh., 2011).

„Donici făcuse studii de Drept, a fost și prefect de Bacău. A fost, împreună cu străbunicul meu, Radu Sturdza, voluntar în 1877, și din nou, nefiind căsătorit și fiind foarte sărac (avea el un rest de moșie, la Valea Seacă, pe Trotuș, dar trăia mai mult pe la moșiile prietenilor), a zis: «Eu nu rămân cu cucoanele aici, mă duc să fac și eu ce pot!» Afară de el, de mareșalul Averescu, care avea un grad mai mare care-i permitea să rămână între cadrele active și de un doctor sau doi, nu prea știu mulți care să fi făcut și războiul de la 1877, și pe acesta din 1916. Bunicul meu, Radu R. Rosetti, a aranjat să poată fi reprimat în armată. În mod normal, îl refuzaseră deja.

În 1877 fusese o brigadă, deci două regimente, care au trecut Dunărea înainte să se facă podul de la Calafat. Oarecum ca să asigure capul de pod pe partea cealaltă, să asigure relațiile cu rușii. A fost brigada de călărași de pe Siret. Străbunicul meu Sturdza și Donici erau dintre cei care au traversat Dunărea înainte să fie podul. Comandant era un Rosetti-Roznovanu, care făcuse pe vremea regulamentară niște stagii prin armata rusă și era foarte rusofil.

Gheorghe Donici a murit la Robănești. A fost o șarjă contra unui grup de mitraliere care i-au decimat.” (Sturdza, Ion C. C., 2014)

Trupele germane ocupaseră deja Craiova. În dimineața zilei de 10 noiembrie 1916, a sosit ordin ca un escadron de cavalerie să atace bateria de artilerie germană aflată la liziera pădurii Perșani. Ofițerul care s-a oferit să execute atacul, spunând „Escadronul 3 este gata!”, a fost tot un urmaș de boieri: căpitanul Alexandru Filitti (1883-1970), comandantul escadronului 3 din cadrul Regimentului 9 Roșiori. Alexandru (Licuță) Filitti era fiul lui Constantin Filitti (1831-1890) și al Elenei Slătineanu și frate cu diplomatul și istoricul Ioan C. Filitti (1879-1945). Mai târziu, Alexandru Filitti avea să ajungă general, în 1941, și să fie deținut politic în timpul regimului comunist (Filitti, Ion, 2010). Fratele lui, Ioan C. Filitti, conservator germanofil, admirator al lui Titu Maiorescu și al lui P. P. Carp, a rămas în Bucureștiul ocupat de germani, a deținut funcțiile de prefect al județului Ialomița și de director al Teatrului Național și a fost condamnat la moarte de Curtea Marțială din Bacău, în 1916, pentru colaborarea cu germanii, dar a fost achitat ulterior (Filitti, Ioan C., 2008).

Escadronul căpitanului Filitti avea 110 cavaleriști. În momentul atacului, s-a alăturat celor două plutoane rămase sub comanda directă a căpitanului Filitti sergentul veteran Gheorghe Donici. Constantin R. Sturdza relatează, în jurnalul său de front, că Donici ar fi șarjat, călare pe calul lui, Cobilac, în fruntea plutonului, strigând: „Urmați-mă, băieți, căci sunt cel mai bătrân dintre voi!” (Sturdza, Ion C. C. și Stănculescu, Gh., 2011, p. 90-91). Escadronul a fost secerat de mitralierele inamice, doar 18 militari rămânând în viață. Sergentul Donici a căzut. Căpitanul Filitti a fost rănit la genunchi, dar și-a continuat atacul până când a fost doborât de o grenadă, cu tot cu cal, grav rănit și luat prizonier.

2.57. Bustul lui Gheorghe Donici, de Alexandra Slătineanu și Constantin R. Sturdza

Colecția Ion C. C. Sturdza

2.58. Șarja de la Robănești (pastel în culori de Constantin R. Sturdza)

Colecția Ion C. C. Sturdza

Despre șarja de la Robănești și despre eroii ei au scris, printre alții, doi frați care aparțineau tot unei vechi familii boierești, care erau rude cu sergentul Donici și care se aflau amândoi pe front, în arma cavaleriei: doi frați Sturdza din ramura lui Vasile Sturdza, caimacam al Moldovei la 1858-1859, înaintea Unirii Principatelor. Este vorba despre magistratul Constantin R. Sturdza (1882-1952), autorul a trei caiete manuscrite de note zilnice de război, în limba franceză (Cerkez, 2014; Sturdza, Ion C. C., 2014; paginile despre șarja de la Robănești au fost publicate, în traducere românească, în Sturdza, Ion C. C. și Stănculescu, Gh., 2011), și despre diplomatul Mihai („Lucă”) Sturdza (1886-1980), viitor ministru legionar al Afacerilor Străine, autorul cărții de amintiri *Avec l'armée roumaine*, dedicată Primului Război Mondial și apărută în 1918, la Paris, înaintea încheierii ostilităților.

„Bunicul meu, Constantin Sturdza, și fratele lui, Mihai Sturdza, erau în regimente alăturate. Când nu erau lupte, mergeau unul la altul și jucau cărți. Plutonul lui tata-mare a fost împărțit în două. Jumătate a rămas acolo și a luptat la Robănești, jumătate fusese trimis într-o recunoaștere mai la sud. Tata-mare a fost în această jumătate care nu a luptat la Robănești. Și acolo i-au împușcat destul, dar a scăpat.

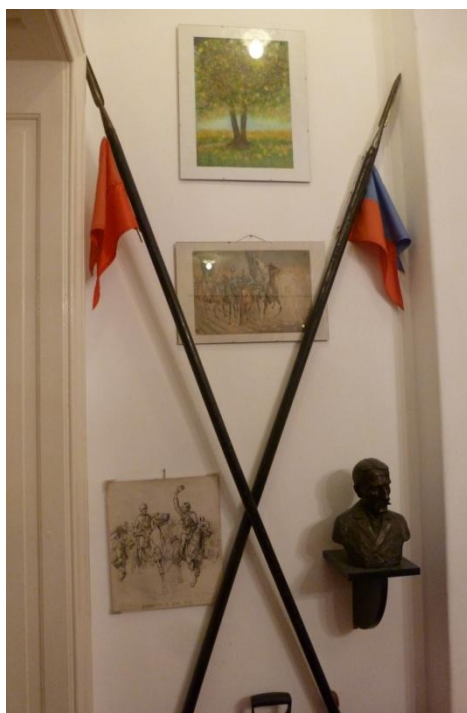
Mihai, când a auzit de dezastre – el nu fusese implicat în lupte – s-a dus să-și caute fratele. Și pe Donici, care le era prieten foarte bun de familie.” (Sturdza, Ion C. C., 2014)

Mihai Sturdza descrie, în cartea lui publicată în Franța, ultima întâlnire cu Gheorghe Donici, înaintea șarjei de la Robănești:

„Așezat în șa, pe frumosul bidiviu pentru care era invidiat de întreg divizionul, cu chipiul așezat fălos pe capul său cărunt, bătrânul boier avea un aer majestuos. Când i-am strâns pentru ultima dată mâna, am avut senzația că și calul, și călărețul străluceau de glorie și de poezia unui alt ev.” (Sturdza, Michel, 1918, p. 64; t.n.)

Mai târziu, într-o altă carte, *România și sfârșitul Europei. Amintiri din țara pierdută*, Mihai Sturdza își va aminti un episod pe care îl aflase după lupta de la Robănești. Un ofițer german se aplecase asupra trupului lui Gheorghe Donici și strigase, în română: „Dar aista-i Conu Gheorghe de la Valea Seacă!” Înainte de război, acel ofițer fusese unul dintre inginerii germani care se îngrijeau de pădurile din zona unde își avea și Gheorghe Donici moșia (Sturdza, Ion C. C. și Stănculescu, Gh., 2011, p. 91-92).

2.59. Lăncile de cavalerist ale lui Constantin R. Sturdza

Colecția Ion C. C. Sturdza

Și alți doi frați ai lui Constantin și Mihai Sturdza au luptat în Primul Război Mondial: Iancu Sturdza în armata rusă (vom vorbi despre el ceva mai târziu) și Emil, ca medic militar.

„Emil Sturdza a făcut Medicina, a făcut războiul ca medic militar. După război a făcut studii de aviație în Franța. A fost, se pare, coleg cu Marcel Dassault²⁵, cel care a făcut avioanele Mirage după război, care se pare că avea o amintire bună despre colegul lui român. În anii '20 a fost la Paris, în anii '30 a mers în America și pe urmă s-a întors în București. A murit prin 1941-1942.” (Sturdza, Ion C. C., 2014)

2.60. Șarja de la Robănești, în frunte cu Gheorghe Donici (crochiu în tuș negru de Constantin R. Sturdza)

Colecția Ion C. C. Sturdza

²⁵ Marcel Dassault (1892-1986) a fost un celebru industriaș francez, constructor de avioane. Este fondatorul societății „Marcel Dassault-Breguet-Aviation”, care a realizat avioanele Mirage.

2.8. Eroii de la Răzoare: Nicolae Miclescu și Radu R. Rosetti

Grație amintirilor nepotului său de fiică, Petre Rosetti-Bălănescu (născut în 1927), putem urmări traseul unui urmaș de vechi boieri moldoveni în Primul Război Mondial. Nicolae Miclescu (1873-1946), descendent al uneia dintre cele mai vechi familii boierești din Moldova, era fiul unui alt Nicolae Miclescu și al Pulcheriei Cantacuzino (urmașă directă a postelnicului Constantin Cantacuzino și a domniței Ilinca). Făcuse studii de Drept și de inginerie. A luptat în Primul Război Mondial ca ofițer de rezervă, la Mărășești și a luat parte la unul dintre momentele decisive ale confruntării, bătălia de la Răzoare, din 6/19 august 1917:

„A avut o acțiune foarte importantă la bătălia de la Mărășești. A făcut o contraofensivă care i-a luat pe nemți complet pe neașteptate. Se afla în fruntea batalionului pe care îl comanda și în fața lui se aflau, în tranșee, nemții cu mitraliere. A fost rănit, dar a avut noroc, fiindcă nu a primit decât un glonț în pulpă. Au fost mulți morți acolo. Bunicul era căpitan la data bătăliei și pe urmă l-au făcut locotenent-colonel și i-a fost acordat Ordinul *Mihai Viteazul*”. (Rosetti-Bălănescu, 2012b)

Nicolae Miclescu a condus primul batalion de infanterie din cadrul Diviziei a 13-a, una dintre cele trei divizii românești care au stat față în față cu cinci divizii de infanterie germane conduse de feldmareșalul von Mackensen. După o serie de succese germane, unul dintre momentele decisive ale bătăliei de la Mărășești a fost contraatacul Diviziei a 13-a. Batalionul condus de Nicolae Miclescu a atacat la stânga pădurii „La Răzoare”.

Constantin Kirițescu descrie astfel șarja: „Batalionul Miclescu înaintază cu o desăvârșită ordine și într-o liniște impresionantă, sub ploaia de șrapnele. [...] Batalionul se desfășoară imediat în formație de luptă și izbește flancul drept al principalei coloane de înaintare dușmane [...] Inamicul cuprins de panică începe să fugă în dezordine prin pădure, lăsând terenul plin de cadavre și de răniți. [...] La ceasurile 12.30, întreaga linie română e reconstituită și în înaintare, urmărind pe dușman. [...] Eșecul de la 19 august pune capăt șirurilor de eforturi pe care Armata a 9-a germană le făcea de 14 zile cu prețul unor pierderi imense; ea dovedea neputința de a sparge zidul românesc și pecetluia definitiv marea înfrângere germană. Continuarea ofensivei germane era imposibilă.” (Kirițescu, 1989, vol. II, p. 127-131).

Spre sfârșitul vieții, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Nicolae Miclescu ajunsese să conducă „Societatea de telefoane” (Rosetti-Bălănescu, 2015). Curajul nu îl părăsise nici în această etapă biografică pe fostul căpitan de la Mărășești:

„El știa că telefonistele cele mai importante, care făceau conexiunile cu țara întreagă, în loc să fie în subsol erau la ultimul etaj, ceea ce în timpul bombardamentelor putea să fie extrem de periculos. De fiecare dată când sunau sirenele îi cerea șoferului să vină, se ducea acolo și stătea cu telefonistele cât timp dura alarma. Era solidar cu ele, găsea că nu numai ele trebuia să riște. Evident că bunica mea era terifiată.” (Rosetti-Bălănescu, 2012b)

Și dacă în viața civilă eroul de la Mărășești avea o astfel de conduită, el nu putuse rămâne indiferent la efortul militar al României. În iunie 1941, când armata română a intrat în Basarabia și a început războiul împotriva Uniunii Sovietice, Nicolae Miclescu a cerut, deși avea deja 68 de ani, să i se încredințeze un regiment de infanterie, ca locotenent-colonel de rezervă.

„Bunicul a comandat acest regiment până la Nistru. Când a ajuns acolo, a spus că pentru el datoria era îndeplinită și că nu vedea de ce ar fi trebuit să se ducă să omoare prin țări străine.” (Rosetti-Bălănescu, 2012b)

Nicolae Miclescu încetează din viață în septembrie 1946. La moartea lui, văduva primește o scrisoare impresionantă de la un vechi prieten al celui dispărut, economistul și filozoful Mircea Vulcănescu.

„Eram atât de obișnuit să-l știu pururea prezent: oriunde era ceva amenințat, nu numai pe războaiele vieții neamului, dar și pe căile obișnuite ale vieții de toate zilele; unde sta să cadă o întreprindere, unde dreptatea cuiva era tăgăduită, unde se tulbura o judecată, oriunde o mână cerea ajutor. Eram atât de obișnuit să-l văd întrând în biroul meu ca o mărturie robustă a unui optimism ireductibil, încât nu mi-l pot închipui lipsind.

Din lumea lucrurilor nepieritoare în care începuse a intra din ziua în care i-a fost dată cinstea și răspunderea să poarte pe umerii lui, patru ceasuri, soarta neamului său întreg, sunt sigur că bunul Domn Miclescu ne privește mai departe și veghează asupra noastră ca un înger păzitor; cu aceeași privire energică și bună, cu aceeași vorbă scurtă și dreaptă, cu aceeași fire blândă dar neclintită.

Celui ce i s-a dăruit moartea acum 29 de ani, la 6 august²⁶, nu-i va fi fost altă schimbare la față, ci doar deplină tăcere în slavă.

De aceea gândul cu care aş vrea să vă ajung nu e un gând de tânguire și de lacrimi, cu care nu s-ar fi împăcat; ci de rezistență și nădejde, așa cum a fost el: neînfrânt.

²⁶ 6 august 1917, bătălia de la Răzoare.

Așa trebuie să fiți și voi care i-ați fost cei mai aproape pământeste și care sunteți datori să-i duceți scutul mai departe: neînfrânți.

Așa îi voi păstra și eu totdeauna amintirea: a unui om întreg, fără teamă și fără vicleșug, neclintit, într-o vreme în care chipul omului s-a tulburat până într-atât că abia ne mai recunoaștem.” (Vulcănescu, Mircea, 1946)

În iulie 1977, la 60 de ani de la bătălia de la Mărășești, nepotul lui Nicolae Miclescu, Petre Rosetti-Bălănescu, scria în Franța un text dedicat bunicului, rămas inedit până astăzi (Rosetti-Bălănescu, 1977), dar care a fost citit la Radio Europa Liberă. Petre Rosetti deplângea în această evocare faptul că eroismul bunicului său era ignorat de istoria oficială de la București, din cauza originii sociale, într-o tentativă orwelliană de a modifica trecutul plecând de la comandamentele ideologice la zi:

„De treizeci de ani, guvernul român a sărbătorit des faptul istoric. Dar a trecut sistematic sub tăcere pe Nicolae Miclescu. Desigur că originile sale sociale, precum și atitudinile lui publice în decursul vieții nu se conformau cu profilul unui erou, în optica marxistă a istoriei. Cu alte cuvinte, era cam greu de a fi anexat unei ideologii revoluționare. A fost, deci, pur și simplu condamnat la uitare, după binecunoscutul sistem inaugurat de istoricii sovietici. Istoria unui eveniment se rescrie întruna, în funcție de tendințele politice ale momentului...” (Rosetti-Bălănescu, 1977)

2.61. Nicolae Miclescu, eroul de la Răzoare

Arhiva Petre Rosetti-Bălănescu

Un alt descendent al unei mari familii boierești care a luat parte la lupta de la Răzoare a fost generalul Radu R. Rosetti. Născut la 20 martie/aprilie 1877, ca fiu al memorialistului Radu Rosetti (1853-1926) și al Emmei Bogdan, Radu R. Rosetti a fost ofițer de carieră și istoric, membru al Academiei Române. Printre altele, a scris una dintre cele mai valoroase, exacte și complete monografii dedicate unei familii boierești românești (Rosetti, Radu R., 1938). După cel de-al Doilea Război Mondial, a fost arestat de comuniști și a murit la 2 iunie 1949, la închisoarea Văcărești, în timpul detenției politice.

În Primul Război Mondial, Radu R. Rosetti a luptat cu gradele de locotenent-colonel și apoi colonel și a ocupat următoarele funcții: șef al biroului operațiilor din Marele Cartier General, comandant al Regimentului 55/67 Infanterie, comandant al Regimentului „Mihai Viteazul” Nr. 5, comandant al Regimentului 47/72 Infanterie. În primăvara lui 1917 a fost bolnav de tifos exantematic. A fost decorat cu Ordinul *Mihai Viteazul* cl. III, cu Ordinul *Legiunii de Onoare* franceze în grad de cavaler și apoi de ofițer, cu *Distinguished Service Order* și cu Ordinul *Coroana Italiei*, în grad de comandor.

La 6/19 august 1917 a fost rănit în bătălia de la Răzoare (Rosetti, Radu R., 1997, p. 215-216). Neacceptând pacea separată semnată de România cu Puterile Centrale, demisionează din armata română, la 31 august 1918. Continuă lupta intrând ca stagiar, cu gradul de colonel, în armata franceză, la 27 septembrie 1918. Îl însoțește pe generalul Berthelot într-o misiune în Balcani, începând cu data de 3 octombrie 1918. La 27 ianuarie 1919 este reprimat în armata română. După război a fost, în 1919, atașat militar la Londra (Rosetti, Radu R., 1938, p. 253-262; Rosetti, Radu R., 1997).

2.9. Boierii cad pentru țară

2.9.1. Frații Strehăieni și frații Golești

Am văzut deja că doi frați din familia Poenaru-Bordea au căzut în primele luni ale Marelui Război. Familia boierească din Ialomița nu este însă singura care suferă astfel de pierderi.

Vechilor boieri Strehăieni, înrudiți prin alianță, conform arborelui genealogic inedit al familiei, cu neamuri ca Policrat, Coandă, Șomănescu, Carlaonț, Boșogescu, li se stinge numele pentru că toți cei trei băieți ai familiei mor în Primul Război Mondial (Saidac, Aurelia, f.a. (b)). Iorgu Strehăianu și Elisabeta Plopșoreanu au avut trei fii și două fiice. Maiorul Alexandru Strehăianu, locotenentul Vasile (Vasilică) Strehăianu și Dumitru (Mitică) Strehăianu cad pe câmpul de onoare. Memoria familiei merge mai departe prin urmașii surorii celor trei eroi, Lucia Strehăianu, care s-a măritat cu Iancu Saidac (fiul lui Nicolae Saidac și al Mariei Pârvulescu și

nepotul lui Ioniță Saidac), și el membru al unei familii importante din Mehedinți, frate cu medicul militar Constantin (Costică) Saidac, directorul primului spital din Turnu Severin, mort în Războiul Balcanic (Saidac, Valentin, 2015).

După Primul Război Mondial, memoria eroilor Strehăieni a fost onorată. Astăzi, din păcate, după deceniile de comunism și din cauza nepăsării autorităților locale de după 1989, amintirea lor e pe cale să se stingă.

„Frații Strehăieni au murit în Primul Război Mondial. Erau neînsurați. Doi dintre ei erau ofițeri de carieră. O stradă din Turnu Severin se numea, în perioada interbelică, *Eroii Strehăianu*. Iar acum se numește *Costescu*. Osemintele lor sunt în Cripta Eroilor. Familia s-a stins, au mai rămas doar surorile eroilor, Lucia Saidac și Angela Ionescu.

Mitică și Vasile Strehăianu erau pasionați de vânatoare și de călărie, aveau câini. Povestea bunica mea, Lucia Strehăianu, că aveau câini mari de tot, de vânatoare. Călătoreau foarte mult în străinătate, la Budapesta, la Viena.” (Saidac, Valentin, 2015)

„Am găsit în ziarele din anii '30 că multe cămine culturale din nordul Mehedințiului purtau numele lor, *Eroii Strehăianu*. Astăzi, numele lor nu se mai aude.” (Saidac, Alin, 2015)

Conform arborelui genealogic inedit al familiei Saidac, fiul vărului primar al lui Iancu Saidac a fost generalul de brigadă Alexandru Saidac (1890-1979), absolvent al Școlii militare de infanterie (1910-1912) și al Școlii Superioare de Război (1919-1921). În al Doilea Război Mondial, s-a remarcat în luptele de la sud de Harkov (mai 1942) și în cele din Stepa Calmucă (noiembrie-decembrie 1942). După instaurarea regimului comunist, a fost condamnat în două rânduri, pe motive politice, sub pretextul de „sabotaj agricol” și de „crime de război” (Duțu și Dobre, 1998, p. 50-51). Dar Alexandru Saidac luptase și în Primul Război Mondial.

„În Primul Război Mondial, a ajuns la gradul de căpitan. A fost și la Mărășești, și la Oituz. A luptat foarte mult pe frontul din Moldova, acolo a ajuns cunoscut. A fost coleg cu Eremia Grigorescu. Aceștia erau oameni de elită ai armatei române, iar prima grijă a regimului comunist a fost să-i lichideze. Ironia sorții a fost că, în 1952, vine în vizită în România generalul sovietic Malinovsky. Ministrul Armatei era Emil Bodnăraș. Și una dintre întrebările pe care le-a pus acest om despre armata română și despre conducătorii ei a fost: «Dar despre generalul Saidac ce mai știți, pe unde e?» Generalul Saidac era închis. A fost la Jilava, l-au dus și la Poarta Albă. «Da, trăiește», i-a răspuns Bodnăraș. Dar unul i-a spus lui Bodnăraș, la ureche: «Știți, este închis». În 24 de ore l-au

scos din închisoare, i-au făcut uniformă, l-au pus la punct și i-au spus să nu vorbească nimic și să spună c-o duce bine: «Vezi că-ți dăm drumul, îți dăm pensie. Să nu spui nimic despre unde ai fost, să spui că ai stat... acasă». Acest Alexandru Saidac era un tip mic de stat, dar avea o forță interioară formidabilă, avea niște ochi gri cenușiu, era foarte apropiat de noi, în special de bunicul Iancu Saidac.” (Saidac, Valentin, 2015)

Altă familie care a avut pierderi grele în Primul Război Mondial a fost cea a boierilor Golești, neam vechi și mare al Țării Românești. Doi dintre fiii lui Alexandru Golescu, zis „Negru” sau „Arăpilă”, au murit pe front, în Primul Război Mondial. Alexandru G. Golescu „Negru” (1819-1881), revoluționar pașoptist, a făcut studii de inginerie la Paris, a făcut politică liberală și a fost parlamentar, ministru și prim-ministru al României în 1870. Fiii lui căzuți în Primul Război Mondial se numeau Nicolae și Dumitru.

Nicolae Al. Golescu a fost inginer de mine și a căzut la Poiana Spinului, pe valea Topologului, în apropierea satului Sălătruc din județul Argeș, la 28 octombrie 1916.

Dumitru Al. Golescu a murit tot în 1916, la Cocargeaua, în Ialomița.

În 1921, osemintele fraților Golești au fost reînhumate în cavoul familiei de la Cimitirul Bellu, alături de rămășițele pământești ale fratelui lor, inginerul silvic Vasile Al. Golescu. Mama lor, Ecaterina Golescu, a asistat la ceremonie. (Iordache, 1979, p. 414-415).

2.9.2. Căpitanul Petre Carp

Este cunoscută consecvența fruntașului conservator junimist Petre P. Carp (1837-1919; diplomat, ministru, parlamentar, prim-ministru al României, între 1900-1901 și 1911-1912; Nedelea, 1994, p. 63-76), urmaș al unei vechi familii boierești din Moldova, în privința necesității alianței României cu Puterile Centrale, pentru a combate amenințarea rusească. Bătrânul bărbat politic s-a opus intrării României în război alături de Antanta, dar fiii săi nu și-au ocolit datoria și au luptat pe front împotriva germanilor și a austro-ungarilor.

„În Consiliul de Coroană, străbunicul a spus: «Măria ta, sunt contra intrării României în război. Dar îmi trimit trei copii²⁷ pe front».” (Rosetti, Alexandru Scarlat, 2015)

Unul dintre fiii lui Petre P. Carp, căpitanul Petre Carp (născut în 1890), cel care purta chiar prenumele fostului prim-ministru, a căzut în luptă în 1916. Grigore Ghica, pe atunci în vârstă de 16 ani, își amintește ceremonia înmormântării lui Petre Carp:

²⁷ Este vorba despre Grigore, Petre și Ion Carp, fiii lui Petre P. Carp, care au luptat, toți trei, în Primul Război Mondial.

„La Țibănești, înmormântarea căpitanului Carp, mort pe front, adus de ordonanță, care telegrafiasc: «sosesc cu corpul domnului Căpitan...»

Zi mohorâtă. Conul Petrache²⁸ se sprijinea de tata, lăcrăma, îi tremurau buzele: «Vezi, Edouard! Nu-l plâng că a căzut, plâng că a murit pentru ruși.» (Ghica, 1973, p. 94)

Nepotul celui căzut, Alexandru Scarlat Rosetti (născut în 1937) păstrează o istorie de familie care vorbește despre o imprudență comisă de bunicul lui, înainte de a fi împușcat, semn de curaj dus până la nepăsare:

„Bunicul Petre Carp a fost împușcat în fruntea regimentului pe care-l comanda. Se pare că ordonanța îi spusese «Măria ta, nu mai fuma, pentru că te împușcă neamtu'!» Și el spusese: «Neamtu' trage prost». Nemții²⁹ au văzut lumina de la bricheta lui și l-au împușcat.» (Rosetti, Alexandru Scarlat, 2015)

Ofițerul de carieră și jurnalistul Mircea Carp (născut în 1923), descendent prin mama lui, Ecaterina (Tatiana) Catargi, din Lascăr Catargi (1823-1899), prim-ministru conservator al României, în patru rânduri, și din alte familii boierești, este fiul ofițerului de cavalerie Constantin Carp, dintr-o familie Carp din Iași. Prin tradiția de familie, Carpii din Iași se știau rude cu boierii Carp de la Țibănești (Carp, 2013). Dar o legătură mai puternică decât cea genealogică se va suda, între cele două familii Carp, pe câmpurile de luptă ale Primului Război Mondial, la sfârșitul lui septembrie 1916.

„În Primul Război Mondial, chiar la începutul războiului, când a avut loc ofensiva românească în Ardeal, tatăl meu era locotenent sau deja căpitan, în Regimentul 7 Roșiori de la Iași. Comanda un escadron de cavalerie din cadrul acestui regiment, iar Petre Carp, fiul lui P. P. Carp, comanda un escadron tot din cadrul Regimentului 7 Roșiori³⁰. Au luptat la Măgheruș, escadron lângă escadron. Tragedia a vrut ca băiatul lui Petre P. Carp să cadă în timpul acestei șarje. Tatăl meu a fost foarte grav rănit la cap, dar a scăpat cu viață. Așa că astfel și-au unit sângele amândoi, nu numai prin rudenia familiilor, dar și prin picăturile de sânge care au curs pe același pământ românesc.» (Carp, 2015)

²⁸ Petre P. Carp (1837-1919).

²⁹ Desemnarea ca „nemți” este una generică. Petre Carp a căzut, de fapt, în lupta împotriva armatei austro-ungare.

³⁰ Chiper (2012, p. 89) spune că Petre Carp făcea parte din Regimentul 2 Roșiori.

2.62. Constantin Carp, ofițer de cavalerie

Arhiva Mircea Carp

2.9.3. Alți urmași de boieri în Primul Război Mondial

Ar fi hazardat și, probabil, imposibil să încercăm o inventariere a tuturor urmașilor de boieri și a rudelor acestora care au căzut, care au fost răniți, care au luptat sau au avut misiuni diplomatice în timpul Primului Război Mondial. Menționez aici doar alte câteva nume în afara celor de care mă ocup pe larg în alte capitole (pentru această listă, acolo unde nu este menționată altă sursă, m-am sprijinit pe informațiile genealogice de pe site-ul familiei Ghika, www.ghika.net, care conține arbori genealogici excelent realizați, ai mai multor familii boierești românești):

Teodor Alexandrescu (1893-1917), fiul natural al lui Gheorghe Robescu, adoptat de colonelul de infanterie Niculae Alexandrescu (din familia Alexandrescu-Urechia). A căzut pe front, în Primul Război Mondial (Sturdza, M. D., 2004, p. 64).

Ioan Arion (1896-1918), nepotul serdarului Anton Arion (1824-1897), rănit pe câmpul de luptă și mort în 1918, la Ploiești (Sturdza, M. D., 2004, p. 122).

Gheorghe Athanasescu (1880-1966), rudă a boierilor Beloianu și Lecca, a fost general, comandant de regiment în Primul Război Mondial și aghiotant al Reginei Maria a României, pe care a însoțit-o în vizita pe care a făcut-o în Statele Unite ale Americii. În 1919, a luat parte la operațiunile împotriva regimului bolșevic de la Budapesta, la comanda Regimentului 11 Roșiori și apoi a Brigăzii 4 Roșiori, primind aprecierile generalului Traian Moșoiu (Lecca, Dumitru, 2012, p. 64-67).

Alexandru Băbeanu (1856-1918), urmaș al boierilor Băbeni din Ilfov, fiul serdarului Ioan Băbeanu (1815-1870) și al Elenei Neculescu, căsătorit cu Lucreția Rahtivan, general de

Cavalerie, a murit în timpul Primului Război Mondial (Duma-Cardarelli, 2010; Sturdza, M. D., 2004, p. 150).

René Băbeanu (1896-1916), urmaș al boierilor Băbeni din Romanați, ofițer, a căzut în Primul Război Mondial, în luptele de la Robănești (Sturdza, M. D., 2004, p. 151).

Grigore Bălăceanu-Stolnici (1876-1967), fiul lui Constantin Bălăceanu-Stolnici (1849-1934), care luptase, ca voluntar, în Războiul de Independență, și al Elenei Cantacuzino, absolvent al Școlii militare Theresianum din Viena și licențiat în Drept, diplomat. A participat, ca voluntar, în Primul Război Mondial, luând parte la campania din Transilvania și la operațiunile de la Flămânda, în 1916. După retragerea în Moldova, a participat la crearea Regimentului de tracțiune automobilă, ajungând șeful serviciului de automobile al generalului Averescu (Bălăceanu-Stolnici, 1990, p. 373-376; Bălăceanu-Stolnici, 2015, p. 48-50).

Ioan Berindei (1873-1937), ofițer de carieră, a luptat în Primul Război Mondial și a primit, la 27 decembrie 1916, Ordinul militar „Mihai Viteazul” (*Cuvânt înainte* de S. Skultéty, în Berindei, Mircea, 2004, p. 5).

Nicolae Bibescu (1891-1916), strănepotul lui Gheorghe-Vodă Bibescu și stră-strănepotul mareșalului Michel Ney, ca fiu al lui Dimitrie Bibescu (1869-1939) și al Ecaterinei-Paris născută tot Bibescu (1870-1941; fiica prințului Nicolae Bibescu – la rândul lui fiul lui Gheorghe-Vodă Bibescu și frate cu Grigore Basarab-Brâncoveanu –, și a Louisei Ney, fiica lui Michel Ney duce de Elchingen, la rândul lui fiu al mareșalului Ney, eroul napoleonian). Nicolae Bibescu era urmaș prin femei al familiilor Văcărescu (prin această familie, descindea din Constantin-Vodă Brâncoveanu), Mavrocordat, Socoteanu, Golumbeanu, Scanavi, Hiott. A căzut pe front, în 1916 (Sturdza, M. D., 2004, p. 452).

Mihail Boteanu (1853-1926), descendent al boierilor Boteanu din Țara Românească, general, ministru de Război, inspector-general al Geniului, guvernator al Cetății București. Combatant atât în Războiul de Independență, cât și în Primul Război Mondial (Sturdza, M. D., 2011, p. 120-121).

Remus Boteanu (1851-1925), frate cu Mihail și Romulus Boteanu, general, șef de stat-major, a fost rănit în Războiul de Independență și a luptat și în Primul Război Mondial (Sturdza, M. D., 2011, p. 120-121).

Romulus Boteanu (1848-1924), frate cu Mihail și Remus Boteanu, ofițer de carieră, ajuns până la gradul de general de brigadă. A luptat atât în Războiul de Independență, cât și în Primul Război Mondial, când a comandat Divizia 8 Infanterie și a fost șef al Depozitului de cai și remontă al armatei.

Ioan Botez Diculescu, maior, nepotul banului Ioniță Freiherr von Botez (titlu austriac), a murit pe front, în Primul Război Mondial, în decembrie 1916 (Sturdza, M. D., 2011, p. 125).

Emil Bottea (1877-1917), nepotul pitarului Costache Bottea (1815-1887), avocat, a căzut pe front, în Primul Război Mondial, la 8 septembrie 1917 (Sturdza, M. D., 2011, p. 142).

Bernard Brătianu, nepotul paharnicului Nicolae Brătianu (1800-1872) și al Catincăi Fălcoianu, căzut pe front în Primul Război Mondial, în 1917 (Sturdza, M. D., 2011, p. 377).

Gheorghe I. Brătianu (1898-1953), marele istoric, care avea să moară la închisoarea Sighet, ca deținut politic, în condiții de exterminare. A fost fiul lui Ion I. C. Brătianu (1864-1927), prim-ministru al României în timpul Marelui Război, și al prințesei Maria Moruzi-Cuza (care fusese prima dată căsătorită cu Alexandru Cuza, fiul lui Alexandru Ioan Cuza). Era, așadar, urmaș direct al domnitorilor Constantin și Alexandru Moruzi și al prim-ministrului liberal Ion C. Brătianu (1821-1891). În Primul Război Mondial, a luptat, ca sublocotenent voluntar, pe frontul din Moldova, unde a fost și rănit (Brătianu, 2006).

Nicolae Burghеле (1859-1917), nepotul postelnicului Constantin Botezat (cca. 1779-1840), care fusese adoptat de spătarul Toader Burghеле. A fost medic, secretar al Consiliului de Miniștri, a luptat în Primul Război Mondial și a fost luat prizonier de război de către bulgari, murind la Burgas, la 8 martie 1917. Era fratele tatălui cunoscutului medic Teodor Burghеле, rector al Facultății de Medicină, ministru al Sănătății și președinte al Academiei Române (Sturdza, M. D., 2011, p. 616-617).

Prințul Ioan Callimachi (1880-1940), fiul lui Theodor Callimachi (1836-1894) și al Zenaidei Moruzi. La intrarea României în război, a fost trimis în străinătate, ca ofițer de legătură între misiunile militare ale României de la Londra și Paris (Callimachi, Ana-Maria, 2015, p. 345-348).

Prințul Scarlat Callimachi (1896-1975), fiul lui Alexandru Callimachi și al Mariei Vernescu. Descendent prin femei al familiilor Moruzi, Cuza, Catargi, Sturdza, Ghika. Scriitor și militant de stânga, avea să fie supranumit „Prințul Roșu”. Licențiat în Drept la Paris, s-a înscris în 1915 ca voluntar în armata franceză, iar când a intrat și România în război a revenit în țară și a luptat la Oituz, ca elev-plutonier în Regimentul 10 Roșiori (vezi și Callimachi, Scarlat, 2009).

Prințul Constantin Cantacuzino (1895-1972), din ramura Cantacuzino-Râfoveni, fiul ministrului de Finanțe Gheorghe (Gogu) Cantacuzino (1845-1898) și al Elenei Constantinescu. A fost încorporat în timp ce era student la Facultatea de Medicină. Pe front s-a îmbolnăvit de tifos exantematic (Cantacuzino, Maruca, 2015).

2.63. Constantin Cantacuzino, primul din dreapta, așezat, cu Crucea Roșie la braț, în timpul Primului Război Mondial, alături de mai mulți camarazi

Arhiva Maruca Cantacuzino

Prințul Gheorghe (Zizi) Cantacuzino (zis Grănicerul; 1869-1937), ofițer de carieră, aghiotant al Principelui Moștenitor Ferdinand al României, cunoscut în perioada dintre cele două războaie mondiale ca unul dintre liderii Mișcării Legionare, a fost, în Primul Război Mondial, un partizan al alianței dintre România și Antanta și a comandat Regimentul de grăniceri (de aici și provine porecla de „Grănicerul”). Locotenent-colonelul Gheorghe Cantacuzino, rănit, a fost citat în ordinul de zi numărul 9 din 1 octombrie 1916, semnat de Regele Ferdinand, alături de generalul David Praporgescu, căzut în luptă: „În luptele ce s-au dat pe Dealul Coți, în munții de pe stânga Oltului, s-au distins prin bravură și excelentă conducere a unităților generalul Praporgescu David și lt.-colonel Cantacuzino Gheorghe. Acești ofițeri au susținut prin exemple de bravură personală curajul trupelor de sub comanda lor, contribuind astfel a respinge totdeauna atacurile crâncene ale vrăjmașului” (Sturdza, M. D., 2014, p. 237). Faptele de arme de la Mărăști aveau să-i aducă lui Gheorghe Cantacuzino și Legiunea de Onoare franceză.

Prințul Șerban Cantacuzino, fiul lui Gheorghe Cantacuzino, din ramura Cantacuzino-Protopopov, născut la 4 septembrie 1885 și căzut pe front, în 1917 (Sturdza, M. D., 2014, p. 29).

Gheorghe Cealâc (1886-1977), fiul colonelului de cavalerie Gheorghe Cealâc și al Elizei Berindei (fiica lui Grigore Berindei, deputat de Romanați; Sturdza, M. D., 2004, p. 446), ofițer de cavalerie cu stagii de specializare în Franța, a luptat în ambele războaie mondiale, a ajuns până la gradul de general de corp de armată de cavalerie și a fost deținut politic în timpul

regimului comunist. În Primul Război Mondial, a fost comandant de pluton și de escadron în Regimentul 10 Călărași, ofițer de legătură la Armata 2 și a luptat în Dobrogea și în Munții Vrancei (Georgescu, Maria, 2015, p. 176-181).

Mihail Ceaur-Aslan (1857-1936), descendent al unei familii boierești din Moldova, general în timpul Primului Război Mondial. A condus Armata a III-a și a fost considerat unul dintre responsabilii pentru înfrângerea de la Turtucaia (Duca, I. G., 1994, vol. III, p. 21; Predescu, 1999, p. 55). Există însă și voci care susțin că a fost doar un țap ispășitor al lipsei de pregătire a armatei (Argetoianu, 2008, p. 27-28).

Henri Cihoski (1872-1950), descendent al unei familii nobile poloneze, general și ministru al Apărării (1928-1930), a murit la închisoarea Sighet, ca deținut politic. În timpul Primului Război Mondial, a fost rănit în 1916 și a comandat, în 1917, cu destoinicie și bravură, Divizia 10 Infanterie, care a luptat la Mărășești (Preda, 1996).

Carol (Citta) Davila, nepotul doctorului Carol Davila. A luptat în Primul Război Mondial (Yarka, 2010).

Andrei Eliade, fiul lui Pompiliu Eliade (1869-1914; doctor în Litere la Sorbona, cu teza *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, profesor universitar, director al Teatrului Național și deputat liberal) și al Elizei G. Popescu, nepoata lui Radu sin Popa Stoica, moșnean și boier de neam din Lipia-Buzău (Debie (b), f.a.). A fost doctor în medicină, a luptat în Primul Război Mondial și a fost mare mutilat de război.

Radu Fălcoianu, văr primar al Elenei Văcărescu. Și-a satisfăcut serviciul militar în Regimentul 4 Roșiori „Regina Maria”. A luptat atât în cel de-al Doilea Război Balcanic (în timpul campaniei s-a îmbolnăvit de holeră), cât și în Primul Război Mondial (Hillerin, 2015; Vulcănescu, Mariuca, 2014; Vulcănescu, Mărgărita Ioana, 2013, p. 15, 34, 83-85, 157, 182-186, 200).

Ștefan Fălcoianu, fratele lui Radu Fălcoianu. Și-a satisfăcut serviciul militar în arma artileriei. A fost funcționar la ministerul de Interne. A fost mobilizat, dar nu a fost trimis pe front, fiind bolnav (Hillerin, 2015; Vulcănescu, Mariuca, 2014; Vulcănescu, Mărgărita Ioana, 2013, p. 16-17, 74-75, 83-85, 132, 151, 179-182).

George D. Florescu (1893-1976), istoric și genealogist, urmaș al uneia dintre cele mai importante familii boierești din Țara Românească, a luptat în Primul Război Mondial, ca ofițer de rezervă, inclusiv la Mărășești.

„Tata a fost chemat de la Zürich, unde începuse studii de inginerie, s-a înrolat și a plecat la război în Bulgaria. A luptat în sud, în campania împotriva bulgarilor și a nemților, nu a fost luat prizonier.” (Murgescu, 2014)

Prințul Ion (Iancu) D. Ghica (1874-1971), nepot direct al scriitorului și omului politic Ion Ghica, urmaș al domnitorilor Gheorghe și Grigore I Ghika, inginer, director tehnic al Serviciului Maritim Român. În Primul Război Mondial, în 1916, a fost concentrat la o unitate de artilerie antiaeriană de la Pașcani, iar în septembrie 1917 a fost trimis la Paris, pentru a organiza transporturile de muniții către România (Greceanu, 2013, p. 94).

Matila C. Ghyka (1881-1965), născut Costiescu, fiul lui Matila Costiescu (ofițer decorat în Războiul de Independență, fiu de ofițer la rândul lui) și al Mariei Ghyka, nepoata lui Grigore al V-lea Ghyka, ultimul domnitor al Moldovei înainte de Unirea Principatelor. Matila C. Ghyka a fost ofițer de marină, diplomat, matematician, estetician și scriitor. Deși statutul său diplomatic îl scutea de serviciul militar activ, în 1916 a cerut Direcției Marinei să fie rechemat în serviciul activ și a fost mobilizat ca locotenent de vas. În timpul războiului a fost ofițer de legătură pe lângă amiralul rus de Veraillon, care comanda o escadră ce opera pe coasta Mării Negre și l-a însoțit pe acesta la Sevastopol, după ce marina rusă a abandonat Constanța. La Sevastopol, Matila Ghyka l-a întâlnit pe amiralul Kolceak și l-a convins să bombardeze rezervoarele de petrol de la Constanța, pentru a nu fi lăsate în mâna inamicului. Întors la București, Ghyka a fost numit, de către căpitanul de vas Pantazi, Directorul Marinei, ofițer de legătură pe lângă misiunea navală franceză sosită cu generalul Berthelot și comandată de marchizul de Belloy. La căderea Bucureștiului, s-a refugiat în Moldova și a fost numit șef-adjunct al statului major al Flotei Dunării, staționată în portul Chilia. În iunie 1917 a fost trimis atașat naval al României la Londra (Ghyka, 2014, p. 285-340).

Dimitrie Graur, soțul prințesei Lucia Ghika (1913-1995), din ramura Ghika-Brigadier, fiica ofițerului Leon Ghika (1880-1960) și a Emanuelei Bogdan, urmașa domnitorilor Gheorghe Ghika și Grigore I Ghika. A luptat în cel de-al Doilea Război Balcanic, în Primul Război Mondial și în cel de-al Doilea Război Mondial (Poulieff, 2012).

Ion Isăcescu (1885-1918), urmaș al unei familii boierești din Moldova, înrudită cu familiile Ghika-Budești, Isvoranu și Leon. A luptat în Primul Război Mondial ca ofițer de carieră (Ghika-Budești, Ilinka, 2010).

Radu M. Korne (1895-1949), fiul avocatului Mihail Korne, urmaș al unei vechi familii boierești. Ofițer de cavalerie cu stagiul de pregătire în Franța, la Saumur, a luptat în ambele războaie mondiale și a ajuns până la gradul de general de brigadă de cavalerie. A murit la închisoarea Văcărești, ca deținut politic, în timpul regimului comunist, în urma bătailor. În Primul Război Mondial, a fost comandant de pluton, escadron sau grup de mitraliere în cadrul Regimentului 4 Roșiori „Regina Maria” (Georgescu, Maria, 2015, p. 186-189).

Alexandru Makarovitsch (1883-1946), fiul generalului Gheorghe Makarovitsch (1843-1930), erou din Războiul de Independență și primul director al Școlii Fiilor de Militari din Iași, și al Alexandrinei Isvoranu. Licențiat în Drept, judecător, prim-consilier la Înalta Curte de Casație

și Justiție. În timpul Primului Război Mondial, a fost căpitan de artilerie și a luptat la Mărășești. Nepotul lui, Alexandru Makarovitsch, își amintește:

„Printre singurele amintiri de război care au rămas este și faptul că, atunci când bunicul se ducea în Moldova, după război, nu trecea niciodată pe șoseaua care duce la Mărășești. Pentru că el luptase la Mărășești și spusese că nu mai trece pe acolo toată viața lui.” (Makarovitsch, 2012)

Vasile Makarovitsch (1871-1952), fiul generalului Gheorghe Makarovitsch (1843-1930) și al Alexandrinei Isvoranu. A fost ofițer de carieră și a ajuns până la gradul de general. În Primul Război Mondial, a comandat artileria română în bătălia de la Mărășești (Makarovitsch, 2012). Au mai existat și alți ofițeri de carieră în familie, frați cu Alexandru și Vasile Makarovitsch, care au luptat în Primul Război Mondial: Ioan Makarovitsch (1881-1942), Traian Makarovitsch (1885-1942), Radu Makarovitsch (1887-1944), Adrian Makarovitsch (1892-cca. 1980).

Nicolae Negri, descendentul familiei boierești din Moldova, dar și al boierilor olteni Jianu-Cesianu, licențiat în Drept la Paris, avocat, a fost încorporat în timpul Primului Război Mondial, a făcut instrucție zece zile și s-a îmbolnăvit de tifos exantematic, nemaiajungând pe front (Negri, 2010).

Dumitru I. Noica (1869-1937), fiul moșierului Iacovache Noica, doctor în Medicină la Paris, căsătorit cu Matilda Burcă (strănepoata postelnicului Constantin Burcă din Roșiorii de Vede, înrudită cu familiile Lipatti, Madgearu și Titulescu). În timpul Primului Război Mondial, în 1917, a condus Serviciul de Neurologie de la Tutova, ca medic militar (Noica, 2009, p. 66-69).

Grigore („Goe”) Odobescu, maior, comandant de escadron în Regimentul 9 Roșiori (Sturdza, Ion C. C. și Stănculescu, Gh., 2011, p. 88).

Grigore I. Opran (1889-1962), descendent al unei familii boierești din Oltenia, strănepotul paharnicului Gheorghe Opran (mort în 1848), absolvent al Școlii Speciale de Artilerie și Geniu, a ajuns până la gradul de maior. În perioada interbelică, a fost deputat și senator liberal de Vâlcea, iar în 1952-1954 a fost deținut politic. Ca locotenent, a participat la campania din Bulgaria, din 1913, și a fost rănit la genunchiul drept. A fost pe front și în Primul Război Mondial, iar după război a lucrat ca inginer hotarnic (Băldean Pleșoianu, 2014).

Mihail Paleologu (1886-1956), fiul judecătorului și omului politic conservator Mihail (Mișu) N. Paleologu (1848-1903; descendent al medelnicerului Mihalache Paleologu), viitor avocat și deputat țărănist. A fost pe front în Primul Război Mondial, ca locotenent și a fost grav rănit pe frontul din Transilvania, fiind operat de mai multe ori de chirurgul Ernest Juvara.

Viitoarea lui soție, Elena Pennescu-Vidrașcu, a fost, în timpul războiului, infirmieră la un spital de campanie (Iorga și Paleologu, 2012, p. 27-29).

Nicolae Gr. Pleșoianu (1896-1959), descendent al unei vechi familii boierești din Vâlcea, din care a făcut parte și Caliopei Pleșoianu (1841-1919), soția lui Ion C. Brătianu (1821-1891) și mama lui Ionel, Dinu și Vintilă Brătianu. Nicolae Gr. Pleșoianu era fiul senatorului de Vâlcea Grigore Pleșoianu (1855-1923) și al Mariei Plopșoreanu, a absolvit Școala Militară de Infanterie din București, a făcut parte din Regimentul 80 Infanterie și din Regimentul 2 Infanterie din Râmnicu-Vâlcea și a ajuns până la gradul de colonel. În Primul Război Mondial, a luptat, ca sublocotenent, în campania din Moldova, în 1917, până când s-a îmbolnăvit de tifos exantematic (Băldean Pleșoianu, 2014).

Prințul Alexandru A. Racoviță, fiul lui Alexandru Racoviță (1835-1889) și al Elenei Bengescu-Samurcaș, urmaș al domnitorilor Mihai și Ștefan Racoviță. A fost căsătorit cu Alexandrina Cesianu. A luptat ca voluntar în Primul Război Mondial și a fost rănit în Bătălia pentru București și la Oituz, primind mai multe decorații românești și străine (Mihăilescu, 2014).

2.64. Alexandru Racoviță

Arhiva Alexandru Ștefan Mihăilescu

Vasile Racoviță (născut în 1891), fiul lui Nicolae Racoviță (1827-1894), clucer, comis și prefect de Vaslui. Vasile Racoviță, văr primar cu savantul și exploratorul Emil Racoviță, a fost colonel, șef al Arsenalului Armatei, a luptat în Primul Război Mondial cu gradul de sublocotenent, în Regimentul 28 Artilerie și a fost decorat, la 8 mai 1917, cu Ordinul „Coroana

României” cu spade, în grad de Cavaler, „pentru bravura și priceperea cu care a condus bateria în luptele din 1916” (Brem, 2010).

2.65. Vasile Racoviță și soția lui, Lucreția Teodorescu

Arhiva Michaela Brem

Aristide Razu (1869-1950), descendent al familiilor boierești Razu, Bălcescu și Aman, ca fiu al lui Aristide Razu și al Margaretei Mandrea. Ofițer cu stagiul de specializare în Belgia, atașat militar în Turcia, ajuns la gradul de general. În timpul Primului Război Mondial a comandat Divizia 5 Infanterie în bătălia de la Mărășești.

Ioan Rășcanu (1878-1952), descendent al unei vechi familii boierești din Moldova. Ofițer ajuns până la gradul de general, a fost ministru al Apărării Naționale și primar al Bucureștiului și a murit la închisoarea Sighet, ca deținut politic. În timpul Primului Război Mondial, a fost comandant de brigadă la bătălia de la Mărășești.

Alexandru Al. Rioșanu (1892-1941), urmaș al unei vechi familii boierești din Oltenia. Ofițer de cavalerie cu stagiul de pregătire în Franța, la Saumur, a ajuns până la gradul de locotenent-colonel. În Primul Război Mondial, a fost comandant de pluton, escadron și șef de stat-major în cadrul Regimentului 4 Roșiori „Regina Maria”. A comandat escadronul 4 în luptele de la Robănești (10 noiembrie 1916), fiind citat în ordinul de zi pe regiment, pentru bravură. A fost luat prizonier după lupta de la Mereni-Ilfov (19 noiembrie 1916) și internat într-un lagăr.

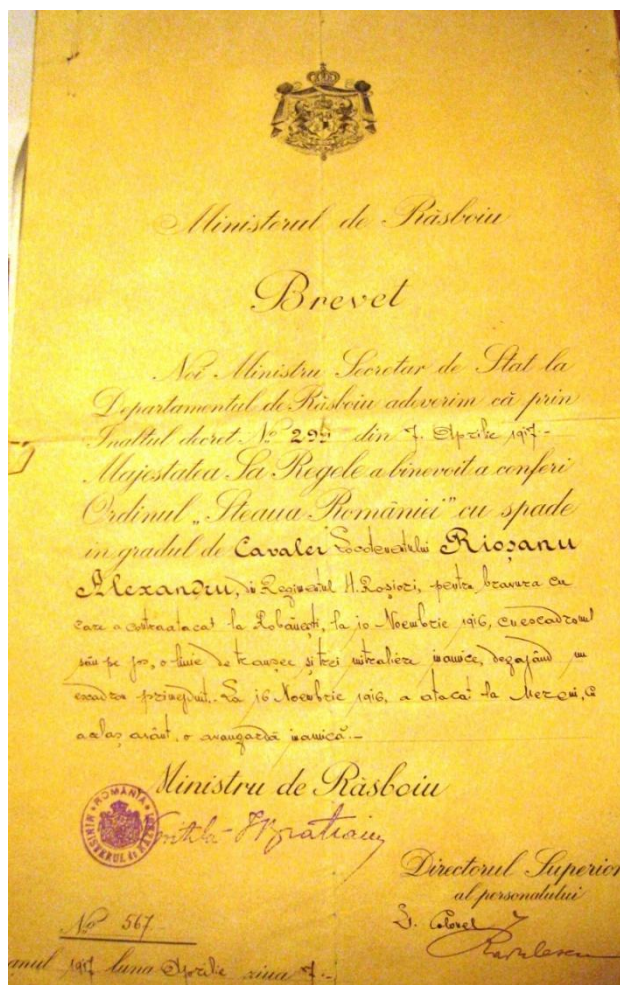
Întors din prizonierat, a participat la luptele din Transilvania, în 1918-1919 (Rioșanu, 2010; Georgescu, Maria, 2015, p. 221-224).

2.66. Diploma de Cavaler al Legiunii de Onoare franceze a lui Alexandru Al. Rioșanu

Arhiva Alexandru Rioșanu

2.67. Diploma de Cavaler al Ordinului „Steaua României”, primită de Alexandru Al. Rioșanu pentru faptele de arme de la Robănești și Mereni, din 1916

Arhiva Alexandru Rioșanu

Constantin A. Romalo, sublocotenent în Regimentul 4 Roșiori (Sturdza, Ion C. C. și Stănculescu, Gh., 2011, p. 88).

Petre Rosetti (din ramura Rosetti-Filipeni; 1879-1921), fiul lui Dumitru Rosetti (1834-1881) și al Eufrosinei Krupenski. A fost ofițer de cavalerie și a luptat în Primul Război Mondial, ca voluntar, îmbolnăvindându-se de tuberculoză (Rosetti, Radu R., 1938, p. 245).

Radu D. Rosetti (1874-1964), magistrat și scriitor, născut în familia boierească Rosetti din Muntenia, ale cărei legături genealogice cu marea familie boierească și domnitoare din Moldova nu pot fi demonstrate. Străbunicul lui, spătarul Dumitru Rosetti, era văr primar cu omul politic și cărturarul C. A. Rosetti. În timpul Primului Război Mondial, Radu D. Rosetti a luptat, ca locotenent în Regimentul de artilerie călare, pe frontul din Transilvania, și apoi a fost mobilizat la ziarul *România* al Marelui Cartier General (Rosetti, Radu D., 1921).

Scarlat Rosetti (ramura Rosetti-Ciortescu; 1868-1944), fiul lui Scarlat Rosetti (1839-1900) și al Agripinei Diamandi. A luptat în Primul Război Mondial (Rosetti, Radu R., 1938, p. 229).

Neculai Rosetti-Bălănescu (1865-?1942), fiul lui Neculai Rosetti-Bălănescu (1827-1884) și al Alexandrinei Bărcănescu. A luptat ca sublocotenent, locotenent și căpitan, în cadrul Diviziei a XII-a. După studii liceale la Paris, și-a luat licența în Drept la București. A fost prefect al județelor Neamț și Tulcea și inspector în cadrul Ministerului Agriculturii și Domeniilor (Rosetti, Radu R., 1938, p. 224). Unul dintre fiii lui, Constantin Rosetti-Bălănescu (1892-1995), pasionat vânător, a fost ofițer de carieră ajuns până la gradul de general și a luptat în Primul Război Mondial, participând la campania armatei române din 1919, contra regimului lui Béla Kun și intrând în Budapesta (Rosetti-Bălănescu, 2012a). Un alt fiu, Andrei Rosetti-Bălănescu (1896-?), a luptat și el, voluntar, ca sergent de aviație și ca plutonier la trupele speciale (Rosetti, Radu R., 1938, p. 248-249).

Teodor (Toto) Rosetti-Solescu (1888-1957), fiul diplomatului Gheorghe Rosetti-Solescu (1853-1916) și al Olgăi de Giers. A luptat ca voluntar în Primul Război Mondial și a fost decorat cu *Virtutea militară de război* clasa I și cu *Médaille militaire* franceză, pentru conduita sa pe câmpul de luptă (Rosetti, Radu R., 1938, p. 251). A fost licențiat în Drept la Sankt Petersburg, licențiat în Litere la București, doctor în Economie politică la München și a lucrat în diplomație.

Constantin Rosetti-Tețcani (1881-1933), fiul lui Dumitru Rosetti-Tețcani (1853-1897) și al lui Alice Jora, frate cu Maruca Cantacuzino-Enescu, ultimul bărbat din ramura Rosetti-Tețcani. Licențiat în Drept la Geneva. Și-a îndeplinit stagiul militar la cavalerie, dar s-a îmbolnăvit grav și a rămas doar cu gradul de plutonier. Cu toate acestea, în preajma intrării României în Primul Război Mondial s-a înrolat ca voluntar, cu gradul de plutonier, în Regimentul 9 Roșiori și a activat în cadrul plutonului comandat de Constantin R. Sturdza, vărul

lui primar (mamele lor, Alice și Maria, născute Jora, erau surori). S-a distins pe front prin modestia lui și prin îndrăzneala pe care o avea în misiunile de recunoaștere. Când regimentul s-a aflat în refacere, a plecat într-o permisie pentru a se îngriji de moșia de la Tețcani. Dar imediat ce a aflat că unitatea lui intră din nou în luptă, s-a grăbit să o regăsească la Onești, în august 1917, și a luptat la Coșna. A fost înaintat sublocotenent de rezervă la 15 ianuarie 1918. Radu R. Rosetti (1938, p. 266) îl descrie ca pe un om „deștept, fin, cult, bun gospodar, generos, rezervat din fire și mizantrop” (vezi și Sturdza, Michel, 1918; Sturdza, Ion C. C. și Stănculescu, Gh., 2011).

Vasile Rudeanu (1871-1965), descendentul uneia dintre cele mai ilustre familii boierești din Țara Românească, fiu al lui Constantin Rudeanu, ofițer de carieră care a luptat în Războiul de Independență, și al Elenei Fundățeanu (urmașă a Bujorenilor, Brătășanilor și Brăiloiilor; Fălcoianu, 1928, Anexa No. 3), a fost general și diplomat militar. În 1914, era director al Direcției superioare a armamentului, din cadrul ministerului de Război. În timpul Primului Război Mondial, a îndeplinit mai multe misiuni diplomatice, în Franța, Belgia, Italia, Marea Britanie și Spania, în scopul mai bune înzestrări a armatei române cu muniții și armament, iar în septembrie 1916 a negociat trimiterea în România a Misiunii militare franceze conduse de generalul Berthelot (Rudeanu, Manole, 2013; Rudeanu, Vasile, 2004, p. 55-285).

2.68. Pe rândul din față, așezat, în mijloc, generalul Vasile Rudeanu

Arhiva Manole Rudeanu

Constantin Sănătescu (1885-1947), urmașul unei familii boierești oltenești atestate la începutul secolului al XVIII-lea, fiul generalului Gheorghe Sănătescu (comandant de divizie și de corp de armată în luptele din 1916), a absolvit Școala Militară de Infanterie și Cavalerie din București și Școala Superioară de Război. A luptat în ambele războaie mondiale, a ajuns la gradul de general de armată, a fost șef al Casei Militare Regale și Mareșal al Palatului (1943-1944) și a devenit, la 23 august 1944, după arestarea mareșalului Ion Antonescu, prim-ministru al României. După demisia din 11 decembrie 1944, a fost numit șef al Marelui Stat Major, funcție în care va rămâne până la 20 iunie 1945. În Primul Război Mondial, ca locotenent și mai apoi căpitan de cavalerie, a fost comandant de escadron în cadrul Regimentului 10 Călărași și s-a distins, în 1916, în luptele de la Comak, Cuiundjuk, Cucimar, Amzacea și Karakioi (în Dobrogea). În octombrie-noiembrie 1916 a fost ofițer de legătură și curier între Armata 1 și Marele Cartier General. Din ianuarie 1917, a revenit la comanda escadronului 5 și a luptat la Soveja, Câmpuri, Răchitașul Mic și Muncelul (Ichim, 2014, p. 17-19).

Emil Sc. Skeletti (1888-1969), fiul generalului Scarlat Skeletti. Ofițer de carieră, în arma Cavaleriei, aghiotant al Regelui Ferdinand I, atașat militar la Roma, compozitor. A luptat în Primul Război Mondial. A fost căsătorit cu Elena Mavrocordat și a lăsat un carnet cu notițe din timpul Primului Război Mondial (aflat în arhiva Despina Skeletti-Budișteanu; Skeletti-Budișteanu, 2012-2015).

2.69. Emil Skeletti, în 1920, purtând doliu după soția lui, Elena Mavrocordat

Arhiva Despina Skeletti-Budișteanu

Constantin Slătineanu, fiul colonelului Constantin Slătineanu și al Elenei Crețeanu, nepotul serdarului Nicolae Slătineanu și al Elenei Coțofeanu. Ofițer mort în Primul Război Mondial, în 1917 (Filitti, Ioan C., 1938; Perietzianu-Buzău, 1981).

Dimitrie Străjescu (1887-1941), fiul lui Paul Străjescu (1848-1887), judecător, primar al orașului Roman și deputat liberal, și al Olimpiei Makarovitsch, sora generalului Gheorghe Makarovitsch. Prin bunica paternă, Dimitrie Străjescu descindea dintr-un frate al lui Nicolae-Vodă Mavrogheni. A luptat în Primul Război Mondial, ca ofițer de cavalerie (Străjescu, 2003-2004).

2.70. Ofițerul de cavalerie Dimitrie Străjescu

Arhiva Filip-Lucian Iorga

Prințul Dimitrie (Dim) C. Suțu (1870-1943), urmaș al familiilor domnitoare Suțu și Mavrogheni, ofițer de cavalerie cu studii în Grecia și Franța, ajuns până la gradul de general de brigadă. A fost șef de cabinet al ministrului de Război Alexandru Averescu și atașat militar al României la Paris, în 1911-1917 și 1920-1922. În 1917, în calitate de comandant al Regimentului 3 Călărași, a participat la campania din Moldova și a luptat la Mărășești (Georgescu, Maria, 2015, p. 251-253; Negrescu-Suțu, 2010-2015). A fost căsătorit cu Hélène Chrissoveloni.

2.71. Dimitrie C. Suțu, primul din dreapta, în prim-plan. Mărășești, 1917

Arhiva Radu Negrescu-Suțu

Gheorghe (Iorgu) Tașcă (1875-1951), descendent al unui vechi neam de răzeși (urmași, prin femei, ai vechilor boieri Balaban și ai mazililor Dabija; Tașcă, 2000), moșier la Pochidia (Tutova), jurist și economist cu studii la Paris, om politic conservator și apoi țăranist, rector al Academiei de Înalte Studii Economice, ministru plenipotențiar al României la Berlin, ministru al Industriei și Comerțului în guvernul Iorga, membru corespondent al Academiei Române, mort la Sighet, ca deținut politic, în timpul regimului comunist. În timpul Primului Război Mondial, a fost curier diplomatic.

„La izbucnirea războiului, bunicul meu, Gheorghe Tașcă, era conferențiar de economie politică la Facultatea de Drept din București. Fiind concentrat, a primit însărcinarea de curier diplomatic, cu grad de ofițer, între București (și apoi Iași) și Petrograd. După relatările sale, funcția nu era ușoară, pe de o parte deoarece traseele cele mai scurte erau adeseori întrerupte de operațiile militare, iar pe de altă parte din cauza întârzierilor provocate de transporturile militare spre front. După revoluția din februarie 1917, din Rusia, călătoriile au devenit și mai dificile, transporturile fiind adeseori întrerupte de soldați ruși care părăseau frontul și care, uneori, atacau și jefuiau trenurile de călători. Legătura prin Petrograd fiind singura legătură pe care România o avea cu aliații, documentele diplomatice nu erau doar cele destinate Rusiei, ci și cele destinate legațiilor române din țările occidentale. Se pare că o călătorie de la Iași la Petrograd și înapoi dura aproximativ o săptămână.

Un eveniment pe care bunicul îl pomenea adesea era cel al accidentului feroviar de la Ciurea, din ianuarie 1917³¹. Menționa adesea faptul că, după accident, mulți dintre

³¹ La 31 decembrie/13 ianuarie 1917, în timpul Primului Război Mondial, a avut loc, în gara Ciurea de pe linia ferată Bârlad-Iași, un grav accident de tren, supranumit „Catastrofa de la Ciurea”, în care au murit, probabil, între

localnici au venit la locul accidentului nu pentru a-i ajuta pe cei accidentați, ci pentru a-i jefui. Amintea de faptul că uneori, în loc de a acorda ajutor, jefuitorii îi ucideau pe cei răniți. Ofițerii din tren care nu fuseseră accidentați, printre care și bunicul meu, au fost nevoiți să utilizeze armele pentru a-i îndepărta pe jefuitori și să organizeze soldații care erau prezenți în echipe de pază și de ajutorare a persoanelor accidentate. Bunicul meu rămăsese foarte afectat atât de accident în sine, cât și de atitudinea populației locale. În afară de faptul că bunicul meu fusese prezent, accidentul de la Ciurea era frecvent menționat în discuțiile din familie, și chiar la peste 30 de ani după accident, membrii familiei care mergeau de la Bârlad la Iași spuneau că aveau o strângere de inimă în momentul în care trenul ajungea la Bârnova.” (Filotti, Andrei, 2015)

2.73. Gheorghe Tașcă, în 1913

Arhiva familiei Filotti

Horia Teodoru (1894-1976), urmaș, prin mama lui, Constanța, al familiei boierești Burada, fiul omului politic social-democrat Dimitrie A. Teodoru (care a trecut, în 1899, la Partidul Național Liberal, împreună cu alți social-democrați, în ceea ce s-a numit „trădarea generoșilor”), a luptat în Primul Război Mondial. Avea să ajungă unul dintre cei mai importanți arhitecți și restauratori români.

„Tatăl meu, Horia Teodoru, a făcut războiul la Geniu și a fost pe frontul din Moldova, la bătălia de la Mărășești. A asigurat transmisiunile, cu o ordonanță. Când s-a

500 și 1000 de oameni. Un tren supra-aglomerat, cu soldați români și ruși și cu refugiați civili, a deraiat și s-a ciocnit de mai multe vagoane staționate în gara Ciurea. Sublocotenentul Ion Rosetti-Bălănescu s-a aflat acolo și a scăpat cu viață, iar locotenentul Vasile Cantacuzino (1884-1916), fiul juristului Matei Cantacuzino (1855-1927), a fost una dintre victime (Cantacuzino, Ion Mihai, 1996, p. 393; Rosetti-Bălănescu, 2012b). Vasile Cantacuzino era văr primar cu Nicolae Miclescu, eroul de la Răzoare, tatăl viitoarei soții a lui Ion Rosetti-Bălănescu.

terminat bătălia, s-a îmbolnăvit, a făcut temperatură, a stat trei zile și trei nopți în cort, iar când s-a trezit era bine. Și la Mărășești fusese obținută victoria. A ieșit din război cu gradul de căpitan. El era voluntar, i-au pus arma în mână. După război s-a întors la Paris, și-a terminat studiile și a revenit în țară în 1927, după ce a avut și un stagiul la Roma.” (Teodoru, 2015)

2.74. Părinții arhitectului H. Teodoru, la vârste diferite: D. A. Teodoru și soția lui, Constanța Burada

Arhiva Rada Teodoru

Anton Văcăreanu (1880-1918), fiul lui Andrei M. Văcăreanu și al Smarandei Noica (fiica arendașului și moșierului Iacovache Noica), doctor în Drept la Paris, avocat, primar al orașului Alexandria (1914-1916). A luptat în Primul Război Mondial, cu gradul de căpitan în Regimentul 60 Infanterie Teleorman, și a murit pe front (Noica, 2009, p. 42).

Emanuel Văcăreanu (1884-1916), frate cu Anton Văcăreanu de mai sus, urmaș prin mama lui al familiei Noica, doctor în Drept la Paris, magistrat, pasionat de genealogie. A luptat în Primul Război Mondial, în arma Cavaleriei, și a căzut eroic, în șarja de la Robănești, despre care am vorbit într-un capitol anterior. Pe monumentul de la Robănești, numele lui a fost trecut greșit, Emil și nu Emanuel. Un cumnat al fraților Anton și Emanuel Văcăreanu, soțul surorii lor Maria Văcăreanu, ofițerul de stat-major Paul Kiriacescu (1882-1916), a căzut și el în Primul Război Mondial, la 20 septembrie 1916 (Noica, 2009, p. 43-45).

Alexandru Gh. Văsescu (1897-1984), urmașul mai multor familii boierești din Moldova, fiul colonelului Gheorghe Văsescu (atașat militar al României la Paris, în perioada 1886-1889) și al Ortansei Morțun (sora lui Vasile Morțun), ofițer de cavalerie cu stagii de specializare în Franța, ajuns până la gradul de locotenent-colonel. A fost deținut politic, timp de 15 ani, în

închisorile comuniste. În Primul Război Mondial, a fost comandant de pluton în cadrul Regimentului 3 Călărași și a luptat în 1916, fiind luat prizonier în timpul bătăliei de pe Argeș. Revenit din prizonierat, a participat la campania din 1919, în Pocuția și Ungaria (Georgescu, Maria, 2015, p. 228-232, 241).

George Vrăbiescu (1892-1985), urmaș al unei familii de boieri olteni, jurist cu studii la Paris, consilier la Consiliul Legislativ, conferențiar universitar. În 1916, și-a întrerupt studiile de drept de la Paris, împreună cu fratele său, Nicolae, și au revenit amândoi în România, pe traseul Le Havre – Newcastle – Bergen – Stockholm – Petrograd – Kiev – Iași – București – Craiova. Odată ajuns în țară, s-a înrolat în Regimentul 9 Artilerie, a participat la luptele din Dobrogea și de pe Argeș (Vrăbiescu Kleckner, 2013, p. 124, 609-613).

Nicolae Vrăbiescu (1893-1966), avocat cu studii la Paris. A avut același traseu ca al fratelui său, George Vrăbiescu. În februarie-martie 1917, pe frontul din Moldova, s-a îmbolnăvit de tifos exantematic. În 1937, a publicat cartea de amintiri *Bune și Rele: în război cu reg. 9 Artilerie, 1916-1918* (Vrăbiescu Kleckner, 2013, p. 124, 129, 609-613).

Grigore Vulturescu (1890-1938), locotenent în Regimentul 4 Roșiori (Sturdza, Ion C. C. și Stănculescu, Gh., 2011, p. 88; Rădulescu, 2011, p. 101-107).

2.10. O familie de moșneni în război

Depășind clișeele istoriografiei comuniste și sintagma iluzorie de „țărani liberi”, ne sprijinim pe cercetătorii avizați ai istoriei moșnenilor și răzeșilor, pentru a spune că aceștia au fost dintotdeauna, încă din primele secole de existență a principatelor românești, parte a elitei sociale. Treaptă inferioară a boierimii, în anumite epoci, sau clasă socială distinctă în altele, pe măsură ce distanța dintre marii și micii proprietari se amplifică, moșnenii și răzeșii au fost proprietari devălmași ai moșiilor stăpânite din vechime, oameni liberi și, deseori, descendenți de mari boieri sau înrudiți cu mari familii boierești ridicate din obștile moșnenești (Giurescu, Constantin, 2008, p. 187-268; Giurescu, Constantin C., 2010, p. 330-334; Ciobotea, 1999, p. 5, 38, 65). Ei reprezintă elita rurală și mare parte din elitele administrative și intelectuale ale României moderne vor proveni din acest „rezervor” social. Familia Giurescu, parte a elitei intelectuale românești de peste un secol, are origini moșnenești. Bunicul istoricului Constantin Giurescu, Dumitrache Giurescu, era logofăt și boier de neam, atestat într-un act din 1 noiembrie 1845 (vezi Mihai Sorin Rădulescu, „Genealogia neamului Giureștilor”, în *Centenar Constantin C. Giurescu...*).

„Suntem o familie de moșneni. Strămoșii aveau pământ, dar nu moșie, aveau pământ, oi, livadă de pomi. Genealogia lor se poate urmări de la mijlocul secolului al

XIX-lea încoace. Înainte de asta se știe despre familie lucruri disparate. De la 1790 și ceva apare un Giurescu în Chiojdu Mic, o familie de moșneni care acolo își aveau obârșia. Ei se știau dintotdeauna de acolo.

Străbunicul meu, Constantin (Costică), boier Stihu i se spunea, avea rang boieresc, de la Bibescu Vodă. Străbunicul a stat la țară. A avut trei băieți și pe toți trei i-a trimis la carte. I-a trimis la școala din sat, apoi doi dintre ei au făcut școala militară și au devenit ofițeri: Ion (Ionică) și Alexandru. Celălalt, Constantin, bunicul meu, a devenit istoric.” (Giurescu, Dinu C., 2015)

Ion Giurescu, frate cu istoricul Constantin Giurescu, a murit în Primul Război Mondial, la Turtucaia.

„Ionică Giurescu avea gradul de căpitan în momentul în care a izbucnit războiul, avea 30 și ceva de ani. Avea garnizoana la Urziceni. Există mărturii ale ordonanței lui. Pe de-o parte, mărturia întâlnirii dintre el și fratele lui (bunicul meu, Constantin) la Buftea. Ionică fusese în Transilvania cu armata, în 1916, și din Transilvania, repede, i-au trimis cu trenul spre Turtucaia. În drum, și-a dat întâlnire cu bunicul la Buftea. Tata mi-a povestit că Ionică i-a spus lui Constantin: «Încercăm să-i oprim pe bulgari la sud de Dunăre, pentru că ne atacă puternic din sud». De la Buftea, au ajuns la Oltenița și de la Oltenița pe malul celălalt. De acolo, ultima informație a fost că au început luptele, iar el și-a trimis ordonanța și i-a zis: «Du-te la București și spune-le că suntem în luptă și că probabil am căzut aici». Ca militar, și-a dat seama de raportul de forțe și a zis «ăștia ne strivesc». Trupul lui nu a fost găsit niciodată. A încercat tata, după război, să vadă cam pe unde a luptat unitatea lui, dar nu a găsit nimic, erau doar niște gropi comune, nu avea cum să găsească.

Înainte de război, Ionică trecuse bine de 30 de ani, era holtei, și a fost întrebat de ce nu se însoară. A răspuns: «Nu vreau să las o văduvă și doi copii sau trei în urma mea. Eu sunt militar, nu se știe ce o să se aleagă de armata română». Era înainte de izbucnirea războiului. Avea dreptate, pentru că și-ar fi lăsat nevasta văduvă de război și copiii orfani.” (Giurescu, Dinu C., 2015)

Constantin Giurescu (1875-1918), istoric, conferențiar universitar și membru al Academiei Române, avea deja 41 de ani când a izbucnit războiul și nu a fost pe front. A rămas în Bucureștiul ocupat de germani și a fost răpus de epidemiile care au lovit în timpul războiului.

„Bunicul a murit de gripă spaniolă. Era slăbit, avusese înainte și tifos exantematic. Nu era pe atunci niciun antibiotic, nimic care să combată febra. Boala a cuprins plămâni și a murit sufocat. El nu a fost în război, a fost scutit, a rămas în Bucureștiul ocupat. I s-a încredințat arhiva ministerului de Externe și nemții s-au purtat civilizat cu familia. Îmi povestea tata de o mătușă care locuia pe strada Berthelot (a Nuferilor, cum era atunci) și care lăsase casa pe mâna unei îngrijitoare. Când s-a întors, după ocupația germană, lipsea din casă... o linguriță. Probabil că o rățacise îngrijitoarea. Nemții s-au purtat civilizat, cel puțin cu noi.” (Giurescu, Dinu C., 2015)

2.11. Medicii militari

2.11.1. Vasile Voiculescu

Vasile Voiculescu (1884-1963), viitorul medic și mare scriitor, s-a născut, în comuna Pârscov din județul Buzău, într-o familie care aparținea elitei rurale. Prin merit, avea să devină parte a elitei profesionale a medicilor și a elitei intelectuale a țării și să se integreze în lumea înaltă din București. Fiica lui Vasile Voiculescu, Gabriela Voiculescu Defour (1920-2009), își amintea despre mama acestuia:

„Bunica mea nu era țărăncă, tatăl ei fusese supranumit hagi, că fusese la Sfântul Mormânt, la Ierusalim. Și ea știa să citească, în casa Voiculescu se citea cu glas tare, ca la strană. Pe urmă învățaseră copiii să citească, se citeau Mineele, cu viețile sfinților, viața lui Alexandru Machedon – *Alexandria, Robinson Crusoe*. Bunica i-a deschis tatei foarte mult gustul pentru învățătură. În fotografii, ea nu e îmbrăcată în țărăncă, e îmbrăcată în cucoană, într-o rochie până în pământ, cu satenuri, cu drapeuri.” (Voiculescu, 2001)

Înainte de Primul Război Mondial, Vasile Voiculescu a fost medic la Buftea, unde s-a cunoscut și s-a împrietenit cu prințesa Nadeja Știrbey. Războiul l-a făcut în Moldova, ca medic militar. În acea perioadă, a participat, la Bârlad, la întâlnirile literare ținute de Alexandru Vlahuță, cu care avea să lege o prietenie trainică. Gabriela Voiculescu Defour își amintea, despre traseul tatălui ei în Marele Război și despre prietenia cu familia Știrbey:

„A fost decorat tata, a făcut acte de mare eroism și a avut niște decorații importante, de care noi n-am aflat decât după moartea lui. El a făcut sacrificii, în sensul că s-a îmbolnăvit, mergea cu spitalele de campanie în lupte, mergea pe front, și s-a îmbolnăvit de trei boli deodată: a avut febră tifoidă, tifos exantematic și icter, și a fost în

comă, era să moară, a ieșit ca o umbră din toate bolile astea. Mă și mir cum a rezistat. Și când trebuia să-și primească concediul de boală, el a refuzat și a plecat cu armatele pe front mai departe. Era așa de patriot încât nu l-a mai interesat.

După război s-a întors la Buftea, era prieten cu familia Știrbey, mai ales cu Nadeja. În acea perioadă de după război, eu urma să mă nasc, și Marie Știrbey, cea mai mare dintre fiicele Nadejei, i-a spus: «Domnule Voiculescu, aș vrea să botez eu copilul care se naște». Tata era modest, dar n-a putut să refuze. Și pe mine m-a botezat prințesa Marie Știrbey, a venit la botezul meu, care s-a făcut acasă, în strada Doctor Staicovici. A venit împreună cu mătușa ei, Elisa Brătianu, soția lui Ionel Brătianu, și în familia mea mătușile dădeau din colț în colț, că nu știau cum să se îmbrace, că vin prințesele. Elisa a venit, se spune, în niște pantofi ca niște papuci. Au venit îmbrăcate de o modestie, încât nu-ți puteai închipui că ele sunt prințese și bogătance. După aceea, mulți ani, mi-a făcut niște cadouri extraordinare. Mi-a făcut cadou primul meu ceas, altă dată un inel, altă dată o broșă cu ametist, altă dată un serviciu de ceai Rosenthal.” (Voiculescu, 2001)

2.75. Gabriela Voiculescu Defour, în copilărie

Arhiva Gabriela Voiculescu Defour

Soția lui Vasile Voiculescu, Maria Mittescu, era fiica colonelului Constantin Mittescu, care a murit când ea avea în jur de 16-17 ani. Mama îi murise mai devreme, când ea era copil. Maria Mittescu a studiat la pensionul Negoescu, iar tutorele ei a fost chirurgul Toma Ionescu. După ce și-a luat bacalaureatul, Toma Ionescu a sfătuit-o să se înscrie la Facultatea de Medicină. A urmat facultatea, după care Toma Ionescu a luat-o instrumentara lui.

Experiența frontului este reflectată în volumul de poezii *Din țara zimbrului*, publicat de Vasile Voiculescu în 1918. Este una dintre cele mai emoționante mărturii despre ororile războiului.

Urletul de tunuri nu avea astâmpuri...

Pretutindenii numai pâlnii, gropi și jgheaburi...

Vălătuci de flăcări alergau pe câmpuri

Și veneau ca norii otrăviții aburi.

(Vasile Voiculescu, fragment din poezia *Când a fost să moară Neculuț*, în volumul *Din țara zimbrului*)

2.11.2. Epaminonda Christide

Pe marele chirurg Toma Ionescu, considerat unul dintre fondatorii chirurgiei moderne din România, îl găsim și în fotografiile din perioada Marelui Război ale doctorului Epaminonda Christide. Toma Ionescu (1860-1926) era fratele politicianului conservator Take Ionescu. Nu numai Take Ionescu a pledat pentru intrarea României în război alături de Antanta (Ionescu, Take, 2005), ci și Toma Ionescu. Amândoi erau născuți într-o familie burgheză din Ploiești. Tatăl lor era negustor de cereale, iar mama avea rădăcini aromânești și era înrudită cu Ion Heliade-Rădulescu. Prin mama lor, frații Ionescu descindeau dintr-un ofițer al armatei austriece, din timpul războaielor împotriva lui Napoleon I. Take și Toma au mai avut doi frați și toți cei patru frați Ionescu au studiat în străinătate, în Franța sau Belgia (Iordache, 2008, p. 12-13). Încă un exemplu de ascensiune socială și de integrare în elita politică și intelectuală a țării. Genealogia ne arată, însă, că nici măcar frații Ionescu nu erau oameni atât de „noi” pe cât le-ar fi plăcut adversarilor lor născuți în vechi familii boierești.

Doctorul Epaminonda Christide (1885-1945), specialist al sistemului osos, elev al chirurgilor Ernest Juvara (urmaș al unei familii boierești cu rădăcini aromânești) și Toma Ionescu, s-a născut la Vaslui, la 27 iunie 1885, într-o familie de origine greacă, a fost căsătorit cu Agripina Iliescu și a absolvit Facultatea de Medicină din București, în 1915. A fost medic primar și profesor la Facultatea de Medicină. În timpul Primului Război Mondial, a lucrat ca medic secundar la Spitalul „Filantropia” din București, sub îndrumarea lui Ernest Juvara. Nu a fost medic militar, dar ca medic civil a îngrijit numeroși răniți veniți de pe front (Iliescu, 2015).

2.76. Dr. Epaminonda Christide (al treilea din dreapta, în picioare), alături de Dr. Ernest Juvara (al cincilea din dreapta, în picioare). Spitalul „Filantropia”, în timpul Primului Război Mondial

Arhiva Dan și Teodor Iliescu

2.77. Bărbații de pe rândul din față, de la stânga la dreapta: Dr. Epaminonda Christide, Dr. Ernest Juvara, Dr. Toma Ionescu

Arhiva Dan și Teodor Iliescu

2.78. Medicii Ernest Juvara și Epaminonda Christide (în dreapta)

Arhiva Dan și Teodor Iliescu

În timpul războiului și în timpul campaniei din Ungaria, doctorul Christide a fost și detașat, acolo unde era mai multă nevoie de medici, lucru dovedit de fotografia de mai jos și de dedicația pe care o poartă: „Cu deosebită recunoștință d. Dr. Cristide, salvatorul vieții mele. Locotenent Aniței Vasile, Regimentul 12 Infanterie, 1 septembrie 1919, Spitalul Centru de Specialități, Oradea-Mare”.

2.79. Dr. Epaminonda Christide, al doilea din dreapta, împreună cu rănitul Vasile Aniței

Arhiva Dan și Teodor Iliescu

2.11.3. Unchi și nepot: Eugeniu Felix și Eugen Filotti

Eugeniu Felix a fost fiul doctorului de origine austriacă Iacob Felix (1832-1905), stabilit în România, profesor de igienă, medic-șef al Bucureștiului și membru al Academiei Române. Eugeniu Felix a continuat tradiția de familie și a devenit un strălucit medic. A murit în timpul Primului Război Mondial (Filotti, Ion, 2015).

„Fratele bunicii mele paterne, Eugeniu Felix, era profesor, șef de catedră la Facultatea de Medicină din București. În această calitate, imediat după începerea războiului, a participat la acțiunile de organizare a asistenței medicale pentru armată. Refugiindu-se în Moldova, împreună cu restul autorităților, era staționat la Iași și supraveghea activitatea spitalelor din zonă. În vara anului 1917 s-a îmbolnăvit de tifos exantematic și a decedat după scurtă vreme. Epidemia de tifos exantematic era adesea menționată în povestirile din familie, fiind și alte persoane cunoscute care își pierduseră viața atunci.” (Filotti, Andrei, 2015)

Eugen Filotti (1896-1975), fiul farmacistului militar Nicolae Filotti (1860-1897), moșier la Batogu, și al Aureliei Felix, fiica doctorului Iacob Felix, deci nepot al doctorului Eugeniu Felix, căruia îi purta și prenumele, a fost și el pe front în Primul Război Mondial. Deși inițial se înscrisese la Facultatea de Farmacie, încadrându-se astfel în tradiția familiei, Eugen Filotti avea să se orienteze, după război, către jurnalism și diplomatie, ajungând director al Presei în ministerul Afacerilor Străine, în timpul ministeriatului lui Nicolae Titulescu, și apoi ministru plenipotențiar al României în Turcia, Grecia, Bulgaria și Ungaria. În timpul Primului Război Mondial, Eugen Filotti a fost pe front, ca sublocotenent și apoi ca locotenent farmacist.

„La izbucnirea Primului Război Mondial pentru România, în 1916, tatăl meu, Eugen Filotti, era student la Facultatea de Farmacie. A fost concentrat și, deși era doar în anul II, a fost încadrat ca locotenent farmacist, armata având un important deficit de cadre cu această calificare. A fost trimis, în calitate de farmacist, la unitățile sanitare ale frontului din pasul Oituz. În acea vreme, farmaciștii aveau sarcina de a pregăti și a doza diferitele medicamente, conform rețetelor prescrise de doctori. Fiind obișnuiți cu lucrări de laborator, farmaciștii efectuau și analize medicale. A lucrat în această calitate pe toată durata războiului, la unitățile sanitare de pe Valea Troțușului. După terminarea războiului, nu a mai continuat studiile de farmacie, înscriindu-se la Facultatea de Drept, după care a intrat în diplomatie.” (Filotti, Andrei, 2015)

Tot de tifos exantematic, ca și Eugeniu Felix, a murit, în timpul Primului Război Mondial, și medicul militar Nicolae Crețu, socrul avocatului Nicolae Negri, urmaș al mai multor familii boierești din Moldova și Oltenia (Poulieff, 2010).

2.11.4. Fotografiile de front ale lui Gabriel Tatos

Chirurgul și medicul militar Gabriel Tatos (1878-1927), născut la Fălticeni într-o familie boierească cu rădăcini armenesti, descendent și al baronilor Kapri, a studiat medicina la București și la Paris, a fost o personalitate importantă a orașului Fălticeni, iar în timpul Primului Război Mondial a salvat sute de vieți. Familia păstrează o colecție de fotografii ale lui Gabriel Tatos, de pe front, din cel de-al Doilea Război Balcanic și din Primul Război Mondial.

2.80. Gabriel Tatos, medic militar

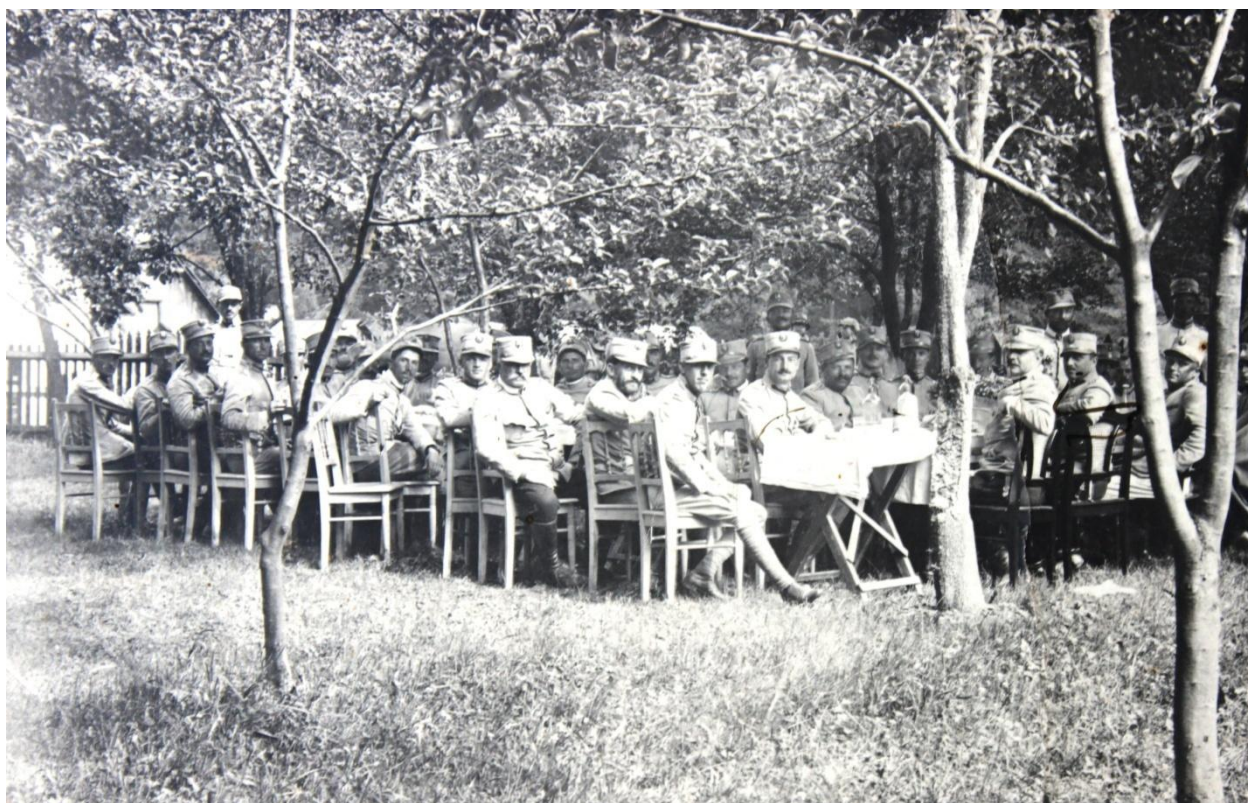
Arhiva Jean Cazaban

2.81. Gabriel Tatos, așezat, al doilea din dreapta

Arhiva Jean Cazaban

2.82. Masă ofițerească. Gabriel Tatos, pe rândul din față, al doilea din dreapta

Arhiva Jean Cazaban

2.83. Gabriel Tatos, în spate, al doilea din stânga

Arhiva Jean Cazaban

2.84. Fotografie din colecția lui Gabriel Tatos

Arhiva Jean Cazaban

2.12. Stigmatul trădării: cazul Sturdza

Au existat și cazuri de urmași ai boierimii române care nu s-au putut împăca cu opțiunea României pentru Antanta. Germanofilia și rusofobia împinse la extrem au dus, într-unul dintre aceste cazuri, la trădare: este vorba despre colonelul Alexandru D. Sturdza (1869-1939), despre care au scris, în detaliu, Petre Otu și Maria Georgescu, într-o carte apărută acum câțiva ani (Otu și Georgescu, 2011), în care este publicat și Jurnalul de război al colonelului Sturdza (august-decembrie 1916). Fiul al prim-ministrului liberal și al cărturarului Dimitrie A. Sturdza (1833-1914) și al Zoei Cantacuzino (1847-1920), Alexandru Sturdza a făcut studii militare în Germania, la Hanovra și Berlin, a fost instructor la Școala Militară de Infanterie și Cavalerie, atașat militar al României la Paris, comandant al Batalionului 6 Vânători (cu care a făcut campania din Războiul Balcanic, în 1913) și comandant al Școlii Militare de Ofițeri de Infanterie.

A fost căsătorit cu verișoara lui primară, Elisabeta Carp (1874-1963)³², fiica unui alt mare germanofil, Petre P. Carp. Fiul acestuia, Petre Carp, în același timp văr primar și cumnat al lui Alexandru Sturdza, avea să cadă în 1916, în lupta împotriva Puterilor Centrale.

În timpul Primului Război Mondial, Alexandru Sturdza a plănuțit, împreună cu locotenent-colonelul Constantin Crăiniceanu (fiul generalului Grigore Crăiniceanu, fost ministru de Război), să treacă la inamic. Justificările sale au fost teama de armata rusească aflată în Moldova și dorința de a organiza, pe lângă armata germană, un corp de voluntari români care să lupte împotriva armatei ruse, visând astfel să devină un salvator al țării (Otu și Georgescu, 2011, p. 139). La 23 ianuarie/5 februarie 1917, colonelul Sturdza a trecut în liniile inamice, gest primit cu bucurie de oficialitățile germane și austro-ungare, care i-au facilitat multiplicarea în 15.000 de exemplare și răspândirea unui manifest prin care le cerea ostașilor români să i se alăture (Otu și Georgescu, 2011, p. 143-144).

Regele Ferdinand a fost șocat și mâhnit de gestul celor doi ofițeri, iar comandanții militari români au condamnat trădarea. Generalul Alexandru Averescu scria: „Oribil!... colonelul Sturdza a trecut la inamic! [...] O pagină urâtă pentru noi!” (Averescu, 1992, vol. 2, p. 111).

Apelul lui Alexandru Sturdza nu a avut răsunet în rândurile armatei române, singurul său aliat, Constantin Crăiniceanu, fiind arestat înainte să i se poată alătura. În urma procesului care a avut loc în România, Alexandru Sturdza a fost condamnat la moarte în contumacie. Constantin Crăiniceanu a fost inițial condamnat la 15 ani de muncă silnică, dar unchiul lui, generalul Constantin Prezan, care era frate cu mama lui Crăiniceanu, a casat decizia și a semnat

³² Petre P. Carp, tatăl Elisabetei, a fost căsătorit cu Sevastia Cantacuzino (1853-1945). Sora Sevastiei, Zoe Cantacuzino (1847-1920), a fost soția prim-ministrului liberal Dimitrie A. Sturdza (1833-1914) și mama colonelului Alexandru Sturdza.

condamnarea lui la moarte. A fost executat, în Vinerea Mare a anului 1917, în fața militarilor pe care îi avusese în subordine (Otu, 2008, p. 121-128; Otu și Georgescu, 2011, p. 147-149).

După război, Alexandru Sturdza a locuit în Germania, cu statutul de refugiat, și nu a mai revenit niciodată în România. Toate cererile lui de a fi reabilitat au eșuat. Soția și cei trei fii i s-au alăturat pentru o perioadă, dar nu au rămas în Germania, Elisabeta Carp Sturdza trebuind să se ocupe de administrarea moșiei de la Țibănești. Din 1930, Alexandru Sturdza, aflat mereu în jenă financiară, a predat la școala secundară din Spetzgart, care aparținea de Schule Schloss Salem, și apoi chiar la Salem, iar ultimii ani din viață și i-a petrecut în Elveția.

Alexandru Scarlat Rosetti, nepotul vărului și cumnatului lui Alexandru Sturdza, își amintește din relatările de familie:

„Colonelul a trădat armata română, a trecut la nemți. După aceea, nemții i-au dat un post de profesor. Atunci colonelul și-a adus în Germania copiii și pe soția lui, care era fata lui Petre Carp. El nu s-a mai întors în România niciodată, a murit în străinătate. Aici era condamnat la moarte.

În Germania, la epoca aceea, era inflație teribilă. Și se plătea salariul în fiecare zi. Alexandru și Elisabeta, cum luau banii, se duceau să cumpere mâncare la copii. Și copiii mâncau cartofi cu sare.” (Rosetti, Alexandru Scarlat, 2015)

Trădarea colonelului Alexandru Sturdza a fost unul dintre momentele cele mai delicate pentru armata română, în Primul Război Mondial, în afara înfrângerilor din 1916. Iar pentru familie, a rămas, dacă nu chiar un stigmat, cu siguranță o amintire dureroasă.

2.13. Români care luptă pentru Franța

2.13.1. Un prinț fanariot: Panait (Paul) Moruzi

Prințul George Moruzi (1876-1939), viitorul general de divizie de cavalerie, absolvent al Școlii Speciale Militare de la Saint-Cyr (1895-1897), al Școlii de Aplicație de Cavalerie de la Saumur (1897-1899) și al Școlii Superioare de Război din București (1910-1912), a luptat pe frontul românesc, în Primul Război Mondial. A fost instructor și profesor la Școala Specială de Cavalerie de la Târgoviște, șef de stat major la Armata 3, la Armata 1 Dobrogea și la Armata de Dunăre, comandant al Regimentului 4 Roșiori „Regina Maria”, inspector general al cavaleriei. În timpul Primului Război Mondial, a fost agent de legătură între Comandamentul român și generalul rus A. M. Zaionciovski, comandantul armatei din Dobrogea. La 28-31 iulie 1917, a comandat, în fruntea Regimentului 4 Roșiori, linia întâi de luptă în bătălia de la Oituz.

Comandantul Brigăzii 2 Roșiori, colonelul Ludovic Mircescu, scria despre George Moruzi: „Temperament războinic, a dat probă de curaj, cunoștințe în luarea dispozițiilor necesare în fața inamicului”. Generalul Mihail Schina, comandantul Diviziei 1 Cavalerie, scria despre Moruzi că „a dovedit că are calitățile cerute unui comandant pe teren, în fața inamicului”, iar despre regimentul său că „a fost unul din cele mai bine pregătite” (Georgescu, Maria, 2002, p. 257-262; Georgescu, Maria, 2015, p. 215-218). A fost căsătorit cu Adina Știrbey, nepoata domnitorului Barbu Știrbey.

Fratele lui George Moruzi, prințul Panait (Paul) Moruzi (1877-1918), a luptat, ca ofițer, în armata franceză și a căzut pentru Franța (Moruzi, 2010). George și Panait Moruzi erau fiii lui Dimitrie Moruzi (1847-1916) și ai Smarandei Cantacuzino, urmași direcți ai domnitorilor Constantin și Alexandru Moruzi.

2.85. Generalul George Moruzi, în două ipostaze

Arhiva George A. Moruzi

Panait Moruzi s-a înrolat și a luptat, în Primul Război Mondial, ca ofițer al armatei franceze, în cadrul Regimentului 9 de Cuirasieri. Detalii despre activitatea lui în timpul războiului găsim în istoria regimentului, *Récits et faits de guerre du 9e Régiment de Cuirassiers, 1914-1918*. Aflăm, astfel, că Mourouzy (aceasta este grafia numelui Moruzi în istoricul regimentului francez) era comandant de companie, în cadrul batalionului 3. Compania condusă de el a luat parte, la începutul lunii octombrie 1918, la recucerirea, de către francezi, a localității Binarville din departamentul Marne (nord-estul Franței), unde armata germană se fortificase pe înălțimile pădurii Argonne.

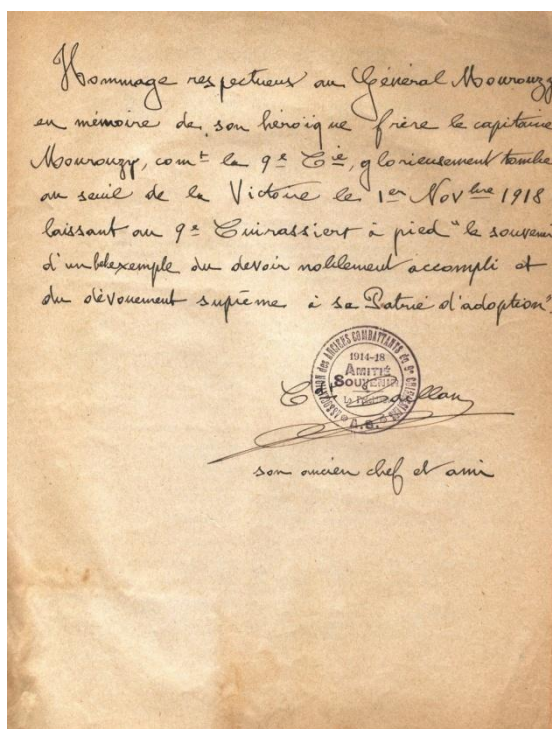
Luptele au continuat în pădurea Argonne, iar în zorii zilei de 1 noiembrie 1918, compania comandată de Panait Moruzi se pune în mișcare și reușește să cucerească câteva poziții

importante. Din cauza lipsei sprijinului care trebuia să sosească de la un alt regiment, compania Moruzi este pusă în dificultate. Dar, înainte de a se retrage, căpitanul Moruzi se ridică în picioare, sub o ploaie de gloanțe, pentru a vedea dacă nu există vreo posibilitate de a nu ceda terenul cucerit, și este rănit chiar în momentul în care îi dădea un ordin sublocotenentului Grosdidier. În același moment, maxilarul lui Grosdidier este nimerit de un glonț. Sublocotenentul mai are puterea să-i strige lui Moruzi: „Vedeți, domnule căpitan, n-o să mai am nevoie de perie de dinți... dar tot i-am terminat!” Căpitanul Moruzi a continuat să comande, făcând tot posibilul pentru ca oamenii din subordinea lui să nu își dea seama cât de grav era rănit (*Récits et faits de guerre...*, p. 38, 43, 53-54).

„Avea să moară a doua zi, la infirmerie, lăsându-le în urmă camarazilor săi amintirea unui frumos exemplu de datorie îndeplinită cu noblețe și de devotament suprem față de patria sa de adopție.” (*Récits et faits de guerre...*, p. 54; t.n.)

George A. Moruzi, nepotul generalului George Moruzi, trăiește astăzi departe de România, în Canada, și nu mai este vorbitor fluent de limba română. Totuși, rămâne atașat de străunchiul său, eroul din Primul Război Mondial. Păstrează un exemplar al istoricului Regimentului 9 de Cuirasieri, trimis generalului Moruzi, cu dedicație, de către fostul comandant al lui Panait Moruzi, și încearcă să le transmită povestea acestuia și urmașilor.

2.86. Dedicția fostului comandant al lui Panait Moruzi pentru generalul George Moruzi, pe istoricul Regimentului 9 de Cuirasieri

Arhiva George A. Moruzi

„Am selectat fragmentul în franceză, din istoricul regimentului, în care se vorbește despre Panait Moruzi, l-am tradus în engleză și l-am dăruit băieților mei de Crăciun.” (Moruzi, 2014)

2.13.2 Un boier moldovean: Eugeniu Rosetti

Unul dintre frații generalului și istoricului Radu R. Rosetti, erou al bătăliei de la Răzoare, a avut un traseu mai puțin obișnuit. Născut la 23 iunie/5 iulie 1881, Eugeniu Rosetti a făcut liceul la Liceul Național și Internat din Iași și la Liceul „Sfântul Sava” din București, după care a plecat, în 1905, în Transvaal (Africa de Sud). În 1911 era corespondent al mai multor ziare americane, la Paris. La începerea Marelui Război, s-a înrolat voluntar în armata franceză, în Legiunea străină (*3me de marche du 1er étranger*, compania a 3-a, plutonul 1). După bătălia de la Marna, din septembrie 1914, a fost înaintat la gradul de sergent (sărind peste cel de caporal). A fost rănit în 1915, pe Somme, în timpul unei patrule (Rosetti, Radu R., 1938, p. 262). A murit la 16 septembrie 1939, la Paris.

„Un frate de-al bunicului meu, Radu R. Rosetti, generalul care a fost și academician, a făcut niște prostii și a trebuit să plece. Și a fost jurnalist american în Africa de Sud. A căzut cu ascensorul într-o mină, dar a scăpat. Nu se punea problema să se întoarcă în țară, dar s-a înscris voluntar în armata franceză. A luptat în armata franceză și a fost îngropat de un obuz. A avut destul de grave probleme de sănătate după asta. Nu s-a căsătorit, nu a avut urmași.” (Sturdza, Ion C. C., 2014)

2.13.3. Un nobil italian românizat: Dimitrie Ricci

Ne vom opri asupra unei familii italiene care a dat României mai multe personalități în secolul al XX-lea și s-a înrudit prin alianță cu familii din vechea elită românească. Familia Ricci este originară din Lucca, Toscana și prima atestare documentară datează din 1762, când se naște primul strămoș cunoscut, Fabbio Ricci. Nepotul lui Fabbio, Francesco Ricci, s-a stabilit, ca negustor, în Cernăuți aflat pe atunci sub stăpânire austriacă. Francesco Ricci a avut trei fii: Michele, Ferdinando și Leonardo, și două fiice. Michele Ricci a fost singurul care a rămas la Lucca, în Italia și, neavând copii, a decis să-și doneze averea Bisericii Catolice, gest pentru care a și primit titlu de baron (noblețe papală). Ferdinando Ricci a murit la București, iar Leonardo Ricci a locuit în Bucovina și s-a căsătorit cu Eufrosina Klimenko (devenită Climescu), care păstra amintirea unor origini nobiliare rusești.

Leonardo și Eufrosina Ricci au avut trei băieți: Nicolas (1868-1927), George (1882-1963) și Dimitrie (1886-1918). George Ricci a studiat Dreptul la București și la Liège, a obținut

cetățenia română și a practicat avocatura. La intrarea României în Primul Război Mondial, a fost încorporat în al II-lea Regiment Motorizat și a participat la lupta de la Turtucaia. Dintre copiii lui, îi amintim pe arhitecții Tiberiu și Mihail Ricci, proiectanții Sălii Radio din București. Tiberiu Ricci a mai proiectat Sala Palatului și sediul Televiziunii Române din București. Mihail Ricci s-a căsătorit cu Anca Șteflea, fiica generalului Ilie Șteflea și a Chrisantei Mavrodin, urmașă de boieri moldoveni.

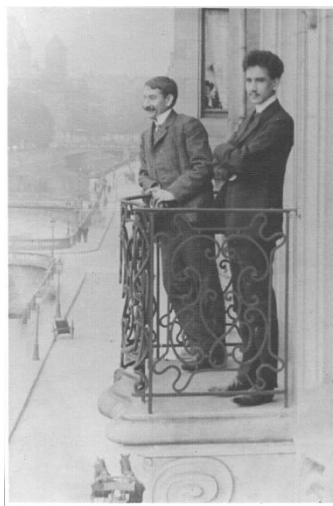
2.87. Nicolas și George Ricci, împreună cu o doamnă

Arhiva Mihai Ricci

Nicolas și Dimitrie Ricci au studiat stomatologia la Ruda, în Prusia (în prezent, orașul aparține Poloniei). Cei doi frați s-au stabilit în Alsacia, parte a Imperiului German. În 1916, când România a intrat în război de partea Antantei, Nicolas Ricci a fost arestat de autoritățile germane și internat în lagărele de la Mannheim și Holzminden. A supraviețuit războiului, a devenit cetățean francez și a continuat să practice stomatologia în Franța.

2.88. Nicolas și Dimitrie Ricci, la Strasbourg

Arhiva Mihai Ricci

Dimitrie (Dumitru) Ricci s-a înrolat voluntar în armata franceză, ca medic militar, cu gradul de locotenent, a fost capturat și făcut prizonier de către germani. După o încercare nereușită de evadare, a fost trimis în lagărul de la Stralsund-Dänholm, la Marea Baltică. A încercat să evadeze și de aici și nu s-a mai putut afla nimic despre el.

2.89. Locotenentul Dimitrie Ricci

Arhiva Mihai Ricci

Abia la 18 august 1922, Comisiunea Română pentru cercetarea dispăruților de la Berlin certifică Ministerului român al Afacerilor Străine un document semnat de Kekulé von Stradonitz, directorul serviciului prizonierilor străini din oficiul central de informații german, Berlin-Spandau. În acest document se certifică faptul că Dimitrie Ricci a dispărut în februarie 1918, în timpul evadării din lagărul de la Stralsund-Dänholm³³.

³³ Pentru detalii despre prizonierii de război români din lagărele germane, vezi Deaconu și Gherghe (2013). Pe tabelul cu ofițerii români prizonieri în lagărul de la Crefeld (Krefeld) pot fi recunoscute mai multe nume boierești și este posibil ca purtătorii lor să fie urmași de boieri: căpitanul de cavalerie Ceur-Aslan din Mihăileni-Dorohoi,

2.90. Documentul serviciului german al prizonierilor străini, privitor la Dimitrie Ricci

PRESENTAT MINISTÉRIUM DER KRIEGSGEFAHRTEN
FÜR DEN VERLORENEN KRIEGSGEFAHRTEN

Bescheinigung
des Zentral-Nachweise-Amtes
für Kriegerverluste und Kriegergräber
über den vermißten rumänischen Heeresangehörigen

R i c c i Dimitrie, Oberleutnant.

VII.G.293/21.
Betr.-Schr.Nr.00308 v.12.6.22.

Traduction

Ueber den Tod des Genannten ist in den hier vorliegenden Akten und Nachrichten keine Meldung vorhanden.

Es ist lediglich festgestellt, dass Genannter im Februar 1918 aus dem Lager Stralsund - Dänholm entwichen ist. Dieses wird hierdurch amtlich bescheinigt.

S p a n d a u, den 7. Juli 1922

J.A.
K. A. v. Spandau

 Comisiunea Română pentru cercetarea dispăruților
Berlin

Se certifiacă de noi autenticitatea semnăturii Dnui Kékulé von Strömitz, directorul serviciului prizonierilor străini din oficiul central de informațiuni german, Berlin-Spandau.

A. O.
Kékulé

Berlin, 18 August 1922.

Arhiva Mihai Ricci

2.13.4. Boierii Micești: un frate cade pentru Franța, altul pentru România

Doi urmași ai pitarului Istrate Micescu, din secolul al XIX-lea, frați cu faimosul avocat și om politic cu același nume, Istrate Micescu (1881-1951), mort în închisorile comuniste, Petre Micescu și Ion Micescu, au murit în Primul Război Mondial.

Ion Micescu, cel mai mic dintre frații avocatului Istrate Micescu, a murit în Franța, în 1917. Fiul lui Istrate Micescu, purtător al aceluiași nume, își amintea:

„Ion Micescu a avut o statură de erou. Era student în anul IV la Facultatea de Medicină din Paris. Când am intrat în război, în 1916, s-a angajat ca voluntar român în trupele sanitare de la Verdun. Și a murit pe frontul francez, de tifos exantematic.”
(Micescu, 2013)

Celălalt frate, cavaleristul Petre Micescu, a murit în același an, pe front, în România. Tradiția de familie păstrează și amintirea felului în care moartea lui Petre Micescu avea să influențeze istoria viitoare a României.

„Petre Micescu ajunsese, la 32 de ani, maior. A murit ca erou. În 1916, în timpul războiului, trebuind să plece în patrulă pe undeva pe la Dragoslavele, a primit înștiințarea că fusese numit în statul-major, cu gradul de locotenent-colonel. A pus plicul în buzunar și a plecat în patrulă. Și a căzut: a fost împușcat de nemți. De aceea, a căpătat titlul de erou. El făcuse școala de cavalerie la Târgoviște, fusese șef de serie și al doilea fusese Ion Antonescu, viitorul mareșal. Unchiul fiind numit ca locotenent-colonel în cadrul statului-major și murind pe front, au luat lista și au verificat: «Care-i al doilea? Ion Antonescu». Și l-au făcut pe Ion Antonescu ofițer de stat-major.” (Micescu, 2013)

2.13.5. Frații Berindey

Fiii arhitectului Ion (Johnny) D. Berindey (1871-1928) și ai Elizei Zănescu (1876-1943), Ion (Jean) I. Berindey (1897-1981) și Alexandru I. Berindey (1899-1975), au studiat în Franța și au devenit, în timpul Primului Război Mondial, ofițeri în armata franceză. Ion I. Berindey, viitor arhitect, se înscria, imediat după obținerea bacalaureatului francez, la Școala militară de la Fontainebleau și intra în armata franceză. Același traseu l-a urmat și fratele lui, Alexandru, viitorul avocat (tatăl istoricului Dan Berindei), care a ieșit din școala militară cu gradul de sublocotenent de infanterie și s-a înscris ca voluntar în armata franceză. La începutul anului 1917, cei doi frați au primit, la solicitarea lor, din partea guvernului francez, misiunea de a însoți până în România un transport de muniție oferit, de către Franța, României. Cei doi frați, dar și mama lor, au plecat din Franța, pe mare, cu acest transport și au călătorit pe traseul Canalul Mânecii – Marea Nordului – Marea Norvegiei – Marea Barents – Marea Albă. Strecurându-se printre mai multe atacuri germane, au debarcat în cele din urmă la Arhanghelsk, după mai mult de o lună de călătorie pe apă. De acolo, au călătorit cu trenul, prin Rusia, până în Moldova. În 1919, cei doi frați au obținut gradul de locotenenți în rezervă ai armatei române (Mauguin-Berindey, 2001, p. 41-42, 56; Sturdza, M. D., 2004, p. 444).

2.91. Frații Jean și Alexandru Berindey, copii

Arhiva Alexandra Mauguin-Berindey

2.14. Boieri români care luptă pentru Rusia sau Germania

Iancu Sturdza, fiul lui Radu Sturdza (1853-1929) și frate cu magistratul Constantin Sturdza (autorul unui jurnal inedit de front, în timpul Primului Război Mondial) și cu diplomatul Mihai Sturdza (ministru al Afacerilor Străine în timpul guvernării legionare, în 1940-1941) a fost silit, de efectele militantismului său politic, să plece din România în 1916. Acest patriot român înfocat a ajuns, astfel, să lupte în armata țaristă.

„Iancu Sturdza era alături de Nicu Filipescu³⁴, cu mișcările naționaliste, în 1915-1916. În afara faptului că i-au spart geamurile lui Marghiloman, i-a scris o scrisoare dură lui Brătianu, care a fost făcută publică, alta către ambasadorul Austriei la București. În orice caz, urma să ajungă la închisoare și a fugit în Rusia. Spune legenda familiei că voia să ajungă în Franța, să se înscrie voluntar în armata franceză. Băiat frumos, cu succes la cucoane, n-ar fi ajuns prea departe, că deja la Chișinău rusoaicele l-au convins că și Rusia e alături de Franța. Și s-a înscris voluntar în armata rusă. A luptat în Caucaz contra turcilor. Pe urmă s-a cerut înapoi, a zis că este român, să fie lăsat să lupte unde

³⁴ Nicolae (Nicu) Filipescu (1862-1916), născut într-o ilustră familie boierească din Țara Românească, era fiul vornicului Grigore Filipescu și al Anastasiei Rosetti și urmaș direct, în linie bărbătească, al lui Pană Filipescu, mare spătar al Țării Românești în veacul al XVII-lea. Nicolae Filipescu, licențiat în Drept la Paris, a fost om politic conservator, primar al Capitalei (1893-1895), deputat, ministru al Agriculturii și Domeniilor (1900-1901 și 1912-1913), ministru de Război (1910-1912), gazetar (Predescu, 1999, p. 323). Adversar al liberalilor, el va intra în conflict și cu lideri conservatori germanofili precum P. P. Carp și Al. Marghiloman. Alături de Take Ionescu, Filipescu va milita, în cadrul Federației Unioniste (fondată în septembrie 1915), pentru intrarea României în război de partea Antantei, în vederea eliberării Transilvaniei și a Bucovinei (Bulei, 2000, p. 460-462). Vezi și Oncescu (2011, p. 626-627). A provocat multă vâlvă în epocă un incident pe care înflăcăratul adept al alianței cu Antanta l-a provocat la Jockey Club, unde era vice-președinte, la începutul lui aprilie 1916. Iritat de faptul că fiul său, Grigore Filipescu, și soția acestuia, fuseseră dur percheziționați în Germania, i-a spus ministrului Germaniei la București, Hilmar von dem Bussche (1867-1939), atunci când acesta l-a salutat, „Nu vă întind mâna; piciorul meu... undeva, dacă vreți” (Marghiloman, vol. I, 1993, p. 397-398).

sunt și românii. Și a venit cu armata rusă în Dobrogea. Atunci, Brătianu le-a cerut rușilor să nu aducă un dezertor în România și rușii l-au retras. Pe urmă, alt general l-a primit și a luptat pe Trotuș. Atunci a stat mai mult, a luptat în România contra nemților. S-a mai întâlnit cu bunicul meu de câteva ori în timpul războiului și apoi în Basarabia, după Pacea de la București, când Republica Moldovenească a cerut ajutorul românilor, că era haos și erau trupele rusești care nu se retrăgeau, chiar înainte să declare ei Unirea cu România. Tata-mare i-a zis lui Iancu: «Gata, măi, pentru voi s-a terminat, vino acasă!» Dar el a răspuns: «Nu, am început cu ăștia, rămân cu ăștia!» Românii dădeau afară tot ce era străin, mai ales rusesc, și ei au trecut în Ucraina. Iancu a fost omorât în Ucraina, într-un sat unde erau bolșevici, erau numai oameni care știau că e revoluție și pot să prade. A murit în Ucraina, în apropiere de Soroca.” (Sturdza, Ion C. C., 2014)

2.92. Iancu Sturdza, în timpul Primului Război Mondial, în uniformă de ofițer rus

Arhiva Ion C. C. Sturdza

Și alte vlăstare ale boierimii române au fost răpuse de bolșevici, în vâltoarea revoluționară. Spre exemplu, frații Ioan Cantacuzino (născut la 30 octombrie 1880) și Matei Cantacuzino (născut la 29 ianuarie 1882), din ramura rusească a familiei, descendenți prin femei ai prinților Trubețkoy și ai conților de Ribaupierre, sunt uciși în aceeași zi, 13 iulie 1918, la Uneci (Sturdza, M. D., 2014, p. 35).

Frații Alexandru Rosetti (născut în 1865) și Dumitru Rosetti (născut la 25 octombrie 1868), fiii lui Constantin Rosetti (1832-1882) și ai Ecaterinei Arsenevsky, sunt și ei uciși de bolșevici. Alexandru Rosetti era colonel în armata rusă și este ucis la Soroca, în 1917. Fratele lui,

Dumitru Rosetti, funcționar superior la Petrograd, este ucis în 1918 la Boroseni-Bălți (Rosetti, Radu R., 1938, p. 264). Fiul lui Alexandru Rosetti și al Elisabetei Frățița, Alexei Rosetti (1890-?), a fost ofițer de artilerie în armata rusă și a luptat în Primul Război Mondial, pe frontul românesc (1917-1918). După război, a locuit în Basarabia și a lucrat ca agronom (Rosetti, Radu R., 1938, p. 269).

Prințul Alexis Mavrocordat, născut în 1894, la Iași, urmaș direct al domnitorilor Nicolae și Constantin Mavrocordat, ca fiu al lui Leon Mavrocordat (1858-1939) și al Mariei Ghika-Comănești, a fost ucis de bolșevici în 1917 (Sturdza, M. D., 1999, p. 327). Sora lui, Zoe Mavrocordat (1890-1973), a fost măritată cu Mihai („Lucă”) Sturdza, fratele lui Iancu Sturdza, ucis și el de bolșevici.

2.93. Procesiune cu sicriele unor soldați ruși căzuți în Primul Război Mondial, Odessa

Arhiva Dalina Butculescu

Efrem Rosetti-Solescu (1891-1917), fiul lui Alexandru Rosetti-Solescu (1859-1910) și al Ecaterinei Germani, a servit în armata germană. A urmat școala militară din Gross-Lichterfelde și a luptat în Primul Război Mondial, ca sublocotenent în Regimentul 111 Infanterie din Karlsruhe. A fost rănit de două ori și a primit *Crucea de Fier*. Transferat la aviație, a murit la Berlin, la 19 august 1917, în timpul unui zbor de încercare, avionul lui luând foc (Rosetti, Radu R., 1938, p. 252).

2.15. Un american apără cauza românească: Ryland Andrews

Dintre nord-americanii care au sprijinit cauza românească în Primul Război Mondial, cel mai cunoscut este, cu siguranță, canadianul Joe Boyle, un apropiat al Reginei Maria. Există însă și alte personaje interesante, unele dintre ele înrudite chiar cu familii aparținând elitei românești.

O carte apărută la o mică editură americană, într-un tiraj foarte restrâns, este dedicată, de către Nicholas G. Andrews, tatălui său, Ryland B. Andrews, și documentează, pe baza arhivei de familie și a actelor de la Arhivele Naționale din Washington, traseul acestui american care a ajuns, în timpul Primului Război Mondial, la Iași și la București (Andrews, 1997).

Născut în 1889, la Leominster, Massachusetts, Statele Unite ale Americii, Ryland B. Andrews a făcut liceul la Dean Academy din Franklin, la 45 de kilometri sud-vest de Boston, iar din 1908 a studiat la Universitatea Brown, unde o rudă a familiei lui fusese președinte și era o figură foarte respectată. În timpul facultății, a fost membru al Frăției „Alpha Delta Phi”, din care făcuse parte și John D. Rockefeller jr., fiul fondatorului *Standard Oil*. Andrews îi scrie, în 1912, lui Rockefeller junior, în dorința de a-și găsi un loc de muncă în industria petrolului, îi face o bună impresie acestuia și este angajat în domeniul explorării și producției de petrol. După ce lucrează în Kansas, Texas și Oklahoma, în 1914 acceptă un post în România, unde *Standard Oil* era prezentă deja de 10 ani, și este trimis să lucreze la Moreni, în cadrul societății „Româno-Americana”. Se străduiește să învețe românește și să se adapteze specificului afacerii din România. Filiala *Standard Oil* din România vindea petrol rafinat în Germania și Austro-Ungaria, așa că intrarea în război a României, în august 1916, de partea Antantei, a creat probleme serioase. Începutul ostilităților dintre România și Puterile Centrale l-a găsit pe Ryland Andrews la Turnu-Severin, unde a stat sub amenințarea bombelor trimise de pe vasele austro-ungare. Ca și cum pericolul bombelor nu ar fi fost suficient, autoritățile românești din oraș fac o confuzie și îl consideră pe Andrews reprezentant al unei firme germane. Până la urmă, dă niște bani reprezentanților autorității și este lăsat să plece la Ploiești.

Deși Statele Unite erau încă neutre, Andrews și colegul său, Seidel, au fost cu siguranță la curent cu acțiunile Comitetului anglo-român care s-a ocupat cu distrugerea rafinăriei *Standard Oil*, pentru ca aceasta să nu cadă în mâinile ocupantului german. Andrews și Seidel se refugiază la Iași, în decembrie 1916, iar Ryland Andrews, acum în vârstă de 27 de ani, îl însoțește, ca secretar, pe ministrul Statelor Unite în România, Charles J. Vopicka, prin Ungaria, Austria, Germania și Suedia, spre Statele Unite ale Americii. Ajuns în orașelul natal, Leominster, Andrews este intervievat de un ziar local, pentru care declară că a adus ca suveniruri, din România, căști, baionete și cartușe.

În vreme ce Andrews lucrează, pentru scurtă vreme, în Cuba, Statele Unite declară război Germaniei, iar tânărul angajat al *Standard Oil* primește, la 13 iulie 1917, o scrisoare de la

maiorul Ralph Van Deman, șeful spionajului militar de la Departamentul de Război al Statelor Unite, care îi propune să se întoarcă în România, ca asistent al atașatului militar al SUA, căpitanul Halsey E. Yates. Andrews acceptă propunerea: știa deja româna și va urma un curs de spionaj la Army War College.

Drumul spre Iași este o adevărată aventură. Andrews călătorește prin Japonia, trece cu vaporul în Rusia și ia, împreună cu locotenent-colonelul Ruggles, noul atașat militar al Statelor Unite în Rusia, trenul trans-siberian de la Vladivostok până la Petrograd. Scrisorile trimise de Ryland Andrews din Vladivostok poartă puternice contraste: pe de o parte, revoltele stau să izbucnească din moment în moment, iar vasele americane sunt nevoite să patruleze, pentru a le descuraja, iar pe de alta viața în oraș păstrează ceva din luxul nemăsurat al epocii țariste. Se dau petreceri cu șampanie și crabi, se joacă bridge. La Irkutsk, Andrews este martor, din tren, al luptelor dintre bolșevici și rușii albi fideli Țarului. Ajunge la Petrograd la 5 ianuarie 1918 și rămâne o vreme acolo. Află despre arestarea ministrului României la Petrograd, Diamandy, care avea să fie eliberat cu sprijinul americanilor. În februarie 1918, Ryland Andrews se află la Odessa, unde se dau lupte între bolșevici și trupele heteroclite care li se opun: naționaliști ucraineni sub comanda lui Simon Petliura, ruși albi sub comanda lui Anton Denikin și trupe franceze care se vor retrage în martie 1918.

La 1 martie 1918, Andrews este la Iași, cu doar câteva zile înaintea semnării păcii separate între România și Puterile Centrale. Rămâne la Iași și întocmește diverse rapoarte și planuri de acțiune: un plan de propagandă antigermană în România; un plan pentru lupta anti-bolșevică în Rusia, prin sprijinirea unei armate ruse apolitice, sub controlul Aliaților; rapoarte despre recolta din 1917, din Moldova, despre producția de petrol și despre condițiile impuse României prin pacea separată. În noiembrie 1918, după ce România declară din nou război Germaniei, Andrews va reajunge la București și va asista la întoarcerea Familiei Regale, la 1 decembrie 1918. Este decorat cu *Steaua României* și începe să lucreze la refacerea societății „Româno-Americana”. În 1919, este un susținător al intervenției armatei române împotriva regimului bolșevic al lui Béla Kun, de la Budapesta. În mai 1919, îi scria tatălui său, exprimându-și admirația pentru armata română și convingerea că acțiunea contra lui Béla Kun era salvatoare pentru Europa:

„Armata Română a încheiat un excelent atac împotriva ungarilor. România se află într-o stare deplorabilă, în privința mâncării, a hainelor și a căilor ferate, dar tot ceea ce fac Aliații este să se ciondănească între ei. Totuși, America trimite aici făină, dar nu suficientă pentru a preveni foametea. Așteptăm haine pentru soldați luna aceasta. Orice armată, cu excepția celei române, s-ar fi revoltat de mult, în condiții similare. Această armată este singura dispusă să lupte contra bolșevismului. Dacă bolșevicii cuceresc

România, vor cuceri întreaga Europă, pentru că nimeni nu le stă în cale, cu excepția armatei române. Toate celelalte armate au încercat să li se opună și au dat greș.” (Andrews, 1997, p. 84; t.n.)

Ryland B. Andrews avea să se stabilească în România și să se căsătorească, la 28 august 1919, cu Maria Zlotescu, fiica lui Nicolae Zlotescu și a Mariei Zill des Iles. La mijlocul anilor 1930, era manager general al *Standard Oil* România și se stingea din viață la 18 ianuarie 1937, la vârsta de 47 de ani, răpus de o pneumonie.

Unul dintre fiii lui, Nicholas Andrews (autorul cărții despre Ryland Andrews), s-a căsătorit cu Dana Romalo, fiica lui Grigore Romalo, autorul jurnalului de front inedit despre care am vorbit mai sus.

„Sora mea s-a căsătorit, în 1946 cred, cu un cetățean româno-american. Era fiul lui Ryland Andrews, care a venit în Primul Război Mondial în România, ca atașat militar. O dată, a venit cumnatul meu și ne-am dus să vedem clădirea unde avuseseră biroul militarilor americani. El a venit aici, s-a împrietenit cu România, a rămas în afacerile cu petrol și până la urmă s-a căsătorit cu o româncă. Au rămas aici, ne frecventam. Ei au avut doi băieți. Unul era mai mare decât mine și mâncam bătaie de la el. Cel mai mic, Nicholas, era cu un an mai mic decât mine, am copilărit împreună. Au trăit aici până prin 1937, când a murit Ryland Andrews. Și atunci văduva lui și copiii a trebuit să plece în Statele Unite. Nicholas, cumnatul meu, cred că a făcut un an de colegiu în străinătate, iar când a început al Doilea Război Mondial, a fost mobilizat. Și a revenit în România, cu misiunea militară, în 1944, când s-a făcut armistițiul. El a fost probabil preluat ca specialist, cunoscător al limbii române. A venit aici ca sergent, ne-am regăsit și, până la urmă, s-a căsătorit cu sora mea aici și au plecat în 1946. El a fost repatriat în Statele Unite, ca fost militar, și ea ca soție de militar.” (Romalo, Dan, 2014a)

2.16. „Ne trebuie Ardealul!”

Vechiul Regat a intrat în Marele Război pentru a elibera Transilvania. Este caracteristic gândul entuziast al copilului Mărgărita Nicolescu, urmașa vechilor boieri Fălcoieni și Kretzulești, a Rosetteștilor munteni și a boierilor Neculești, la aflarea veștii intrării în război: „O să fie război! O să luăm Transilvania!” (Vulcănescu, Mărgărita Ioana, 2013, p. 199). Era un vis împărtășit, de decenii bune, de majoritatea elitelor românești din Vechiul Regat. Identitatea națională a românilor, așa cum este ea cristalizată în pragul Primului Război Mondial, își datorează profilul atât elitelor din Vechiul Regat, cât și celor transilvănene. Discursul național

din Vechiul Regat nu ar fi arătat, cu siguranță, la fel fără Școala Ardeleană. Unii istorici tind să acrediteze astăzi ideea conform căreia acest ideal, „idealul național”, ar fi aparținut exclusiv elitelor și „opinie publice” cultivate modelate de aceste elite. După Boia (2014, p. 69), majoritatea țărănească și analfabetă a populației României nu era preocupată de idealul național. Iar o majoritate a românilor transilvăneni ar fi preferat să rămână în cadrele unei Monarhii austro-ungare reformate, dacă aceasta ar mai fi existat după război (Boia, 2014, p. 81). Nu mă hazardez să comentez aceste teorii, în primul rând pentru că vocea majorității populației românești de la 1916 nu poate fi ascultată. Nu există nici „sondaje de opinie” și nici suficiente mărturii din mediul țărănesc, majoritar atât în Vechiul Regat cât și în Transilvania, pentru a avea o imagine fidelă a tendințelor de opinie în privința unirii, iar o judecată tranșantă e greu de făcut. O vastă anchetă de istorie orală în mediul rural ar putea încă să descopere amintiri de familie despre felul în care bunicii și străbunicii noștri au privit Primul Război Mondial și Marea Unire. Dar o astfel de anchetă rămâne încă de făcut. Felul în care luptă trupa (alcătuită în marea ei majoritate din țărani), și nu numai ofițerii armatei române, în campania pentru eliberarea Transilvaniei, poate sugera că nici „talpa țării” din Vechiul Regat nu era chiar atât de indiferentă față de „idealul național”, față de românii din Transilvania. La fel cum entuziasmul populației românești din Transilvania, la sosirea trupelor române, poate sugera că atașamentul unora dintre români față de Monarhia austro-ungară, atât cât mai rămăsese, venea mai mult din constrângere decât din liberă opțiune. Am citat mai sus o mărturie inedită asupra acestui entuziasm în capitolul dedicat lui Nicolae Brăiloiu, sublocotenentul căzut în lupta pentru eliberarea Transilvaniei, în septembrie 1916.

Voi inversa însă perspectiva, pentru că lucrul care ne interesează în cel mai înalt grad aici este tocmai rolul elitelor. Chiar și dacă alegem să fim sceptici în privința tezei indiferenței majorității românești față de idealul național al unirii, acest lucru nu scade importanța elitelor. Dimpotrivă. Cu cât este mai mare răspândirea în masele largi a idealului național și cu cât proiectul politic al unirii tuturor provinciilor cu majoritate românească într-un singur stat este mai împlinit (și, în 1918, acest proiect reușește într-adevăr), cu atât putem afirma cu mai multă siguranță că rolul elitelor românești a fost determinant. Ele sunt cele care, atât în Vechiul Regat cât și în Transilvania, au născut și au structurat „idealul național”. Dacă este evident că în Vechiul Regat elitele au fost majoritar favorabile unirii cu Transilvania, deci „le-a trebuit Ardealul”, întrebarea care decurge logic este: care a fost atitudinea elitelor transilvănene? Lor „le-a trebuit Vechiul Regat?” În cercetarea de față nu ne putem extinde și asupra elitelor transilvănene, care reprezintă o lume aparte față de cele din Vechiul Regat. Putem doar emite ipoteza că, în ciuda unor voci care sperau încă într-o reformare a Monarhiei dualiste și nu priveau cu prea mult entuziasm unirea cu România, precum aceea a lui Aurel C. Popovici (Popovici, Aurel C., 1997), și majoritatea elitelor transilvănene a fost favorabilă acestei uniri.

Mai sus, am văzut în mărturia lui Ilie Șteflea care era atmosfera în mediul intelectual românesc de la Brașov, în 1915. Cu certitudine, favorabilă României.

O privire atentă asupra lucrărilor dedicate nobilimii românești din Transilvania și Banat (Pușcariu, 1892; Pușcariu, 1907; Drăgan, 2000; Boldea, 2002; Câmpeanu, 2008) ne poate ajuta să înțelegem mai bine rolul acestora în păstrarea și structurarea identității naționale românești. Dacă despre marile familii nobiliare de origine românească se poate spune că se maghiarizează și pierd treptat contactul cu masa populației românești, nu același lucru se poate spune despre sutele de familii de veche noblețe din Maramureș, despre boierii din Făgăraș și despre celelalte familii aparținând micii nobilimi care rămâne legată de satele de proveniență. Mare parte dintre cărturarii Școlii Ardelene, dintre preoții, intelectualii, ofițerii și funcționarii români din Transilvania provin din familii nobile. Este suficient să menționăm doar câteva nume de lideri naționali, de memorandiști, de membri ai Marelui Sfat Național Român de la Alba Iulia, de la 1 decembrie 1918: Ioan Rațiu, Ioan Mihaly de Apșa, Ioan Cavaler de Pușcariu, Gheorghe Pop de Băsești, Iuliu Maniu, Antoniu și Ionel Mocioni (vezi Botiș, 1939), Alexandru Vaida-Voevod (Maior, 1993; Maior, 2010), familia Sterca-Șuluțiu de Cărpiniș, Ilie Lazăr, toți descendenți ai unor familii nobile românești (vezi Rădulescu, 1999, p. 35-41, 69-72, 211-214, 215-223). Ca și în Vechiul Regat, pe lângă nobili, grupuri de elită ale românilor transilvăneni sunt și intelectualii și preoții. Este impresionant, spre exemplu, numărul de preoți români persecutați în timpul Primului Război Mondial, de către autoritățile austro-ungare, fiind suspectați ca sprijinitori ai cauzei unirii Transilvaniei cu România (Stanca, 1925). Este vorba aici, cu siguranță, despre o elită, dar despre o elită foarte legată de comunități, cu deosebire în mediul rural.

Și în Basarabia și Bucovina, urmașii familiilor boierești au un rol de primă importanță în timpul Primului Război Mondial, mulți dintre ei fiind implicați în mișcările naționale și contribuind la unirea provinciilor cu România. Rămâne de scris o cercetare detaliată asupra acestor urmași de boieri (vezi și Bezviconi, 2004). Ofer aici doar exemplul unei vechi familii boierești moldovenești, cu ramuri atât în Bucovina, cât și în Basarabia: familia Flondor, pornită dintr-un trunchi comun cu boierii Albotă și Ciudin, și care este atestată din secolul al XVI-lea. Dacă Iancu cavaler de Flondor (1865-1924) este un lider bine cunoscut al mișcării unioniste din Bucovina, alți membri ai familiei rămân încă să fie descoperiți.

Nicolae Flondor (1872-1948), licențiat în Drept, primar al Cernăuților, deputat, ministru în 1918, membru al delegației României la Conferința de Pace de la Paris, a fost deportat, în timpul Primului Război Mondial, în septembrie 1914, de către rușii care ocupaseră Cernăuțiul aflat anterior sub stăpânire austriacă, la Tașkent, în Uzbekistan. Nicolae Flondor a fost deportat împreună cu Solo Weisselberger, primarul evreu al orașului. În primăvara lui 1916, Flondor s-a întors în Cernăuți, în urma unui schimb de prizonieri, iar autoritățile austriece au vrut să-l aducă în fața Curții Marțiale, pentru trădare. Când a aflat că România va intra și ea în război, a

exclamat: „Să deie Dumnezeu bine!” În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, s-a refugiat, în martie 1944, de la Cernăuți, din calea trupelor sovietice, și s-a stabilit la Râșnov (Bohosievici, 2005-2008, p. 27-28, 61-62).

Gheorghe Flondor (1878-1917), din ramura basarabeană a familiei, fiul lui Dimitrie Flondor (1840-1896) și al Olgăi Filodor, a studiat la Odessa și a murit la nici 40 de ani, în timpul Primului Război Mondial, de gripă spaniolă (Flondor, 2014).

2.17. Războiul de după război

Pentru armata română, războiul nu s-a terminat odată cu capitularea Puterilor Centrale. Trupe românești au avut misiunea de a combate, în 1919, agitația provocată de bolșevici în Basarabia și de a înlătura regimul comunist al lui Béla Kun de la Budapesta (Mărdărescu, 1922). Ion Boldur-Lătescu (1899-1985), ofițer de cavalerie, descendentul uneia dintre marile familii boierești din Moldova, Costăcheștii, a luptat în Primul Război Mondial, la Mărășești, dar și în campaniile din 1919 (Boldur-Lătescu, 2010). În familie au rămas amintiri cu aer tolstoian, atât despre bravura, cât și despre viața sentimentală agitată și despre distracțiile tânărului ofițer de cavalerie.

„Tata a fost pe front, chiar la Mărășești. Era născut în 1899. A făcut Liceul Internat din Iași, ca intern, era cel mai bun liceu din țară pe vremea aceea, actualul Colegiu „Negruzzi”. În promoția 1916, a dat două clase și s-a înscris la Școala de Ofițeri. A făcut un an și a participat cu cavaleria la bătălia de la Mărășești. Nu știu dacă el era deja sublocotenent sau dacă era încă elev.

Cele mai interesante lucruri mi le-a povestit din campania din Basarabia, din 1918-1919. După Unire, rușii nu au fost de acord și trimiteau bande, care devastau. Atunci au fost obligați ai noștri să trimită armata. Tata era sublocotenent, avea 20 de ani. Odată, a fost trimis cu 10 ostași să facă o recunoaștere într-o zonă unde se bănuia că erau bolșevici. Acolo chiar erau bolșevici, au deschis focul, ostașii au fugit și tata a rămas într-o groapă. A stat ce a stat acolo, ăia nu l-au mai observat. Ce să facă? Când s-a înnoptat, s-a târât pe burtă până la un spital din apropiere, un spital rusec. Corpul medical era format din ruși, dar ruși necomuniști. Tata a cerut azil... și l-au băgat la morgă. A stat toată noaptea la morgă și a făcut dublă pneumonie. A fost la un pas de moarte, pentru că pe vremea aceea nu erau penicilină sau sulfamide.

O altă întâmplare a fost tot așa, semitragică. În timpul unor lupte a trebuit să intre într-o casă țărănească, românească. Veneau rușii, comuniștii, și cei de acolo, unde să-l ascundă... l-au ascuns în horn. Aveau sobe cu hornuri mari. Dar comuniștii au rămas

acolo peste noapte și au făcut focul. Povestea tata că a doua zi mirosea a pastramă, dar a reușit să scape așa, pentru că nu l-a atins focul, numai fumul.

Odată, m-am întâlnit în tren cu o doamnă, mult mai în vârstă decât mine, cu cel puțin 20 de ani, foarte distinsă. Am intrat în vorbă cu ea, vorbea cu accent franțuzesc și puțin rusesc și, din vorbă în vorbă, am aflat că o chema Boldur. Mi-a spus că a fost căsătorită cu un ofițer de cavalerie Boldur. Am întrebat-o ce s-a întâmplat. «Ne-am despărțit», mi-a răspuns ea. N-am spus nimic. Ea era refugiată din Basarabia și trăia dând lecții de franceză în Pucioasa. Apoi l-am întrebat pe tata. «A, era Lenucika. Da, era să ne căsătorim, dar nu ne-am mai căsătorit». Și ea și-a păstrat numele în amintirea tatei și nu s-a mai căsătorit niciodată. Deci și asta făcea parte din activitatea cvasimilitară a unor ofițeri de cavalerie.

Amintiri nostime avea tata și din Ungaria, din campania din 1919. Pentru că acolo s-a întâmplat un lucru unic în istorie, românii au fraternizat cu ungurii. L-au aruncat pe Béla Kun și românii au fost primiți ca eliberatori. La Budapesta, tata a dus o viață nemaipomenită, s-a încurcat cu o tânără contesă, a făcut și un copil se pare, deci eu ar trebui să am un frate, nici nu știu dacă mai trăiește, nu l-am cunoscut niciodată. După ce au ocupat Budapesta, românii au rămas acolo vreo trei luni și au dus-o splendid.” (Boldur-Lătescu, 2014)

2.94. Ion Boldur-Lătescu, în epoca Primului Război Mondial

Arhiva Gheorghe Boldur-Lătescu

3. ÎN SPATELE FRONTULUI

3.1. Războiul văzut prin ochi de copil

3.1.1. Barbu Brezianu

Barbu Brezianu (1909-2008), viitorul magistrat, poet și specialist în opera lui Constantin Brâncuși, s-a născut într-o familie boierească cu rădăcini moșnenești, înrudită cu poetul Alexandru Macedonski, cu istoricul Grigore Tocilescu și cu ministrul de Război Istratie Sămeșescu. Bunicul matern al lui Barbu Brezianu a fost maiorul Eftimie Ullescu (1843-1883), care a luptat în Războiul de Independență. Familia se mândrea cu faptul că Eftimie Ullescu cucerise, în fruntea soldaților săi, reduta Smârdan, la 12/24 ianuarie 1878, și păstra sabia pe care i-o predase Osman-Pașa lui Eftimie.

Barbu Brezianu avea, în timpul ocupației germane a Bucureștiului, între șapte și nouă ani. Își amintea, peste decenii, dirijabilele, brutalitatea soldaților germani, figura impunătoare a mareșalului Mackensen, dar și emoția provocată de încercarea unui grup de soldați bulgari de a transporta în țara lor, la 17 februarie 1918, Moaștele patronului Bucureștiului, Sfântul Dimitrie Basarabov.

3.1. Mareșalul August von Mackensen

Din Ion Gorun, *Calendarul „Războiul Popoarelor”* pe anul 1916, p. 113

„Era o iarnă grea în 1916, cu o zăpadă de abia te puteai urni. Eram foarte speriat de nemți, care ocupaseră deja Bucureștiul și patrulau și în preajma casei noastre de lângă Cișmigiu. Întâi am asistat la bombardarea Bucureștiului de către dirijabilele *Zeppelin*. Erau extraordinare, parcă erau niște havane, niște trabucuri cerești, noaptea fiind urmărite cu reflectoarele noastre. Și era, în beznă, un foarte frumos spectacol de lumini. Și mi se pare că antiaeriana l-a atins pe unul dintre ele. Pe vremea aceea nu erau sirene și alarma era dată de clopotele bisericilor. Când veneau zepelinele, toate clopotele nopții sunau.

Îmi amintesc că, într-o zi, au venit nemții să facă percheziție. Nu țin minte ce naiba au vrut. Au bătut la ușă, eu m-am speriat și m-am ascuns sub mașina de cusut, care era acoperită cu un lințoliu verde. Îi auzeam pe nemți bodogănind, răstindu-se, urlând. Totuși, ei nu ne-au confiscat sabia³⁵ pe care ne-au furat-o, mai târziu, comuniștii.

Comandantul militar al Bucureștiului, cel care îl cucerise cu arme, era mareșalul von Mackensen. În fiecare dimineață, el își făcea o plimbare călare, de la Șosea, până la Cercul Militar, însoțit de o escortă numeroasă: lângă el, aghiotantul; în față, trei călăreți; în spate, alți trei. L-am văzut, într-o zi, în dreptul Cercului Militar. Avea pe cap o căciulă uriașă, cu un cap de mort în frunte. Foarte solemn și impunător în ținuta lui, mai ales că era încadrat de atâția călăreți³⁶.

Și mai am o întâmplare tot din timpul ocupației germane, când bulgarii au făcut o ispravă foarte urâtă: au furat Moaștele Sf. Dumitru Basarabov. Ocupanții bulgari au urzit un complot și, la miezul nopții, au spart porțile de la Mitropolie, au luat racla și au pornit spre Dunăre. Și iar au început să bată clopotele. Noi auzeam foarte bine clopotul de la Mitropolie, de care locuiam aproape. Se întâmpla ca, tocmai în acea perioadă, prefect al Poliției Capitalei să fie un unchi de-al meu, Petre Ciorăneanu, partizan al lui Marghiloman, germanofil, care a fost ales și senator conservator. Mare ziarist, a fost directorul ziarului *La Politique* și a murit ca senator național-țărănist și ca director al ziarului *Dreptatea*. În fine, după câteva ore s-a întâmplat aproape o minune: o pană de camion, care i-a împiedicat pe bulgari să trecă Moaștele peste Dunăre. Mareșalul Mackensen a fost foarte supărat de fapta bulgarilor și i-a oprit. Sfântul a fost readus în Capitală, în ovațiile credincioșilor. Țin bine minte larma provocată de această întâmplare, cea mai interesantă a sezonului.” (Brezianu, 2000)

³⁵ Este vorba despre sabia primită de maiorul Eftimie Ullescu de la Osman-Pașa.

³⁶ O descriere foarte asemănătoare vine de la Mărgărita Ioana Vulcănescu, copil și ea în vremea războiului: „Mackensen trece în fiecare zi, călare pe un cal alb, pe dinaintea ferestrelor noastre. E între doi ofițeri călări. Poartă pe cap căciuli de husari ai morții, cu tigva și cu oasele încrucișate.” (Vulcănescu, Mărgărita Ioana, 2013, p. 202). Despre plimbările lui Mackensen scrie și Sabina Cantacuzino (2014, p. 54).

3.2. Barbu Brezianu la vârsta de 6 ani, 25 martie 1915, București

Arhiva Barbu Brezianu

Oricât de mari ar fi spaimele și privațiunile aduse de război, copiii continuă să se joace. Corneliu Axentie (1911-2001), viitor chirurg și deținut politic în timpul regimului comunist, avea, în timpul războiului, între cinci și șapte ani. Bunicul lui patern, Hariton Axente, centurion în armata lui Avram Iancu, fusese fratele lui Ioan Axente Sever (1821-1906), unul dintre conducătorii mișcării naționale a românilor din Transilvania, la 1848. Mama lui Corneliu Axentie făcea parte din neamul Cartienilor, boieri mehedințeni. Corneliu Axentie își amintea, din Primul Război Mondial, dirijabilele și felul în care copiii reușeau, deși războiul nu era deloc o joacă, să transforme armele în jucării.

„Tata era plecat pe front, noi rămăseserăm la București.

Eram mic de tot, dar îmi aduc aminte de zepelinul pe care l-am văzut, într-o noapte, pe cer. În perioada aceea locuiam în zona unde a fost Arsenalul, acum dărâmat, și îmi amintesc de bombardamentele pe care le făceau nemții.

Fiind copil de cinci-șase ani, plecam cu alții de vârsta mea să culegem șrapnele, biluțele acelea mici care rămâneau în urma bombardamentelor și cu care noi ne jucam. Ce să-i faci, copii!” (Axentie, 2000)

3.3. Corneliu Axentie, în uniforma de elev de liceu, 1921

Arhiva Corneliu Axentie

3.1.2. Profira Stoicescu

Profira (Rica) Botez s-a născut la 25 iulie 1904, în Vlașca, la Preajba și a murit la București, la 30 iunie 2003. Bună prietenă cu Mircea Eliade în timpul facultății, este menționată în memoriile acestuia, cu numele de „Domnișoara R”. A fost măritată prima oară cu ofițerul de marină Marcel Tăutu și a doua oară cu medicul Sergiu Stoicescu (1898-1970).

Tatăl ei, Ioan Botez (1874-1940), era originar din Moldova, a administrat moșii în Vlașca și a fost, mai târziu, primar al Predealului și proprietar de terenuri acolo. Mama, Rozalia Pretorian (1880-1967), era fiica preotului Matei Pretorian (1847-1891), despre care Profira Stoicescu spunea că fusese crescut de un prinț Karagheorghevici, stăpânul castelului de la Clejani. Prin mama ei, Rozalia Pretorian era descendentă a Alexandreștilor (moșieri la Preajba) și a Stegăreștilor (care coborau dintr-un stegar al lui Bibescu-Vodă). Astfel, Profira Botez Stoicescu se înrudea prin alianță cu familiile de boieri și de moșieri Alexandrescu-Guranda, Alevra, Băicoianu, Bălănescu³⁷, Cantacuzino (verișoara Yvonne Alexandrescu-Guranda a fost căsătorită cu Ioan Cantacuzino și a avut o fiică, Claudine, măritată cu Otto Malfatti; vezi și Sturdza, M. D., 2014, p. 28), Cuza (unchiul Gheorghe Pretorian, fratele Rozaliei Pretorian, ar fi fost căsătorit cu Elena Cuza, fiica lui Pandele Cuza³⁸), Iagăr, Oprescu, Xenopol.

³⁷ O soră a mamei Profirei Stoicescu, Victoria Pretorian, a fost măritată cu moșierul Bălănescu de la Giurgiu. Fiul acestuia dintr-o primă căsătorie, Alexandru Bălănescu, a fost, conform Profirei Stoicescu, unul dintre primii ofițeri români căzuți în Primul Război Mondial.

³⁸ Profira Stoicescu ținea mult la înrudirea cu Alexandru Ioan Cuza și povestea detaliat despre atașamentul familiei ei față de Domnitorul Unirii. Sunt convins că această înrudire a existat. Totuși, în arborele genealogic al familiei Cuza, din Ghibănescu (1912), în care figurează într-adevăr o Elena Cuza, fiica unui Pandele Cuza, această Elena

La intrarea României în Primul Război Mondial, Profira avea 12 ani.

„A venit războiul și am avut o viață foarte grea. Noi locuiam la Giurgiu. În vara aceea, în 1916, ne-am dus, eu și sora mea, la moșie la rudele noastre Iagăr, la Uiești, pentru că frații noștri făcuseră scarlatină. Nașa mea, proprietara moșiei, m-a adus pe mine la București singură. Și restul familiei nu s-a putut muta decât la Crăciun. Toți moșierii aveau case la oraș. Ori la București, ori la Giurgiu, fiecare mai aproape de locul în care își avea moșia. Nașii mei, familia Iagăr, aveau și ei o casă în București, pe strada Ion Creangă. Ei erau moșieri de pe Vlaşca, de la Uiești și Goleasca.

În septembrie am ajuns la București singură și m-am dus să mă înscriu la liceu. Am stat singură în casa Iagăr din București, nu erau hoți pe stradă, puteai să rămâi singur, nimeni nu se lega de tine, era o viață foarte frumoasă. Și m-am înscris la Liceul «Carmen Sylva». Grădina școlii dădea în grădina lui Ionel Brătianu.” (Stoicescu, Profira, 2000a)

3.4. Trupe germane de ocupație în București, Calea Victoriei, 1918

Arhiva Dalina Butculescu

apare ca fiind măritată cu un Gheorghe Bădărău, și nu cu Gheorghe Pretorian. Explicația ar putea veni tot din mărturia Profirei Stoicescu: „fratele mamei s-a căsătorit cu Elena Cuza, nepoata Domnitorului Cuza, fata lui Pandele Cuza, vărul Domnitorului. Ea a rămas văduvă de război. Avea o fată din prima căsătorie, născută în 1912, Lilica îi ziceam noi, care a rămas orfană de război” (Stoicescu, 2000a). Așadar, Gheorghe Bădărău, soțul Elenei Cuza care apare în arborele genealogic publicat de Gheorghe Ghibănescu în 1912, ar fi căzut pe front, în Primul Război Mondial. Iar Elena Cuza s-ar fi recăsătorit, după război, cu Gheorghe Pretorian, fratele mamei Profirei Stoicescu. Tot conform Profirei Stoicescu, Elena Cuza a avut cu Gheorghe Pretorian un băiat, chirurgul Radu Pretorian.

Sosirea trupelor germane o găsește pe Profira Botez la București, unde va și rămâne pe perioada ocupației. I s-au întipărit în memorie foametea, iarna grea din 1916 și greutatea vieții de zi cu zi³⁹:

„Era o sărăcie în București... Când au intrat nemții era o toamnă târzie rece, ploioasă, groaznică. Și mama cu sora ei se duseseră în oraș după mâncare.

Când au intrat nemții, noi ne-am mutat pe Șerban-Vodă, pentru că neamurile noastre de la țară veneau pe acolo în oraș cu marfă și ne trimiteau și nouă, eram în drumul lor.

Erau zile așa de triste, îngrozitor de triste. Și sărăcia aia cruntă. Adunam ierburi de pe marginea trotuarului să le fierbem. Când am văzut primii cartofi, după multă vreme, am vomitat de emoție. Doamne, ce nemâncăți eram! Dacă nu ne trimiteau neamurile de la țară de mâncare muream toți de foame.

Mama a împărțit copiii. Pe mine m-a păstrat la București, că eram mai isteță și o ajutam, dar pe sora mea a trimis-o la bunica, la coana preoteasă. Pe băiatul cel mai mare, care era mai mic decât mine, l-a trimis la Alexandria, la sora ei care era măritată atunci cu un prefect de Teleorman. Și am rămas eu cu mama și cu fratele cel mic. O ajutam să alergăm după mâncare. Mă trimitea noaptea, că numai nouă, copiilor, ne dădeau nemții câte o pâine făcută cu rumeguș de lemn și cu tărațe. Plecam la 11 noaptea de acolo, vizavi de o fabrică de conserve franțuzească.

A fost o iarnă îngrozitor de grea în 1916-1917. Casele nu erau cu etaj, mai ales pe acolo. Zăpezile erau până la streășină. Știu că se săpase tunel ca să ieșim din curte în stradă, fiindcă înghețase tare. Așa o iarnă groaznică... Parcă nu era destul că era război și foamete. Se tăiau pisici și câini și se vindeau drept miei. Ceva de groază a fost. Luau tot nemții, că ei nu aveau ce mânca, erau la pământ.

Atunci mi-a murit un unchi de 26 de ani, mare moșier pe Teleorman, Nicolae Baron, însurat cu sora cea mică a mamei. A fugit din Alexandria, în iarna aia groaznică, în veston, într-o căruță cu oi moarte, ca să scape, să nu-l prindă nemții. El făcuse la picior ceva și șchiopăta puțin și nu l-au mai luat în armată. Și a făcut o tuberculoză galopantă atunci și a murit la București. Avea un băiețel de 3 ani. A murit repede, îl băgaseră la sanatoriu la Filaret, la tuberculoși. Și pe mine mă trimiteau, copil, să-i duc câte ceva de mâncare. Pe iarna aia îngrozitoare, noi ne încălțam cu saboți de lemn, cu talpa făcută din bucățele prinse cu fier ca să nu stea țepeni, să se miște nițel. Și mă trimitea pe mine mătușa mereu cu mâncare acolo. Într-o duminică, când m-am dus, portarul mă tot vedea

³⁹ Pentru o descriere detaliată a iernii grele 1916-1917, în Bucureștiul ocupat, vezi Rădulescu-Zoner și Marinescu (1993, p. 133-159).

aşa, un copil, şi zice «Fetiţo, uite ceasul ăsta şi verigheta, du-le acasă, că nu mai vrea să mănânce». Unchiul murise, dar mie nu mi-a spus. Eu le-am dus, mătuşa când le-a văzut a înţeles că a murit. Şi omul ăla, cu averea aia fantastică pe care o avea, cu moşiile din Teleorman, a fost îngropat cu un dric de clasa a III-a, după care mergeam mătuşa şi cu mine. Aşa nişte lucruri groaznice s-au întâmplat aici, absolut groaznice.” (Stoicescu, Profira, 2000b)

3.5. Profira Botez (viitoare Stoicescu), după Primul Război Mondial, în clasa a VI-a de liceu

Arhiva Filip-Lucian Iorga

Amintirea pe care Profira Stoicescu o păstra revenirii Familiei Regale la Bucureşti, la 1 decembrie 1918, era aceea a unei atmosfere mai degrabă reţinute. Oamenii erau, în viziunea Profirei Stoicescu, prea epuizaţi pentru a se putea bucura de victorie.

„Pierdusem doi ani de şcoală. S-au deschis şcolile, în 1918, iar şcoala noastră era pe Calea Victoriei. Şi au venit atunci Ferdinand şi Maria, au intrat în Bucureşti. Au venit de la Şosea. N-aş putea spune că a fost cu urale. Era tăcut totul, pentru că lumea era foarte impresionată de tot ce se întâmplase, a fost prea multă moarte, că a venit şi tifosul ăla nenorocit, parcă n-ar fi fost deja destul de rău. Şi tata a fost pe front şi spunea că erau sate unde, pe câte o prispă, era în albioară un copil de câteva luni; moartă mama, mort tată-său pe front, îi aduna lumea. A fost ceva care nu se poate imagina.” (Stoicescu, Profira, 2000b)

Este interesant să comparăm această mărturie cu una mult mai cunoscută, cea a Reginei Maria, care descrie revenirea la București ca pe un triumf încununat de un entuziasm popular nemăsurat.

„Ne-am întors! Chiar ne-am întors, după doi ani lungi de exil. Mai mult, ne-am întors – de-abia dacă îndrăznesc să pronunț cuvântul, dar tot trebuie spus, fiindcă, orice ar urma, azi e adevărat – ne-am întors triumfători!

Se încheie o zi grandioasă, o zi extraordinară, amețitoare, de entuziasm nestăpânit. E minunat să pot spune că totul a mers întocmai cum era planul, deși n-a fost deloc ușor de organizat, fiindcă transportul e o mare problemă, iar ploile torențiale înrăutățiseră condițiile și așa șubrede [...]

Tot orașul era în delir. Lipsiserăm doi ani, cunoscuserăm toate ororile ocupației, cu tot ce aduce ea, iar acum ne întorceam victorioși, în ciuda nefericirilor, ne întorceam după ce împliniserăm Visul de Veacuri, Visul de Aur al României. Ne întorceam cu România Mare – ne întorceam ca regele și regina tuturor românilor! E aproape de necrezut, dar e adevărat!” (Maria, Regina României, 2015b, p. 420-421)

3.6. Profira Botez (Stoicescu), în stânga, împreună cu Mimi Negulescu, 24 iunie 1924, Brașov

Arhiva Filip-Lucian Iorga

3.1.3. Ioana Peticari

În arhiva privată a Irinei Ghica-Deniau, fiica lui Matei Ghica-Cantacuzino și strănepoată a lui Ion Ghica, a *Nababului* Gheorghe Grigore Cantacuzino și a doctorului Carol Davila, am găsit memoriile inedite ale mamei acesteia, Ioana născută Peticari.

Ioana Peticari (1908-2004), fiica generalului Ion Peticari și a Elenei Davila, fiica doctorului Carol Davila, căsătorită prima dată cu prințul Matei Ghica-Cantacuzino (cu care a avut două fiice) și a doua oară cu prințul Constantin Suțu (cu care a avut un fiu), a reușit să evadeze din România comunistă, în 1947, împreună cu soțul său, Constantin Suțu, cu care s-a stabilit în Canada, la o fermă (Ghica-Deniau, 2015). Amintirile, *Souvenirs*, sunt scrise în limba engleză, sunt structurate în două părți totalizând 15 capitole și se întind pe 62 de pagini bătute la mașină, plus alte 9 pagini manuscrise, care conțin diverse completări și corecturi. În capitolele care descriu evenimente apropiate în timp de momentul redactării amintirilor, și mai cu seamă în fragmentul care descrie fuga din România, Ioana Peticari se ferește să ofere numele reale ale personajelor, pentru a nu crea probleme celor rămași în România comunistă sau rudelor acestora. Textul, scris în 1950, nu a fost niciodată făcut public până acum.

În primul capitol, autoarea detaliază împrejurările care au declanșat rememorarea: în dimineața zilei de 25 iunie 1950, a auzit la un post de radio canadian anunțul invaziei Coreei de Sud de către trupele comuniste. Emoția provocată de aflarea acestei vești aduce la suprafață amintirile Ioanei Peticari despre România. Memorialista își definește ea însăși scrierea ca pe o mărturie de interes strict personal, dar îi întrevade importanța în contextul istoric mai larg:

„Este o poveste de interes strict personal, aflată cu toate acestea în perfectă armonie cu evenimentele care au modelat, în ultimii 36 de ani, destinul contemporanilor mei, în Europa și în afara ei.” (Peticari, 1950, p. 1; t.n.)

Capitolul al doilea ne introduce deja în descrierea perioadei care ne interesează aici. Suntem în august 1916, România a intrat în Marele Război, de partea Antantei, iar prima impresie fixată în memoria copilului de opt ani, martor al evenimentelor istorice, se încadrează într-un tipar pe care îl recunoaștem. Cei care erau copii în timpul Primului Război Mondial și cei care au trăit războiul ca adulți își amintesc, deopotrivă, de omniprezentul zepelin⁴⁰.

⁴⁰ Vezi și mărturia Mariei Georgeta Caterina Chrissoveloni (fiica lui George Lakeman-Economu și a Elenei Colibășianu, nepoata lui Sir Stephen Bartlett Lakeman, cunoscut ca Mazar Pașa), soția bancherului Nicky Chrissoveloni (Kirson, 2005, p. 28). Și adulții sunt impresionați și înspăimântați de zepelinele și avioanele germane, spre pildă omul politic Take Ionescu, care de frică, spune I. G. Duca, nu ar mai fi dormit acasă, ci la Athénée Palace, care avea acoperișul de ciment armat (Duca, I. G., 1994, vol. III, p. 30).

„Toate clopotele bisericilor din București băteau. Puteam auzi în depărtare bubuiturile artileriei și fluierăturile prelungi ale polițiștilor nevăzuți care avertizau populația să se adăpostească. Deasupra capetelor noastre simțeam prezența de-acum legendarului zepelin german. [...] Îmi amintesc că, în timpul primelor raiduri aeriene ale nemților, mergeam la culcare la lumina lumânării, iar ferestrele erau închise ermetic și atent acoperite cu hârtie groasă albastră. Îmi amintesc și coborârea solemnă în pivnița cea sigură și plină de mistere. În frunte se aflau cele trei pisici ale noastre, cu cozile ridicate, anticipând parcă o fructuoasă vânătoare de șoareci, la adăpostul întunericului. Mama și servitorii ne urmau, cu încordarea întipărită pe chipuri” (Perticari, 1950, p. 3; t.n.)

Dar, în timp ce toată casa se refugia de teama zepelinelor și a avioanelor inamice care bombardau Bucureștiul, era cineva care nu cobora în pivniță: tatăl autoarei, generalul în rezervă Ion Perticari, absolvent al academiei militare de la Fontainebleau.

„Îmbrăcat cu un halat de casă peste pijama, stătea afară, pe strada întunecoasă și pustie, privind cerul pe care luminile antiaeriene căutau, neîndemânatic, avioanele inamice” (Perticari, 1950, p. 3; t.n.)

În plin război, în viața fetei de opt ani apare un personaj nou, acel personaj care nu lipsește aproape niciodată din amintirile urmașilor de nobili și de mari burghezi: guvernanta. Pentru Ioana Perticari, familia angajase o guvernantă elvețiancă, cu referințe excelente, de care ea avea să se atașeze, dar despre care s-a descoperit ulterior că ar fi spionat în favoarea germanilor, deschizând inclusiv corespondența mamei povestitoare. Motivul prezenței unui spion german în casa Perticari ar fi fost apropierea familiei de Casa Regală și faptul că mișcările și mutările Familiei Regale erau cunoscute și comentate în casă.

Un eveniment care nu a lăsat urme în amintirea de copil, dar pe care memorialista îl comentează just este trimiterea în Rusia a tezaurului românesc, din cauza apropierei trupelor dușmane de capitală. De prea multe ori, această decizie a autorităților române e judecată pe baza unor informații pe care cei care au luat decizia nu aveau de unde să le aibă. Rusia era aliata României și nimeni nu putea (sau nu dorea) să prevadă schimbările dramatice care urmau să survină în imperiul Țarilor⁴¹.

„La vremea aceea nimănui nu-i trecea prin cap că avea să urmeze o Revoluție Rusă. Familia noastră Regală și guvernul țării au încredințat Rusiei tezaurul regal și pe cel național” (Perticari, 1950, p. 4; t.n.)

⁴¹ Vezi, în acest sens, și mărturia lui I. G. Duca (1994, vol. III, p. 262-265).

În septembrie 1916, Ioana Perticari pleacă din București spre Moldova, însoțită de guvernanta ei elvețiană și de tatăl ei. Generalul Ion Perticari fusese trimis de Regele Ferdinand într-o misiune diplomatică în Italia și, pentru a ajunge în țara aliată, a străbătut Moldova și a călătorit, timp de două luni, prin Rusia, Finlanda, Suedia, Norvegia și Franța. Pe fiica lui a lăsat-o în grija fratelui său, Grigore Perticari. Sigur că intenția părinților a fost aceea de a-și îndepărta fetița de zona frontului, dar pentru fetiță despărțirea de tatăl ei a fost traumatizantă:

„Câteva minute mai târziu, trenul a plecat din gară și noi am rămas în urmă pe peron, uitându-ne lung după mulțimea de vagoane scârțâitoare, până când nu am mai putut zări capul cu păr alb al tatei, la fereastra compartimentului lui. Am mers apoi cu mașina până la conacul unchiului meu. Mă simțeam îngrozitor, așa cum te simți în timpul unui coșmar. Din fericire, era așa de târziu când am ajuns la conac, încât nu mai era nimic de făcut decât să merg la culcare și să scap de tristețe dormind.” (Perticari, 1950, p. 5; t.n.)

Conacul unchiului Grigore Perticari se găsea la Stoișești, în împrejurimile Bârladului, iar atmosfera patriarhală a curții boierești și a satului nu lăsa să pătrundă nimic din drama războiului aflat în plină desfășurare. Stoișești, așa cum îl descrie Ioana Perticari, era în 1916 o oază de pace, cu un conac pornit pe calea ruinei, dar fermecător pentru fetița de opt ani. Vaste teritorii se deschideau curiozității micii exploratoare, iar dintre ele podul prezenta un interes deosebit, pentru că păstra urmele copilăriei și tinereții copiilor lui Grigore Perticari, adulți acum și plecați la casele lor.

„Petreceam zile întregi în podul conacului, descoperind jucăriile lor uitate, rămășițe ale unor hobby-uri abandonate sau rochii de bal elegante și învechite, lăsate în stăpânirea unor generații întregi de șoareci și de mici bufnițe, care își făcuseră cuib și zburdaseră printre aceste umbre. Eram ca un mic arheolog care descoperea o civilizație de mult dispărută. Cotrobăiam prin podul răcoros și întunecat și aduceam la viață comori adormite.” (Perticari, 1950, p. 5-6; t.n.)

Grigore Perticari, școlit în Franța și în Elveția, îi semăna fizic Împăratului Napoleon al III-lea al Franței și ducea o viață largă de moșier lipsit de griji, pasionat de vinuri, de agapele cu amicii, de câini (avea vreo 40!) și de discuții politice. Soția lui, Maria Perticari născută Mavrogheni (fiica lui Scarlat Mavrogheni și a Eufrosinei Miclescu), era, când a cunoscut-o Ioana Perticari, o doamnă în vârstă și corpulentă, care își petrecerea viața cântând la pian și scriind

corespondență, dar și versuri și fabule, veșnic înconjurată de un nor de fum provenit de la țiğările de foi pe care și le rula singură.

Tot la Stoișești a cunoscut-o Ioana Perticari pe mama Mariei Mavrogheni Perticari, Eufrosina, care era sora Mitropolitului Calinic Miclescu. Bătrâna doamnă, foarte atașată de Biserica Ortodoxă (pentru că ea nu se putea mișca, preotul din sat venea în fiecare duminică să facă slujba în camera ei), rămăsese în același timp fidelă convingerilor politice pe care le avusese în tinerețe și nu putea accepta că România se aliase cu Rusia împotriva Germaniei, o țară vestică civilizată.

„Îi mulțumea lui Dumnezeu de fiecare dată când armata germană respingea trupele Țarului, pe câmpurile de luptă din România. Nimeni nu reușea să o convingă să se roage pentru o victorie la care Rusia și-ar fi avut partea ei.” (Perticari, 1950, p. 8; t.n.)

În noiembrie 1916, războiul deja nu mai e atât de departe de moșia Perticari, iar capitolul al treilea al amintirilor Ioanei Perticari se deschide cu evocarea zgomotelor îndepărtate ale artileriei, care deveniseră fundalul sonor al vieții boierilor de la Stoișești. Iminența dezastrului militar din sudul țării se face simțită și în Moldova, prin intermediul convoaielor de refugiați care își fac apariția.

„Deseori purtându-și hainele cele mai bune, blănuri sau chiar pălării țipătoare, acum pline de noroi, aceste figuri tragice erau mai ales femei care duceau cu ele copii oboșiți și plânși, și care erau însoțite de servitori bătrâni. Își părăsiseră casele în grabă și, în zăpăceala plecării, aleseseră la întâmplare, dintre bunurile lor, pe acelea pe care le consideraseră a fi mai de preț și pe care acum le cărau cu ele sau chiar le purtau pe ele. Aduceau vești înfricoșătoare și un sentiment al dezastrului iminent.” (Perticari, 1950, p. 9; t.n.)

3.7. Convoi rus în timpul Primului Război Mondial, în Moldova

Arhiva Dalina Butculescu

Mama Ioanei Peticari, Elena Peticari, fiica doctorului Carol Davila, rămăsese singură în București, după plecarea soțului ei spre Italia și stabilirea Ioanei la Stoișești, pentru a servi într-un spital, ca voluntară la Crucea Roșie.

În cele din urmă, când lupta pentru București a fost pierdută de armata română, Elena Peticari s-a alăturat Ioanei la Stoișești, după care au plecat, împreună cu guvernanta, la Iași. Ajunse acolo în preajma Crăciunului, le-a fost foarte greu să găsească un apartament, din cauza numărului mare de refugiați.

„(...) a trebuit să petrecem trei zile într-un vagon de tren, înainte de a găsi o cameră și un pat.

După mari eforturi și la un preț exagerat de mare, am reușit în cele din urmă să închiriem trei camere nemobilate, într-o casă veche, fără apă curentă sau alt minim confort.” (Peticari, 1950, p. 9; t.n.)

La Iași, Elena Peticari și-a reluat munca la spital, în condiții foarte dificile. S-a îmbolnăvit de dizenterie și a fost aproape de moarte. Un văr al Ioanei Peticari, refugiat și el de la București, s-a îmbolnăvit de tifos exantematic, dar a scăpat și el cu viață. Din fericire, niciuna dintre cele două epidemii nu s-a răspândit la alți membri ai familiei.

În cele trei cămăruțe găsite cu mare greutate în Iași au locuit, în perioada refugiei, timp de doi ani, șase persoane, plus verii și unchii veniți în scurte permisi de pe front și care erau bucuroși să doarmă pe podea sau pe masa din sufragerie.

În jurnalul Reginei Maria găsim mai multe referiri la Elena Peticari.

„Am umblat cu Symki prin toate ungherele curții dragii noastre mănăstiri Golia, cu zidurile ei vechi și cele patru turnuri în colțuri, apoi ne-am dus s-o vizităm pe Elena Peticari, care e bolnavă. Trăiește ca vai de lume într-o căsuță incredibil de sărăcăcioasă, nu are nici măcar pat, nici urmă de dulap în care să poți pune ceva, niciun confort, o adevărată casă de refugiați. Deși foarte bolnavă, arăta același spirit puternic dintotdeauna, femeia aceasta are în ea o tărie de neîmblânzit și atât de multă bunătate – dar e prea furtunoasă și impetuoasă pentru viața de zi cu zi, altfel admirabilă când e nevoie de cineva cu voință care să se implice.” (Maria, Regina României, 2014, p. 445)

„La zece am plecat cu E. Peticari și Ballif la Spitalul Cultura, unde i-au adunat pe toți tuberculoșii. E un tablou demn de milă, cu nenorociri crunte în toate formele, era mare nevoie de puțină alinare și îmbărbătare. [...]

M-am dus la Elena Peticari, care suferă teribil de dizenterie. [...]

Elena Peticari a venit puțin înainte de cină, fiindcă pleacă la Văratec și Agapia să inspecteze situația orfanilor de acolo.” (Maria, Regina României, 2015a, p. 37, 140, 401)

Ioana Peticari descrie mizeria din Iași, în iarna 1916-1917, aglomerația, foametea, teama de epidemii și de păduchi, zăpezile și gerul, circulația proastă a trenurilor. Ea scrie cu admirație despre Familia Regală și în special despre Regina Maria, „Mama Regina”, care a avut un rol esențial în menținerea moralului națiunii, în aceste momente de cumpănă (Peticari, 1950, p. 11-12). Un portret interesant este și cel al lui „Uncle Joe”, nimeni altul decât ofițerul Joseph Whiteside Boyle, canadianul care le spunea copiilor istorii despre minele de aur din Yukon și care, ca membru al Crucii Roșii canadiene, lucra în strânsă colaborare cu Familia Regală a României și care avusese un rol esențial în salvarea românilor luați prizonieri la Odessa de către bolșevici: „era mesagerul binevenit al Canadei într-o țară aflată în mare dificultate” (Peticari, 1950, p. 13; t.n.).

În toamna lui 1918, familia Peticari revine la București și se bucură de sfârșitul războiului și de revenirea Familiei Regale.

3.1.4. Gabriel Culcer

Există familii cu mai mult noroc decât altele, din punctul de vedere al transmiterii memoriei. Familia Culcer și cele înrudite cu ea sunt astfel de familii „norocoase”, grație lui Gabriel-Dimitru Culcer, care a strâns cu pasiune date despre familia lui și despre rudele prin alianță și a scris o carte a familiei, *Chipuri din bătrâni*, necunoscută marelui public și destul de puțin cunoscută printre specialiști.

Gabriel-Dimitru Culcer (1907-1986) a fost fiul lui Max-Dimitrie Culcer (1882-1969) și al Marioarei Petrescu. Max-Dimitrie Culcer era fiul doctorului Dimitrie (Tache) Culcer (1850-1927; a făcut studii de medicină la Paris; Culcer, 2013, p. 138) și al Anei (Netty) Bălcescu (1859-1944; fiica lui Barbu Bălcescu, frate cu Nicolae Bălcescu), descendent așadar al familiilor Bengescu, Otetelișanu, Băbeanu, Grecianu, Dâlgeanu, Pitișteanu, Poenaru, Vlădescu, Locusteanu, Sâmboteanu, Zătoreanu, Aman și rudă cu boierii Buzești (Culcer, 2013, Arborele genealogic al familiei Culcer).

Medicul Tache Culcer, bunicul lui Gabriel-Dimitru Culcer, a fost frate cu generalul Ion D. Culcer (1853-1928), ofițer de carieră cu studii în Franța, combatant în Războiul de

Independență, guvernator al Cadrilaterului, comandant al Armatei 1 în timpul Primului Război Mondial (august-octombrie 1916), senator și ministru (Culcer, 2013, p. 171-187).

3.8. Gabriel Culcer, copil

Arhiva Petre Culcer (fotografie inserată în exemplarul dactilografiat al cărții *Însemnările unui aiurit*)

Gabriel-Dumitru Culcer nu a scris însă numai istoria familiei sale, ci și o carte de memorii, *Însemnările unui aiurit*. La intrarea României în Primul Război Mondial, Gabriel Culcer are nouă ani și este un copil crescut în rigorile și cu privilegiile categoriei sale sociale: călătorește de copil, împreună cu părinții, la Paris și prima limbă pe care o vorbește este franceza; are o *Fräulein*, o guvernantă austriacă, cu care vorbește în limba germană; își petrece verile la moșia familiei de la Dobrița, în Gorj; pe la 8-9 ani are odaia lui; este foarte apropiat de bunica lui, Ana Bălcescu Culcer, care îi cântă la pian și îi citește, din când în când, din amintirile ei; face conversație cu o *Mademoiselle* franțuzoaică rămasă în serviciul familiei din vremuri imemorabile; locuiește în case mari, cu personal de serviciu, și se învâрте printre oamenii care vor fi considerați, mai târziu, personalități ale epocii. În august 1916, Gabriel Culcer se afla la Dobrița și a fost martor de la distanță la săparea tranșeeelor și la primele bubuituri ale războiului. A văzut apoi cum diverși membri ai familiei erau implicați în efortul de război, ca medici sau surori de caritate la Târgu-Jiu. Tatăl lui, chiar dacă nu avea un picior, pe care și-l pierduse într-un accident de vânătoare, s-a înrolat voluntar, ca medic sublocotenent. La fel, bunicul lui se înrolase, la 66 de ani, ca medic maior voluntar. Nici copilul nu stă deoparte și ia contact cu sentimentul măreției sacrificiului pentru țară, dar și cu rănilor celor veniți de pe front și cu moartea, care ajunge, treptat, aproape să se banalizeze.

„Eu mergeam zilnic la Spitalul Crucii Roșii ce se instalase în localul primăriei. Sălile erau mari și curate. Ajutam la sterilizarea pansamentelor și răsuceam toată ziua fașe, fie cu mâna, fie cu mașina. Seara stăteam de vorbă cu răniții, îi puneam să

povestească unde au luptat și cum au fost răniți, sau le făceam lectură din ziar sau din diferite cărți.

Primii răniți care au venit erau copleșiți cu atenții. Ne închinam în fața entuziasmului lor și acel sânge, pe care-l vedeam curgându-le din rănilor deschise, ne inspira un adânc respect. Era ceva atât de măreț în acest sacrificiu al cărnii, încât ne copleșea. Către sfârșitul lui septembrie, însă, când s-au întetit luptele pe Jiul Superior, răniții soseau în număr atât de mare, încât nu-și mai puneau nimeni asemenea probleme de conștiință. Erau culcați câte doi într-un pat, infirmierele cădeau moarte de oboseală [...]. Mulți dintre ei erau operați fără anestezic și sălile răsunau de gemetele și țipetele lor. Primii morți ne-au înfiorat. Misterul jertfei supreme pentru «marele ideal» depășea puterea noastră de înțelegere. În prima zi când au murit trei soldați, au fost înmormântați cu dricul primăriei, cu muzică și cu onoruri militare. Cei care au urmat erau duși la cimitir cu camionul. În sicriul lor se mai puneau și diferite membre amputate la operații, mâini, picioare, înfășurate în câte un jurnal. Morții erau îngropați în cămașă și izmene și am văzut chiar sicrie mai mari, pentru doi oameni. [...] Spitalul nu era decât o imensă industrie de carne de tun. [...] Grozăvia cea mare era însă în momentele când ne reaminteam că această «carne de tun» erau de fapt «Oameni», când auzai câte un glas omenesc răzbătând până la tine din mijlocul unui imens pachet de pansamente albe pătate cu sânge și puroi.” (Culcer, 2011, p. 76-77)

3.9. Spitalul Crucii Roșii din Târgu-Jiu, septembrie 1916. Cu o cruce roșie pe piept, Ana Culcer, bunica lui Gabriel Culcer. În față, primul băiat din dreapta, Gabriel Culcer

Arhiva Petre Culcer (fotografie inserată în exemplarul dactilografiat al cărții *Însemnările unui aiurit*)

Gabriel Culcer vorbea bine germana și nu a pierdut ocazia de a le spune răniților germani din spital ce credea despre ei, dar a primit o lecție importantă de toleranță, de la bunicul lui:

„Îi uram din suflet, căci îi consideram vinovați de toată grozăvia din jurul meu. Într-o zi le-am spus că Germania va pierde războiul și Kaiserul va fi spânzurat pentru crimele sale. Unul dintre ei mi-a răspuns atunci, cu un zâmbet indulgent: «[...] Da, o fi adevărat ce spui, dar nu știu ce ți-am făcut de țipi așa la mine». Îl chema Fritz. Bon Papa⁴² a aflat mai târziu această scenă și mi-a făcut o morală aspră: «Și nemții sunt oameni și nu trebuie jigniți. De ce vrei ca sentimentele lor naționale să coincidă neapărat cu ale tale?»” (Culcer, 2011, p. 77).

La spitalul din Vădeni, unde lucra bunicul lui, ca medic maior, copilul Gabriel Culcer a cunoscut-o pe Ecaterina Teodoriu.

„Era extrem de activă. Unde era nevoie de ea, acolo era prezentă. Până atunci nu văzusem încă fată cercetaș [...] Era atâta convingere în vorba ei, atâta căldură... Era revoltată că venise frigul și răniții n-aveau pături; simțai imediat că sufletul ei era făcut să se dăruiască tuturor, celor mulți și nenorociți, că iubea pe cei mici, pe cei ce sufereau.” (Culcer, 2011, p. 78)

La un moment dat, Gabriel Culcer află că unchiului lui, generalul Culcer, i se luase comanda pentru că prezentase un plan de evacuare a Olteniei. Copilul însuși privea evacuarea ca pe o monstruozitate, chiar dacă poate ar fi fost soluția cea mai înțeleaptă. A doua zi, noul comandant, generalul Ioan Dragalina, sosește la spitalul din Târgu-Jiu, rănit la braț.

În fața ofensivei germane, familia se refugiază la Craiova, apoi la București, unde Gabriel Culcer trăiește ocupația germană. La 23 noiembrie/6 decembrie 1916, armata germană intră în București.

„Pe la ora două după-amiază vedem primele detașamente de ulani, cu lăncile lor lungi și cu căștile cu pătrat ce le dădeau un aer înfricoșător. Pe la patru și jumătate trece și un regiment de infanterie, cu muzica în frunte, defilând în «pasul găștii» cu căștile lor cu paratrăsnet. Toate lepădăturile Bucureștiului, toți mizerabilii pricopsiți din truda noastră, le ieșiseră înainte cu flori și acum defilau și ei alături de armata de invazie.” (Culcer, 2011, p. 82)

⁴² Bunicul lui Gabriel Culcer, medicul Dimitrie (Tache) Culcer.

3.10. Cap de soldat german, desen de Gabriel Culcer pe exemplarul dactilografiat al cărții

Însemnările unui aiurit

Arhiva Petre Culcer

În aprilie 1917, familia Culcer (cu excepția tatălui lui Gabriel, refugiat în Moldova cu armata) revine la casa ei din Târgu-Jiu, transformată acum în reședință pentru 14 ulani germani, cu caii lor cu tot. Casa e de nerecunoscut.

„Parchetul într-un hal fără de hal, negru și zgâriat de știfterii de la bocanci, pereții pătați, mobila stricată, perdelele de pluș tăiate, căci își făcuseră soldații cârpă de lustruit cizmele. Aveam două vase chinezești mari de un metru. Erau sparte. Tablourile pe pereți tăiate cu sabia, străpunse cu lancea, împușcate cu pistolul; serviseră ca țintă. Pendula spartă, busturile mutilate... Ce să spun, Deutsche Kultur⁴³ în toate părțile.” (Culcer, 2011, p. 88)

În continuare, amintirile lui Gabriel Culcer se concentrează pe foametea și mizeria aduse de război.

„Pâinea se făcea cu mălai, mai apoi s-a făcut cu tărațe, apoi paie tocate, boabe de fasole, ba chiar și pământ și pietricele. [...] Rupsesem de mult ultima pereche de ghete și purtam acum opinci, iar vara cipici de postav.

Din cauza cailor, casa fusese invadată de șobolani. Niște șobolani enormi, de două palme și ceva, și așa de obraznici, că puteam să-i omorâm cu bâta, și am și omorât câțiva, dar mai mult cu copoiul îi vânam. [...]

Într-o zi am venit de la școală plin de păduchi. M-au tuns cu numărul zero, m-am spălat bine, am dat cu mercurială și am scăpat. Spaima a fost însă mare. Căci băntuia exantematicul în oraș.” (Culcer, 2011, p. 89)

⁴³ Cultură germană (în limba germană în original).

În vara lui 1917, când se duc la Dobrița, Gabriel Culcer și familia lui găsesc conacul ocupat de germani și vandalizat. În fine, pentru anul 1918 Gabriel Culcer notează reacțiile populației la plecarea armatei germane din Târgu-Jiu.

„Lumea îi huiduia, îi scuipa, da cu cioburi după ei și niciunul nu riposta. Prin sate, lucrurile s-au petrecut ceva mai tragic, căci au intrat în joc furcile și topoarele și au tras și germanii.

[...] orașul era cutreierat de la un cap la altul de mulțimea de manifestanți în delir. [...] A fost cea mai grandioasă manifestație la care am participat vreodată; cred că eram cu toții vreo două mii și ne întindeam cât era strada de lungă. În fruntea noastră, popa Filipescu, cu drapelașul în mână și cu bărbuța lui neagră și neîngrijită fluturând în vânt; după el, cea mai pestriță mulțime ce se putea concepe: elevi, ostași, negustori, meseriași, intelectuali, invalizi, femei, bătrâni, țărani... și cântam cu toții ca un singur om.” (Culcer, 2011, p. 102)

3.2. Războiul la genul feminin

Ca și vocea copiilor, vocea femeilor este mai greu de auzit pe timp de război. Comunicatele oficiale și mișcările trupelor nu lasă prea mult spațiu exprimării temerilor, suferințelor, atitudinilor față de război care nu se înscriu în discursul oficial dictat de interesele statelor și de etica eroică a militarilor. Femeile rămân, în general, în umbră, așteptându-i sau plângându-i pe cei plecați pe front, crescându-le copiii și ținând în viață gospodăriile, suportând mizeriile din spatele frontului. Unele dintre ele se implică în îngrijirea răniților și a orfanilor de război, dar rămân întotdeauna în planul doi. Chiar acolo unde există femei influente și vizibile, precum Regina Maria a României, implicarea lor în efortul de război nu le permite să-și exprime gândurile diferite față de discursul oficial.

După război vor apărea, însă, voci puternice care vor exprima experiența războiului și la genul feminin. Una dintre cele mai cunoscute astfel de voci este cea a englezoaicei Vera Brittain (1893-1970), autoarea best-sellerului *Testament of Youth. An Autobiographical Study of the Years 1900-1925*, apărut în 1933, în care autoarea rememorează, pe baza jurnalului personal, anii Primului Război Mondial, în care și-a pierdut logodnicul, fratele și doi prieteni apropiați. În timpul războiului, Vera Brittain, studentă la Oxford, își întrerupsese studiile și devenise soră medicală, în spitale militare din Anglia, Franța și Malta. Cartea ei urmărește pierderea inocenței unei lumi liniștite și confortabile, destrămarea visurilor de eroism ale băieților dornici să-și servească țara și dezamăgirea supraviețuitorilor războiului, care se lovesc de sentimentul inutilității sacrificiului celor căzuți în luptă (Brittain, 2004).

În România, perspectiva feminină asupra Primului Război Mondial va fi exprimată de figuri cunoscute ca Regina Maria, Martha Bibescu sau Sabina Cantacuzino, de scriitoare ca Hortensia Papadat-Bengescu, dar supraviețuiește și în mărturii încă necunoscute. Despre una dintre acestea vorbesc în paginile următoare.

3.2.1. Jurnalul inedit al Anei Stoicescu

Am vorbit deja, într-un capitol anterior, despre amintirile din Primul Război Mondial ale Profirei Stoicescu născută Botez. În 1937, ea se mărita cu medicul Sergiu Stoicescu (1898-1970). Acesta urmase Facultatea de Medicină din București și își completase studiile la Louvain și la Paris, la clinica doctorului Camille Lian. Întors în țară, a fost, între 1938 și 1941, directorul adjunct al proaspăt înființatului Spital „Elias” și unul dintre cei mai mari diagnosticieni ai țării, medicul elitei bucureștene, dar la care aveau acces și oameni mai puțin înstăriți, cărora prosperul doctor nu le cerea bani pentru consultație. Un străbunic al lui Sergiu Stoicescu fusese, conform Profirei Stoicescu, marele moșier Fotescu, de la Câmpina, proprietar de munți în regiunea Sinaia-Poiana Țapului, la al cărui han de la Poiana Țapului ar fi poposit Regina Elisabeta și Regele Carol I. Sergiu Stoicescu era văr cu Ana Stoicescu, talentată pianistă, care a studiat la Paris, cu Alfred Cortot, dar nu și-a putut folosi talentul, din cauza tracului, și cu Constantin C. (Cotty) Stoicescu (1881-1944), doctor în Drept la Paris, avocat, profesor universitar, rector al Universității din București, membru corespondent al Academiei Române și ministru al Justiției în timpul regimului Ion Antonescu. Unul dintre frații doctorului Sergiu Stoicescu a fost Ginu, tot medic, cu studii în Franța, Anglia și Germania, membru al Societății de Urologie de la Paris. Un alt frate, Ion, a fost ofițer de stat major, aghiotant al Regelui Carol al II-lea și comandant-șef al Aviației. Unica soră a lui Sergiu Stoicescu a fost Virginia Stoicescu, moartă la doar 30 de ani, din cauza unei tuberculoze agravate în timpul detenției de la Horezu, ordonate de autoritățile germane de ocupație, în timpul Primului Război Mondial, din cauză că tânăra studentă răspândise manifeste antigermane.

Verișoara lui Sergiu Stoicescu, pianista Ana Stoicescu, născută la 10 iulie 1887, a lăsat un jurnal inedit, intitulat *Moi, toute entière* și dedicat fratelui ei, Cotty Stoicescu. Este vorba despre un carnet cu 252 de pagini scrise citeț, de mână, cu creionul negru, în limbile franceză și română, în perioada 14 ianuarie 1909-15 iunie 1946. Tema fundamentală a jurnalului este lupta Anei Stoicescu cu propriul ei talent de pianistă și cu frica de a urca pe scenă. Scrie mereu că iubește pianul, dar că nu-și dorește gloria, iar din paginile jurnalului se întrevede angoasa artistei ratate.

Ana Stoicescu și-a petrecut copilăria și tinerețea la Craiova, București, Paris și Viena, unde a absolvit Conservatorul. La 19 februarie 1913, cântă la București, într-un concert oferit în

beneficiul săracilor și dirijat de Alfonso Castaldi (1876-1942), compozitor și dirijor italian stabilit în România, profesor la Conservatorul din București, autor al cântecului *La arme*, popular în timpul Primului Război Mondial. La 30 august 1916, notează în jurnalul ei, în limba franceză:

„De două săptămâni, România este în război. Război sângeros de astă dată, pentru că acela din 1913⁴⁴ nu a fost decât un joc.

Nu mă pricep la politică: nu voi discuta, așadar, subiectul din acest punct de vedere. Dar, ca bună româncă, găsesc că acest război era o necesitate evidentă pentru țara mea, și această justificare îmi e de-ajuns.

Ce zile mărețe trăim! Românii au știut, în general, cu această ocazie, să îmbine un calm senin cu o foarte frumoasă demnitate.

Să fim puțin mai mari, pentru a deveni puțin mai puternici și, în consecință, mai puțin expuși împilărilor, acesta e dreptul nostru. De ce nu ar avea el câștig de cauză? Întreprinderea va fi, totuși, una dureroasă, care va aduce doliul în țară. Dar, în vreme ce port cel mai sincer respect durerii resemnate a unei mame sau a unei văduve care plânge fără să arunce acuze în dreapta și în stânga, detest sentimentalismele plângăcioase pornite dintr-un prea mare egoism. [...] Printre acești plângăcioși se găsesc și mulți pioși. Și nu vorbesc despre ei decât pentru a mă întreba la ce-i ajută să fie credincioși, dacă nu sunt în stare să se înarmeze cu mai mult curaj, pentru a îndura greutățile vieții.” (Stoicescu, Ana, 1909-1946, p. 178-181; t.n.)

Un moment dramatic, reflectat în jurnalul Anei Stoicescu, în notația din 24 noiembrie 1916, este căderea Bucureștiului și ocuparea lui de către trupele germane.

„Începând de ieri, Bucureștiul este un oraș cucerit. Ce greu îmi e să scriu despre acest dezastru!

Izolați de ai noștri, nu vom mai primi decât acele vești pe care domnii germani vor binevoi să ni le transmită.

E un apogeu al nefericirii!” (Stoicescu, Ana, 1909-1946, p. 182-183; t.n.)

Chiar dacă foarte patriotă și îndurerată de momentele grele prin care trece țara ei, Ana Stoicescu găsește puterea de a vedea, în ocupanți, oameni ca toți oamenii. Este de remarcat și admirația cu care descrie comportamentul unui evreu față de soldații germani. La 25 noiembrie 1916, notează:

⁴⁴ Cel de-al Doilea Război Balcanic, la care a participat și România.

„În tramvaiul pe care l-am luat astă-seară pentru a reveni acasă, nu călătoreau decât doi soldați germani și o a treia persoană, probabil un evreu care locuiește în București, pe care soldații îl abordaseră pentru a-i cere lămuriri asupra traseului pe care îl aveau de urmat. Au continuat să stea de vorbă și conversația lor de oameni obișnuiți mi-a stârnit interesul. Cei doi soldați arătau, prin cuvintele lor, o bonomie care dovedea că nu plecaseră la război decât pentru că nu avuseseră de ales. Interlocutorul lor le-a vorbit tot drumul despre România și despre Capitala ei, cu o căldură în glas care mi-a făcut o mare plăcere. Mi-am reprimat cu greu dorința de a merge la el pentru a-i mulțumi. Îi rămân oricum recunoscătoare acestui admirabil necunoscut.” (Stoicescu, Ana, 1909-1946, p. 183-185; t.n.)

După câteva luni, starea de spirit a Anei Stoicescu se modifică radical. Patriotismul ei înfocat de la începutul războiului se lovise, probabil, de meschinăriile vieții de zi cu zi sub ocupație, iar aprecierile ei la adresa conaționalilor nu sunt deloc blânde. Trebuie observat, totuși că patriotismul ei se refugiază în opțiunea, în scris, pentru limba română. Dacă până acum scrisese exclusiv în franceză, în 19 martie 1917 notează, în română:

„Suntem o țară de nemernici și Germania, care de doi ani și jumătate își manifestă tăria prin zgomotul tunului, n-a făcut niciun rău pe acest pământ. Ce ciudat, Doamne, ce ciudat!

Ne batjocorim pe noi înșine.

Nu se găsesc oare și printre noi firi nobile, suflete alese? Căci, în definitiv, de natură suntem supuși la bine și la rău, într-o proporție egală cu celelalte națiuni. [...] Sărmană, sărmană Țară, făr' de copii, să sufăr pentru tine e tot ce pot să fac!” (Stoicescu, Ana, 1909-1946, p. 186-187)

Dar constatările amare ale Anei Stoicescu nu îi privesc numai pe români, ci și pe ocupanții germani, care sunt departe de a se ridica la înălțimea pretențiilor pe care le afișează și cărora Ana Stoicescu le prezice prăbușirea. Sunt interesante și considerațiile ei asupra germanofililor. La 2 decembrie 1917, ea scrie, tot în limba română:

„În drum spre casă, am întâlnit în astă seară doi soldați nemți ce, amețiți de băutură, treceau prin mijlocul străzii cântând.

Enervată de vecinicul cântec ce am fost nevoită și astăzi s-ascult, cum că Nemții n-au învățat să fure decât venind la noi, m-am întrebat cu ironie: oare și patima beției tot

la noi au dobândit-o? Bine, dar atunci care ar fi rostul cuvintelor: „trinken”⁴⁵ și „stehlen”⁴⁶ în limba germană? Nu sunt ele existente decât pentru a stabili o caracteristică proprie nouă, Românilor?

Iată gândirea ce-mi sugerează judecata acelor Români care n-au dispreț decât pentru acest pământ, ce-i hrănește prea din belșug; și pentru acest popor, pentru țărâtime cu deosebire, pătură socială total incultă, într-adevăr, dar tocmai pentru aceasta poate mai demnă de milă și ajutor moral, și căreia îi datoresc, în mare parte, traiul lor prea bun.

Iar dacă cuvintele germane adineaori menționate servesc pentru a determina firea noastră stricată, cuvântul de „Român”, în limba noastră, este la rândul său o ficțiune, aș putea zice chiar o ineptie. Nu avem dreptul să fim așa ceva, nu putem dori pentru noi înșine o viață mai liberă, care să ne îndrumeze spre un progres real; nu, căci astfel ne ridicăm contra trufiei germane, ceea ce este un sacrilegiu, și ni se aruncă ca o insultă în față epitetul de francofili. E și caraghios, și revoltător!

Din fericire pentru mine, cu toată mâhnirea ce port în suflet, miragiul unei apropiate „Götterdämmerung”⁴⁷ îmi statornicește echilibrul mintal.

Mă servesc de un cuvânt german, care este, totodată, titlul uneia din operele lui Wagner, și stabilind un paralel între ideea simbolistă a marelui compozitor și ideea germanofililor noștri, îmi spun că, deoarece Germanii au putut să decadă prin noi, înseamnă că natura lor superioară a suferit o înfrângere și zeitatea lor este știrbită.

Deci, dacă «die *Götterdämmerung* ist noch nicht da, sie wird schon kommen»⁴⁸.” (Stoicescu, Ana, 1909-1946, p. 203-207)

Concluzia pianistei Ana Stoicescu asupra ocupantului german vine ca o sentință, atunci când notează, la 18 martie 1918, de data aceasta în limba franceză:

„Niște tirani, iată ce sunt germanii de astăzi! Beethoven, Goethe sunt cu siguranță înrudiți mai de aproape cu mine decât cu ei.” (Stoicescu, Ana, 1909-1946, p. 215; t.n.)

Întorsătura fericită pe care o iau evenimentele îi readuce și Anei Stoicescu tonul optimist din 1916. Mizeriile războiului par să fie acoperite de bucuria triumfului și de speranța într-un viitor de concordie națională, iar la 28 octombrie 1918 pianista scrie, în românește:

⁴⁵ A bea (în limba germană).

⁴⁶ A fura (în limba germană).

⁴⁷ Amurgul zeilor (în limba germană în original).

⁴⁸ „Dacă amurgul zeilor nu a sosit încă, el va veni în curând” (în limba germană în original).

„Războiul e ca și sfârșit. Înfrânți și supuși doi ani, suntem astăzi din nou liberi și măriți. Dreptul nostru a primat. Iar pentru că ne-ai unit, tu, Doamne, învață-ne să ne și iubim!” (Stoicescu, Ana, 1909-1946, p. 219)

Fiindcă tocmai am ascultat vocea unei pianiste, găsim nimerit să spunem că pianul este personaj principal nu numai în jurnalul Anei Stoicescu, ci și într-o scenă petrecută la București, în timpul ocupației germane, în casa medicului Gheorghe (George) Murgeanu (1857-1933), urmașul unei familii boierești din Ialomița (Iliescu, f.a.). Doctorul Murgeanu a avut 4 fiice și doi fii, unul dintre aceștia, botezat tot Gheorghe, urmând să devină geolog și membru al Academiei Române. În timpul Primului Război Mondial, familia Murgeanu locuia la București, într-o casă închiriată, pe actuala stradă General Berthelot. În anii ocupației au rămas în București, iar în familie s-a păstrat până azi povestea unei ciocniri dintre Georgette Theodora Murgeanu (1891-1982), una dintre fiicele doctorului Murgeanu, și câțiva soldați germani.

„Domnișoara Georgette cânta la pian. Și au intrat nemții la ei în curte, să se intereseze cine locuiește acolo. Au întrebat de domnul doctor. Nu a intrat superiorul, mai întâi a intrat un soldat, care a văzut pianul și a vrut să o oblige pe Georgette să-i cânte ceva. Și ea nu prea a vrut. Atunci, soldatul n-a amenințat-o, dar i-a spus «Noi mai suntem și înarmați un pic». Atunci a venit superiorul, care auzise discuția. L-a scos afară și a zis: «Totuși, domnișoară, nu binevoiiți a ne interpreta ceva la pian? V-aș ruga...» Atunci, ea a scos o partitură și a cântat. Iar ofițerului i-a făcut plăcere, a rămas încântat. Și astfel nu au avut probleme cu nemții.” (Iliescu, 2015)

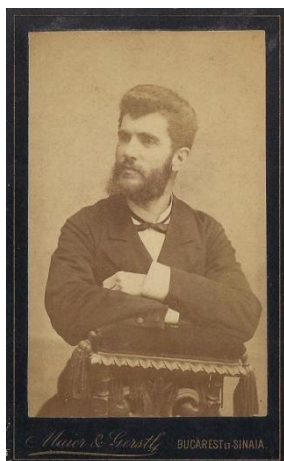
3.12. Gheorghe Murgeanu, viitorul geolog (în dreapta),

împreună cu colegul lui din clasa a III-a,

Constantin C. Giurescu, viitorul istoric,

miercuri, 18 martie 1915, București

3.11. Doctorul George Gh. Murgeanu

Arhiva Dan și Teodor Iliescu

Un „duel” muzical în plină ocupație germană descoperim și în amintirile lui Gabriel Culcer.

„A doua zi [după intrarea trupelor germane în București, deci la 24 noiembrie/7 decembrie 1916; n.n.] s-au prezentat doi ofițeri pentru cvartir și au ocupat camerele de la parter. Ordonanța avea camera în curte. Unul din ei, Friederich Rode, cânta la pian și venea adeseori s-o asculte pe Bonne Maman⁴⁹, care nu se lăsase de obiceiul de a cânta zilnic câteva ore. Bonne Maman executa numai din compozitori francezi: Berlioz, Gounod, Boieldieu, Saint-Saëns. Neamțul nu spunea nimic, se așeza și el la pian și începea să cânte din Bach, Mozart, Beethoven și Schumann. Bonne Maman nu spunea nici ea nimic și duelul acesta surd continua zi de zi. Într-o seară, Hauptmanul Friederich Rode se așază la pian ca de obicei și deodată începe să execute o Marseilleză cu un brio extraordinar. Bonne Maman rămâne nedumerită: «[...] Ce cântați acolo, Dle Rode?», și el răspunde, în cea mai impecabilă franceză: «La musique n’a pas de patrie, Madame!»⁵⁰” (Culcer, 2011, p. 82-83)

3.2.2. Surorile de caritate

Un mare număr de descendente ale familiilor boierești românești și de reprezentante ale înaltei burghezii, urmând exemplul Reginei Maria, s-au implicat, în timpul Primului Război Mondial, în organizarea și întreținerea spitalelor și au îngrijit răniții veniți de pe front, victimele bombardamentelor și ale epidemiilor. Matila C. Ghyka laudă, în memoriile lui, dedicația acestor doamne din înalta societate, citând numele unor Martha Bibescu sau Maruca Cantacuzino: „Devotamentul acestor femei de lume care se ocupau de răniți (...) a fost demn de toată lauda. Au știut să-și răscumpere frumos faima de frivolitate. (...) Aceste femei tinere transformate în infirmiere (multe dintre ele urmaseră, de altfel, cursurile Crucii Roșii) îi îngrijeau pe bolnavii ce le fuseseră încredințați manifestând cel mai mare dispreț față de riscul contaminării și de oboseală; prezența lor a fost prețioasă pentru moralul pacienților și al răniților, al căror suflet avea nevoie de tot atâta îngrijire ca și trupul.” (Ghyka, 2014, p. 306-307)

⁴⁹ Bunica lui Gabriel Culcer, Ana Culcer născută Bălcescu.

⁵⁰ Muzica nu are patrie, Doamnă! (în franceză în original).

3.13. Irina Butculescu soră de caritate, în timpul Primului Război Mondial

Arhiva Dalina Butculescu

Printesa Nadeja Știrbey și fiicele ei au organizat o cantină în stația de tren de la Buftea, unde se afla unul dintre palatele familiei, care a fost folosit, după intrarea României în război, de Regina Maria și de copiii săi, familia Știrbey mutându-se în Casa Mică de pe proprietate. În noiembrie 1916, atât Familia Regală, cât și familia Știrbey au plecat în refugiu, în Moldova, iar palatul de la Buftea a fost ocupat de armata germană (Marinache, 2013, p. 220-221).

Sybille Youell Chrissoveloni (1879-1931), englezoaică născută la Galați, soția bancherului Jean (Zani) Chrissoveloni (1880-1926; urmașul unei vechi familii grecești originare din insula Chios, devenit cetățean român în 1906) și prietenă a Reginei Maria, a organizat, pe moșia familiei Chrissoveloni de la Ghidigeni (actualul județ Galați), un spital de campanie. Împreună cu soțul ei, a coordonat și o rețea de 200 de ambulanțe.

3.14. Sybille Chrissoveloni

Arhiva Jean Chrissoveloni

3.15. Jean (Zani) Chrissoveloni, în timpul Primului Război Mondial

Arhiva Jean Chrissoveloni

3.16. Masă pentru răniți, la spitalul din Ghidigeni, în timpul Primului Război Mondial. Prima din stânga, Sybille Chrissoveloni, împreună cu fiul ei, Nicky Chrissoveloni

Arhiva Jean Chrissoveloni

3.17. Sybille (prima din dreapta), Jean (primul din stânga, în picioare) și Nicky (în față, pe trepte) Chrissoveloni, împreună cu Regina Maria a României (în centru, în alb) și un ofițer american, Ghidigeni, în timpul Primului Război Mondial

Arhiva Jean Chrissoveloni

Elena (Hélène) Chrissoveloni (1879-1975), sora lui Jean, măritată prima dată cu prințul Dimitrie Suțu (1870-1943) și a doua oară cu diplomatul și scriitorul francez Paul Morand (1888-1976), a fost în această perioadă vicepreședinta comitetului de asistență la Crucea Roșie (Bowd, 2008, p. 17-26; Chrissoveloni, 2014; Ghyka, 2014, p. 312; Gudană, 2014, p. 100-102; Kirson, 2005, p. 28; Sturdza, Michel, 1918, p. 192-193).

3.18. Hélène Chrissoveloni, măritată Suțu și Morand

Arhiva Jean Chrissoveloni

Sabina Cantacuzino (1863-1944), fiica prim-ministrului Ion C. Brătianu, soră cu prim-ministrul Ion I. C. (Ionel) Brătianu și soția doctorului Constantin Cantacuzino, a condus, în timpul Primului Război Mondial, Spitalul 108 din București, a rămas în capitală în timpul ocupației germane și a fost internată, timp de nouă luni, în 1917, la Mănăstirea Pasărea. Alte directoare de spitale din București, aparținând protipendadei, au fost: Ecaterina Cantacuzino născută Băleanu, Eufrosina Ghica, Elena Sturdza născută Cantacuzino, Martha Bibescu, Liseta Greceanu (Cantacuzino, Sabina, 2014, p. 21-22, 47, 89-165). Elisabeta (Elisa) Suțu (1888-1963), remăritată Krupenski, a fost și ea infirmieră la Crucea Roșie, în timpul Primului Război Mondial (Negresco-Soutzo, 2005).

Catherine Băicoianu și fiica ei și a lui Mihail Alexandrescu-Guranda, Yvonne Cantacuzino (1890-1974; soția inginerului Ioan Cantacuzino), care studiasse artele la Paris, Geneva și München, au servit ca surori medicale, în timpul Primului Război Mondial, la un spital românesc transferat la Odessa, în Rusia. În 1917, începând revoluția rusă, au avut mari dificultăți în a se întoarce în România. Yvonne Cantacuzino povestește că s-a adresat soldaților din garda rusească cu „pajaluiste⁵¹ monsieur”. Soldații, mirați de această adresare care combina rusa cu franceza, le-au lăsat să treacă. După război, Yvonne Cantacuzino va divorța de Ioan Cantacuzino, se va remărita cu Otto Malfatti și va milita pentru drepturile femeilor (curriculum vitae al lui Yvonne Alexandrescu-Cantacuzino, în Malfatti, f.a., p. 109-110).

Olga Gigurtu (1855-1940; născută Bălcescu, fiica lui Barbu Bălcescu, fratele lui Nicolae Bălcescu, și a Elenei Aman, nepoata de frate a pictorului Theodor Aman) a rămas la Târgu-Jiu, în 1916, sub ocupația germană, și a lucrat la Crucea Roșie, îngrijindu-se de răniții netransportabili lăsați în urmă după ce mare parte din personalul spitalelor se refugiase (Gigurtu, 2015, p. 194-203).

3.19. Olga Gigurtu, născută Bălcescu

Arhiva Alexandra Văllimărescu

⁵¹ „Vă rog”, în limba rusă.

Maria Irina Sturdza, născută Câmpineanu (1883-1967), soția lui Constantin R. Sturdza, a lucrat la Crucea Roșie și s-a îngrijit de răniții de la Robănești. Ea a reușit să afle că Alexandru Filitti nu murise, ci că era rănit și prizonier la germani, și i-a trimis un pachet. Irina Câmpineanu, mama Mariei Irina Sturdza, fusese cea care crease Crucea Roșie a Doamnelor din România, în 1906. În 1915, Irina Câmpineanu fusese aleasă președinte de onoare al Societății Naționale de Cruce Roșie din România. (Sturdza, Ion C. C. și Stănculescu, Gh., 2011, p. 95).

3.20. Maria Irina Sturdza, născută Câmpineanu (pastel în culori de Constantin R. Sturdza)

Colecția Ion C. C. Sturdza

O altă membră a familiei Sturdza, prințesa Olga Sturdza născută Mavrocordat (1884-1971), urmașă a lui Nicolae-Vodă Mavrocordat și măritată cu Mihai Sturdza, urmașul lui Mihail-Vodă Sturdza, sculptoriță, a fondat și a condus, în anii Primului Război Mondial, Societatea pentru Ocrotirea Orfanilor de Război.

Alexandra (Niniche) Fălcoianu și fiica ei, Mărgărita Ioana Nicolescu (viitoarea soție a lui Mircea Vulcănescu) au lucrat și ele, la București, în timpul războiului, ca surori de caritate, la Spitalul Brâncovenesc și în localul Institutului „Bolintineanu”, transformat în spital. După căderea Bucureștiului, Niniche va pleca în evacuare la Iași, cu Spitalul Brâncovenesc, în timp ce Mărgărita va rămâne, împreună cu bunica, sub ocupația germană (Vulcănescu, Mărgărita Ioana, 2013, p. 199-201). Doamna Otetelișanu a lucrat și ea ca soră de caritate (Ionescu, Adrian-Silvan, 2014, p. 165).

În timpul Primului Război Mondial, Hortensia Papadat-Bengescu (1876-1955) a fost infirmieră voluntară la Crucea Roșie și a îngrijit răniți în infirmeria din Gara Focșani. Scriitoarea

se mutase la Focșani înainte de război, însoțindu-și soțul, care era președintele tribunalului (Papadat, 2013). Experiența războiului o inspiră în scrierea romanului *Balaurul*, apărut în 1923 (Papadat-Bengescu, 1978). Personajul principal, Laura, este o soră de caritate care, confruntată cu dramele omenești din spitalele de campanie, își depășește propriile neputințe și deziluziile amoroase. Trenul care aduce răniții de pe front, văzut ca un balaur înfiorător care scoate abur pe nări și adăpostește trupurile suferinde, este personificarea războiului. Pornind de la propria experiență, Hortensia Papadat-Bengescu își confruntă personajul feminin cu ororile frontului, cu epidemiile, cu moartea, cu imaginea îngrozitoare a măcelului de proporții uriașe.

Locotenentul Florin M. Rădulescu, rănit în 1916, în Bătălia pentru București, la podul peste Neajlov, a fost luat prizonier de către germani și apoi internat la București, la Spitalul 118 Automobil Club, condus de chirurgul Nasta, care l-a și operat. N. Russu Ardeleanu, care scrie povestea lui Rădulescu, redă amintirile acestuia despre surorile de caritate, citând mai multe nume aparținând protipendadei: „Doamnele și domnișoarele de la Crucea-Roșie, pe care le-am cunoscut acolo, aveau un suflet românesc admirabil. Devotate și gata de jertfă pentru oricare prizonier român, ele au păstrat, cu îndărătnicie și cu suferințe, o atitudine din cele mai demne față de dușmani. Nu voi uita pe venerabila doamnă principesa Ghica, pe fiica sa domnișoara Mia, pe d-na principesă Marta Bibescu și pe d-na Grecianu; nici pe domnișoarele Odobescu, Berindei și Bengescu” (Russu Ardeleanu, 1918, p. 20).

Au fost și bărbați din lumea boierească implicați în îngrijirea bolnavilor. Grigore Ghica (din ramura Ghika-Kefal), născut în 1900, avea 16 ani la data intrării României în război și a servit ca brancardier (Ghica, 1973, p. 90-92).

Unele reședințe boierești au servit, în timpul Primului Război Mondial, ca spitale militare, așa cum a fost cazul conacului Lahovary din Adjud (Ion, 2007, p. 2). Iuniu I. Lecca (1863-1940), boier moldovean, deputat, senator și prefect de Bacău din partea Partidului Național Liberal, a organizat un spital de campanie la Bacău (Lecca, Dumitru, 2012, p. 41).

Dar femeile din lumea bună românească nu au fost, în timpul războiului, numai surori de caritate. Alice Cantacuzino (1899-1979), fiica lui Mihai Cantacuzino și a Marucăi Rosetti-Tețcani și soră cu Băzu Cantacuzino, a participat, în timpul refugiului la Iași împreună cu familia, la o manifestație de sprijin pentru Regele Ferdinand. Alături de alte doamne și domnișoare din protipendada românească (Marioara Ventura, Cella Delavrancea, Arabella Yarka, Yvonne Cămărășescu), Alice Cantacuzino a organizat o manifestație în Piața Unirii din Iași, în cadrul căreia cetățenii și-au arătat sprijinul față de Regele Ferdinand, după semnarea, în 1918, a Păcii de la Buftea cu Puterile Centrale, care includea prevederi dureroase pentru România (Sturdza, M. D., 2014, p. 604).

3.3. Refugiul în Moldova

Majoritatea reprezentanților marii boierimi, ai elitelor politice și economice românești s-au refugiat, înaintea ocupării Bucureștiului de către trupele Puterilor Centrale, la Iași. Acolo se aflau Familia Regală, acolo se mutaseră instituțiile, acolo încerca să se reorganizeze armata vlăguită după înfrângerile din 1916. Existau însă și foarte mulți urmași de boieri, oameni politici și personaje influente care rămăseseră la București sub ocupația germană și colaborau cu ocupantul. Erau „germanofili” huliți după război, marginalizați, trimiși chiar la închisoare pentru opțiunea lor, așa cum s-a întâmplat, spre exemplu, cu marele scriitor Ioan Slavici (vezi Slavici, 1996). Slavici nu era mai puțin patriot decât alți intelectuali ardeleni sau regăteni, militase și el pentru drepturile românilor din Transilvania, dar era antirus, își păstrase devotamentul față de Împăratul de la Viena și considera că unirea Transilvaniei cu România nu era o soluție fezabilă. Și-a păstrat aceste convingeri în perioada neutralității României și a fost închis de către autoritățile române, în 1916, după intrarea României în război împotriva Puterilor Centrale, la fortul Domnești. În timpul ocupației germane, a rămas la București, continuând să scrie articole de presă împotriva Rusiei și a deciziei României de a intra în război contra Austro-Ungariei (Boia, 2009, p. 306-311). După război, Slavici a fost condamnat la cinci ani de închisoare, din care a executat câteva luni.

Au existat, firește, printre „germanofili”, și oportuniști rămași la București pentru a profita de pe urma ocupației germane. Dar mulți dintre ei nu au făcut decât să-și urmeze convingerile conform cărora alianța cu Antanta era păguboasă pentru România, din cauza prezenței Rusiei în această ecuație. Teama de Rusia și atașamentul față de cultura germană erau larg răspândite în rândul elitelor românești din preajma Primului Război Mondial (Boia, 2009). Fără să fie majoritară, această opțiune a fost una consistentă, iar mulți dintre apărătorii ei erau convinși că României i-ar fi fost mai bine învinsă alături de Puterile Centrale, decât învingătoare alături de Rusia.

Gheorghe Boldur-Lătescu⁵² relatează atmosfera din casele familiei de la Iași, în timpul războiului, și evocă figura unui cunoscut germanofil, Lupu Kostaki.

„Ce m-a frapat la amintirile familiei mele despre război era că, în timp ce toată boierimea și lumea politică fugiseră la Iași, pentru că Muntenia era ocupată de Mackensen, era un Costaki, Lupu Kostaki, care rămăsese la București, fiindcă era un germanofil teribil.

⁵² Gheorghe Boldur-Lătescu (născut în 1929), inginer, scriitor, profesor universitar, expert în analiza sistemelor, deținut politic în timpul regimului comunist (1949-1951), a fost supus „reeducării” prin tortură, fără să se prăbușească. Este descendent al familiilor boierești moldovenești Boldur-Lătescu (Costaki) și Stroici, urmaș direct al lui Lupu Costaki, caimacam al Moldovei în 1711 și al hatmanului Iordache Costaki Boldur-Lătescu. Autor al lucrării *Genocidul comunist în România*, în 4 volume.

Rudele mele din partea mamei⁵³, Stroiceștii, erau la Iași. Acolo era o viață culturală foarte interesantă. În casa surorii mamei mele, Martha Stroici⁵⁴, veneau Ion Petrovici, Dimitrie Gusti, George Enescu. Mama avea 17 ani în 1917. Se ducea acolo și căska gura, nu înțelegea mare lucru. Cert este că viața culturală a Iașiului în anii de război a continuat.

Mama nu a avut preocupări politice. Ea s-a ocupat de poezie. Ea acolo asista la o lume pe care nu prea o înțelegea. Dar faptul că veneau în casa asta oameni de o asemenea talie... Venea și viitorul general Mazarini, comandantul luat prizonier de sovietici, la Cotul Donului, în al Doilea Război Mondial. Generalul era un om grozav, i se spunea „maiorașul” pe vremea Primului Război Mondial, eu l-am cunoscut ca general. Îmi amintesc că aveam vreo 12-13 ani când venea el, la noi acasă, la Iași, și mă ținea pe genunchi. Eu eram pe-atunci germanofil, pentru că tata era germanofil, n-aveam alt motiv. Dar Mazarini era francofil și îmi spunea așa: «Cum poți tu, care ești băiat deștept, să fii germanofil? În venele tale curge *și nițel* sânge francez». Și atunci i-am spus: «Nu! *Șnițel* vienez!” La care Mazarini nu a mai avut de zis decât «Mă, nu ești prost!»” (Boldur-Lătescu, 2014)

În plin război, în Iașiul sufocat de refugiați, existau totuși și drame sentimentale. Una dintre acestea s-a petrecut în familia Stroici.

„Casa bunicului meu, boierul Gheorghe Stroici, era undeva pe strada Lătescu. Era o casă foarte mare și frumoasă. Dar acolo s-a întâmplat o dramă. Bunica l-a părăsit pe bunicul și a fugit cu meditorul copiilor. Asta se întâmpla prin 1917-1918, chiar în timpul războiului. Bunica avea peste 40 de ani când a fugit, era foarte frumoasă. Meditorul era dintr-o familie foarte modestă, dar a ajuns profesor universitar. Și a fost atunci un divorț care a scandalizat toată Moldova. Meditorul a continuat să trăiască cu bunica fără să se căsătorească cu ea, deși ea divorțase. Ei s-au mutat la Cernăuți imediat ce Bucovina a revenit României. Au stat acolo până în 1940 și, între timp, el a murit.

Aveau o casă superbă la Cernăuți, pentru că bunicul a fost mare domn și a spus «nu mă interesează nimic material, îi dau tot ce vrea». Era foarte bogat. Bunica era născută Hasnaș, o familie de mici boieri. Tatăl ei a fost prefect de Dorohoi sau de Botoșani. Erau rude și cu Pillăteștii.” (Boldur-Lătescu, 2014)

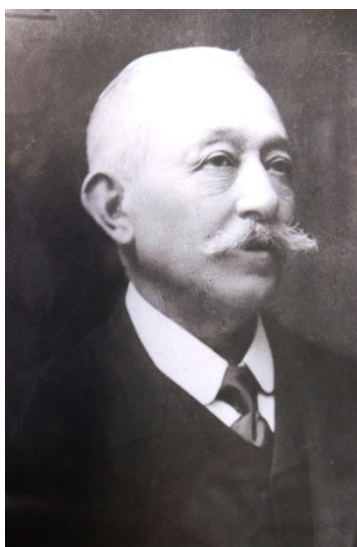
⁵³ Marina Stroici.

⁵⁴ Martha Stroici a fost măritată prima oară cu sociologul Dimitrie Gusti (1880-1955) și a doua oară cu Romeo Drăghici, un apropiat al lui George Enescu.

Gheorghe Stroici (1853-1946) a făcut studii de drept la Paris, dar nu a profesat, dedicându-se administrării moșiei din satul Stroici, comuna Manoleasa, județul Botoșani. Era bun prieten cu Petre P. Carp și a fost parlamentar în mai multe legislaturi, din partea conservatorilor.

„În 1918, a fost chiar vice-președinte al Camerei și în calitate asta a avut și o prestație ceva mai ciudată: a citit actul de acuzare al guvernului Marghiloman împotriva lui Ionel Brătianu, pentru modul defectuos în care pregătise intrarea în război, în 1916.”⁵⁵ (Boldur-Lătescu, 2015)

3.21. Gheorghe Stroici

Arhiva Gheorghe Boldur-Lătescu

Gheorghe Stroici a avut patru fii, dintre care unul, Barbu Stroici, a fost pe front, în Primul Război Mondial, ca voluntar.

„A fost pe front cel mai tânăr, Barbu. Erau patru fii. Moșia aia de o mie de hectare trebuia administrată. Legea spunea că fiul cel mai mic rămâne cu bătrânul la administrare. Și Barbu a fost mobilizat pe loc. Dar a cerut să plece voluntar. A plecat cu Regimentul 7 Roșiori din Iași, condus de un colonel Ranetti. A plecat și a făcut războiul.” (Boldur-Lătescu, 2014)

Mărturiile despre Iași din timpul refugiului sunt, în general, dramatice: foamete, molime, iarnă grea, lipsă de speranță (spre exemplu, vezi Argetoianu, 2008, p. 59-102; Duca, I. G., 1994, vol. III, p. 152-171; Saint-Aulaire, 2003, p. 94-113; Sturdza, Michel, 1918, p. 159-168). Există

⁵⁵ Vezi și Cantacuzino, Sabina, 2014, p. 210-211; Iordache, 2000, p. 198-225.

însă, cel puțin pentru o parte a populației, un refugiu în interiorul refugiului. Dincolo de dramele războiului și de greutățile vieții de zi cu zi, refugiul ultim rămâne familia. În albumele de fotografii ale familiei Slătineanu, găsim o frumoasă imagine care ilustrează atmosfera de pace familială, în plin război. Este fotografia unei tinere dintr-o familie boierească, ramură a Cantacuzinilor: Elisabeta (Lily) Canta (1894-1981; fiica lui Matei Canta și a Luciei Romalo), care va deveni, după război, soția aviatorului Radu Beller (Sturdza, M. D., 2014, p. 36).

3.22. Elisabeta (Lily) Canta, Iași, 1918

Arhiva Barbu (S.) Slătineanu

O senzație asemănătoare ne oferă o fotografie păstrată în familia Boroianu, înrudită cu boierii Burilleanu. Tradiția de familie spune că familia Boroianu și-ar avea rădăcinile în zona Aradului și că un strămoș ar fi luptat în armata regelui Ungariei, Matei Corvin, în secolul al XV-lea. În secolul al XIX-lea, Gheorghe Boroianu s-a căsătorit cu o Maria care ar fi fost fiică din flori a lui Mihai-Vodă Sturdza (Boroianu, 2015). Fiul lui Gheorghe și al Mariei a fost Dimitrie Boroianu (1865-1951), cunoscut teolog, doctor în Filozofie și Teologie la Leipzig, titular al catedrei de Drept bisericesc și decan al Facultății de Teologie din București. A fost senator conservator de Suceava, aparținând grupării junimiștilor, a scris lucrări de drept bisericesc, istoria Bisericii, manuale pentru seminarele teologice și a publicat revista *Viitorul*, dedicată preoților și învățătorilor de la țară (Boroianu, 2015; Predescu, 1999, p. 117).

3.23. Profesorul Dimitrie Boroianu (cu mustață), în refugiu la Iași, împreună cu soția Filotheia, copiii lor și socrul, preotul Grigorescu, în centru (urmaș, după tradiția de familie, al unei familii Mavrodin din Transilvania, cu rădăcini aromânești și înrudită cu Andrei Șaguna, mitropolitul ortodox al românilor transilvăneni)

Arhiva Radu Boroianu

„Bunicul meu, Dimitrie Boroianu, pleacă la Iași pentru că era președintele Casei Bisericii, deci avea o demnitate publică și era și senator al României. Urmează Casa Regală la Iași, dar îl stimează în continuare pe Carp. Cam toată intelectualitatea ieșeană era mai curând de cultură germană, nu devenise încă de cultură franceză.” (Boroianu, 2015)

Atmosfera de familie și rezistența mecanicii vieții de zi cu zi la privațiunile aduse de război sunt bine descrise și de George I. Duca, fiul viitorului prim-ministru liberal I. Gh. Duca și al Adinei Moruzi, urmaș al familiilor Cantacuzino și Ghika (Duca, George I., 1983, p. 56-75).

Pot fi documentate și situații în care familiile au fost despărțite de război. Spre exemplu, Petre Rosetti-Bălănescu a locuit în timpul războiului în Moldova, la moșia familiei de la Bălănești, în timp ce soția lui, Zoe, născută Cornescu (dintr-o ramură a familiei boierești Grecianu), a preferat să rămână, împreună cu fiica lor, în Bucureștiul aflat sub ocupație. În acest timp, cei doi băieți ai lui Petre și ai lui Zoe Rosetti-Bălănescu, Ion (viitorul jurist) și Alexandru

(viitorul lingvist și academician) erau înrolați în armata română și se aflau pe front, așa cum am văzut deja.

Petre Rosetti-Bălănescu (1868-1923), membru al mării familii boierești din Moldova, descindea din Lascaris Rousaitos (mare schevofilax⁵⁶ și mare logofăt al Patriarhiei de la Constantinopol, în prima jumătate a secolului al XVII-lea) și din fiul acestuia, Constantin Rosetti „Cuparul”⁵⁷. Tatăl lui Petre Rosetti-Bălănescu, Nicolae (Neculai) Rosetti-Bălănescu (1827-1884), absolvent al Liceului *Henri IV* de la Paris și licențiat al Facultății de Drept din Paris, jurist și om politic, partizan al Unirii Principatelor și apropiat al Domnitorului Alexandru Ioan Cuza, a fost ministru al Afacerilor Străine în perioada 1863-1865. Nemulțumit de înlăturarea lui Cuza, Nicolae Rosetti-Bălănescu și-a petrecut ultimii ani de viață la Paris și în familie există informația conform căreia ar fi murit în urma unui duel (Rosetti-Bălănescu, 2012a).

La rândul lui, Petre Rosetti-Bălănescu a absolvit cursurile Liceului *Henri IV* și și-a luat licența în Drept la București. A fost deputat, senator, prefect de Neamț și s-a ocupat de moșia de la Bălănești. În timpul Primului Război Mondial, pentru a-și putea vizita familia rămasă la București, a folosit un Ausweis emis de autoritățile de ocupație, pe care figura această fotografie:

3.24. Petre Rosetti-Bălănescu, 1868-1923

Arhiva Petre Rosetti-Bălănescu

3.4. Mărturia unui italian împământenit: jurnalul inedit al lui Iginio Vignali

Iginio-Aldo-Pietro Vignali, inginer și arhitect italian care avea să se împământenească în România, s-a născut în 1866, la Traversetolo, în regiunea Parma și a murit la București, în 1925. Conform arborelui genealogic inedit al familiei, descindea dintr-un Jacopo Vignali (1515-1545) și era fiul cavalerului Antonio-Emilio Vignali (1840-1917). A fost căsătorit la Traversetolo și a

⁵⁶ Cleric răspunzător de păstrarea veșmintelor, a odoarelor bisericești și a raclelor cu moaște.

⁵⁷ Conform arborelui genealogic al familiei Rosetti, realizat de Mona și Florian Budu-Ghyka, după General Radu Rosetti, *Familia Rosetti. I. Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1938 și după alte surse genealogice. Consultat pe site-ul familiei Ghika (www.ghika.net), la data de 27 mai 2015. Confruntat și cu versiunea actualizată a arborelui genealogic al familiei Rosetti, pusă la dispoziție de Radu Rosetti, nepotul generalului Radu Rosetti.

avut un băiat, Gino, dar a rămas destul de repede văduv. Cum, după venirea pe tron a lui Carol I și obținerea independenței, România se dezvolta într-un ritm rapid și devenise o țară foarte atractivă pentru constructorii italieni, Iginio Vignali s-a instalat și a început să lucreze la Iași, în 1903 obținând și împământenirea (Marinache, 2014, p. 481). Aici s-a căsătorit cu institutoarea Sofia Tuduri, urmașa unor vechi familii de boieri moldoveni, fiica juristului Ion Tuduri (la rândul lui, fiul lui Alecu Tuduri) și a Sevastiței născută Gane (mătușa scriitorului Constantin Gane). Arhitectul italian a putut astfel să se integreze în lumea bună a capitalei Moldovei. Iginio și Sofia au avut trei copii: Giovanni, Oriele-Maria (care avea, la rândul ei, să se mărite cu Radu Budișteanu, urmașul uneia dintre cele mai importante familii boierești din Țara Românească) și Petru. Afacerile i-au mers bine lui Iginio Vignali la Iași, și-a adus și colaboratori și lucrători din Italia. Dintre colaboratorii aduși de el, trebuie menționat Enrico Gambara⁵⁸, cu care a lucrat și la București (Skeletti-Budișteanu, 2012-2015). În 1912-1913, cei doi au asigurat antrepriza Palatului Administrativ și a Băncii Comerciale din Craiova.

3.25. Iginio Vignali, Sofia Tuduri Vignali și copiii lor

Arhiva Despina Skeletti-Budișteanu

După Primul Război Mondial, Vignali a hotărât să se mute la București, unde și-a ridicat o casă cu două etaje, în stil florentin, pe str. Dr. Felix, la numărul 66. A continuat să lucreze și în capitală, în colaborare cu Enrico Gambara (până la moartea acestuia, în 1930), firma lor avându-și sediul în str. Bursei nr. 2 și apoi în str. Smârdan nr. 11 (Marinache, 2014, p. 481). Printre clădirile proiectate și construite de ei se regăsesc dependințele, dispărute astăzi, ale Palatului

⁵⁸ Și Enrico Gambara s-a căsătorit tot cu o descendentă a boierimii române: Maria Cerchez, urmașa spătarului Cerchez de la începutul secolului al XVII-lea, fiica generalului Mihai Hristodulo Cerchez (1839-1885), comandant al trupelor române în Războiul de Independență, și a Elenei Cerchez, din altă ramură a aceleiași familii (conform arborelui genealogic inedit al familiei Cerchez).

Știrbey de pe Calea Victoriei (ridicate în 1924-1925), clădiri în stil neoromânesc care au adăpostit administrația și depozitele Domeniilor Știrbey (Marinache, 2013, p. 175-176) și casa Marietei Știrbey Balș, de pe str. Buzești, nr. 100 (Marinache, 2013, p. 170).

Iginio Vignali și-a construit la București și o mică fabrică de ciment și piatră artificială, în Șoseaua Vitan Nr. 73, pentru a produce, din ceramică italiană, dale pentru instalațiile sanitare și alte obiecte de uz casnic.

În timpul Primului Război Mondial, Iginio Vignali redactează, în limba italiană, între 15/28 august 1916 și 7/20 februarie 1917, o serie de scrisori adresate fiului său cel mai mare, din prima căsătorie, Gino, aflat în Italia. Scrisorile nu ajung la timp la destinatar, din cauza cenzurii care interzice corespondența în limbi străine, cu excepția francezei, dar, strânse laolaltă, ele constituie un adevărat jurnal al începutului Marelui Război pentru România, denumit ulterior de Vignali *Mie memorie e appunti (Memoriile și însemnările mele)*. Versiunea jurnalului la care am avut acces face parte din arhiva Despinei Skeletti-Budișteanu și are 76 de pagini dactilografiate. Relatarea prezintă un interes deosebit, fiind făcută „la cald”, chiar în timpul desfășurării evenimentelor, venind de la un străin care poate privi lucrurile „din afară” și fiind scrisă fără rețineri, pentru că, de la un moment dat, autorul își dă seama că nu va putea trimite scrisorile prin poștă, din cauza cenzurii, și dă frâu liber opiniilor sale. Notele scrise în România au fost expediate de Iginio Vignali în Italia, prin curierul diplomatic, iar în Rusia, în timpul refugiului, a scris lapidar, pe o foiță pe care a putut să o ascundă printre câteva hărți care i-au fost sigilate, într-un plic, de către cenzura rusă.

Relatările încep cu descrierea entuziasmului ieșenilor la aflarea veștii intrării României în război, de partea Antantei:

„Era nevoie de puțin entuziasm, după atâtea luni de indiferență și de relaxare.”

(Vignali, 1916-1917, p. 3; t.n.)

La via de lângă Iași, unde locuiește familia Vignali, viața de zi cu zi merge înainte netulburată, iar copiii repetă o piesă de teatru și oferă familiei o reprezentație foarte aplaudată (Vignali, 1916-1917, p. 5). Nu același lucru se poate spune despre bărbații austro-ungari și germani din Iași, care sunt ridicați și trimiși în lagăre, cu sutele. Zilele următoare, Vignali urmărește cu înfrigurare avansul trupelor române în Transilvania și se plânge de lipsa de informații, pe care o găsește insuportabilă. În 23 august/5 septembrie 1916, notează prezența în gara din Iași a trenului ministrului plenipotențiar al Germaniei, von dem Bussche, care părăsea România. În curând, veștile bune de pe frontul din Transilvania sunt umbrite de înfrângerea de pe frontul sudic, de la Turtucaia.

La începutul lui septembrie 1916, Vignali merge la București, iar călătoria de la Iași durează o zi întreagă. La întoarcere, trenul dinspre București spre Iași este supraaglomerat, iar Vignali stă în același compartiment cu doi ofițeri răniți pe frontul sudic, dar care își păstrau curajul și aveau moral bun. În curând, la Iași vor începe să sosească trenuri întregi cu răniți.

La mijlocul lui septembrie, Vignali călătorește din nou la București, unde are o casă și mai mulți angajați ai firmei de construcții pe care o conduce, împreună cu Gambara. El descrie în amănunt efectele bombardamentelor zepelinelor și aeroplanelor germane, menționând locurile din București care au fost lovite și numărul de victime. Numai într-o singură zi, spune Vignali, fuseseră 208 morți, în parte și din cauza curiozității mulțimii, care se strângea în grupuri pentru a admira obiectele zburătoare (Vignali, 1916-1917, p. 16-18). În timpul unei alte vizite la București, Vignali va vizita spitalul Crucii Roșii Italiene, condus de familia Gambara, patronat de baroana Fasciotti, soția ambadorului Italiei la București și unde opera doctorul Bolzani, care avea să moară mai târziu, la Iași, de tifos exantematic.

Una dintre temele care apare des în însemnările lui Iginio Vignali din această perioadă este nemulțumirea față de întârzierea aliaților ruși, care nu își fac simțită prezența în sprijinul armatei române, iar când în sfârșit ajung, sunt prost înarmați, indisciplinați și, mulți dintre ei, beți (Vignali, 1916-1917, p. 13-14, 19-20, 26-28, 31, 34, 40, 45-46). Totuși, unii dintre ei, în special cei proveniți din Basarabia, sunt nerăbdători să intre în luptă, pentru a-i ajuta pe români (Vignali, 1916-1917, p. 23).

Constructorul italian critică pregătirea defectuoasă a României pentru război, corupția din administrație, insistând asupra responsabilităților lui Ion I. C. Brătianu (Vignali, 1916-1917, p. 31-32), și lipsa de competență a comandanților armatei (generalii Vasile Zottu și Dumitru Iliescu), dar laudă curajul soldaților. La Iași, sosesc din ce în ce mai mulți refugiați și răniți:

„Spitalele sunt arhipline, în special cele din Iași. Soldații, aici ca și pe front, suportă cu resemnare toate suferințele și cer să fie făcuți bine pentru a se putea întoarce pe front. În general, se plâng de slăbiciunea ofițerilor și de faptul că de multe ori sunt obligați să reziste, în lupte care țin ore la rândul, conduși de un simplu sergent. [...] Calitățile soldatului român sunt extraordinare: e răbdător, respectuos, rezistent, nu cere niciodată să fie scutit sau să i se ofere un minim confort, se adaptează oricărei împrejurări și luptă cu același calm și cu aceeași seninătate [...]” (Vignali, 1916-1917, p. 23-24, 41-42; t.n.)

Vignali nu are o părere prea bună despre reprezentanții elitelor românești care se refugiază de la București la Iași, deși doar peste câteva luni se va afla într-o postură similară, plecând din Moldova spre Italia lui natală. Iată ce scrie la 6/19 octombrie 1916:

„Refugiații sosesc cu sutele la Iași, mai cu seamă acele familii care, prin poziția lor socială, ar fi trebuit să ofere un exemplu de calm și de curaj. [...] Se spune că [la București; n.n.] cele dintâi care au provocat panică în rândul populației au fost ministerele și băncile care, în plină zi, blocau toate străzile principale ale orașului, cu nenumăratele camioane care transportau la gară arhivele și valorile lor. [...] Bogații, persoanele de rang înalt, aceia care prin statutul lor ar fi trebuit să ofere un bun exemplu, încurajându-i pe ceilalți și ținând piept cu curaj tuturor adversităților, se prăbușesc de fapt primii, disperă și umplu trenurile, în încercarea de a se îndepărta cât mai mult de pericol, chiar și dincolo de frontieră.” (Vignali, 1916-1917, p. 25-26, 34; t.n.)

O speranță vine de la Misiunea Franceză condusă de generalul Berthelot (Vignali intră, la Iași, în contact cu câțiva ofițeri francezi), dar Constanța este pierdută și situația pe toate fronturile se înrăutățește. La 29 octombrie/11 noiembrie 1916, Vignali notează că a văzut-o pe Regina Maria, aflată în vizită la spitalele din Iași, și că aceasta era abătută din cauza morții Principelui Mircea, mezinul ei. La Iași, refugiații sunt din ce în ce mai mulți, iar alimentele din ce în ce mai puține, ceea ce dă naștere unor cozi uriașe la pâine sau carne, iar autoritățile gestionează defectuos aprovizionarea și distribuirea alimentelor (Vignali, 1916-1917, p. 44).

La 13/26 noiembrie 1916, Vignali merge pentru o ultimă oară la București și își găsește casa jefuită și proviziile de alimente dispărute (Vignali, 1916-1917, p. 49-50). În după-amiaza aceleiași zile, pleacă cu un car, într-un convoi alcătuit din mai multe familii de italieni (Gambara, Fantoli, Stoppa, Beteo, Rossi), spre Iași, trecând prin Ploiești, Mizil, Buzău, Râmnicu-Sărat (unde se adăpostește la vărul Sofiei Ionel Emandi, rudă a soției lui), Focșani (unde doarme în casa preotului catolic Balietti), Tecuci, Bârlad (unde stă la vărul Theodor Emandi⁵⁹). De la Bârlad la Iași, Vignali ia trenul și ajunge în capitala Moldovei la 22 noiembrie/5 decembrie 1916, după nouă zile de călătorie.

„Călătoria a fost foarte anevoioasă, din cauza numărului enorm de automobile, a șirurilor nesfârșite de camioane militare și a mulțimii de oameni care mergeau pe jos, încărcăți cu boccele. Ploua. Ne-am întâlnit pe drum cu două cunoștințe care fugeau pe biciclete. Am văzut și o caravană de mici exploratori care călătoreau pe jos, încărcăți cu traiste și valize, însoțiți de câțiva căluți pricăjiți și conduși de șeful lor. [...] Șoselele sunt pur și simplu inundate de coloanele nesfârșite de refugiați, care se întind pe kilometri și

⁵⁹ Theodor Emandi (1868-1942), Primar al Bârladului (1906), ministru plenipotențiar al României la Belgrad și la Praga, căsătorit cu Elena N. Gane (1873-1965). Theodor Emandi era urmașul marelui postelnic Ioniță Iamandi (din prima jumătate a secolului al XVIII-lea) și fiul prefectului Gheorgheș Emandi și al Catincăi Tuduri. Iginio Vignali și Theodor Emandi se înrudeau, așadar, prin soțiile lor, de două ori: tatăl soției lui Vignali și mama lui Theodor Emandi aparțineau familiei Tuduri, iar mama soției lui Vignali era născută Gane, ca și soția lui Theodor Emandi.

kilometri, de căruțe și de armata în retragere. Orașele prin care trecem sunt toate copleșite de tristețea războiului. [...] Nu văd războiul, dar îl simt, mă urmărește, cu toate ororile lui, în timpul acestei fugi.” (Vignali, 1916-1917, p. 51, 53, 56; t.n.)

După căderea Bucureștiului, familia Gambară pleacă spre Italia, iar familia Vignali, Iginio, Sofia și cei trei copii, se pregătesc să o urmeze și pleacă din Moldova la 12/25 decembrie 1916. La 15/28 decembrie erau la Odessa, iar călătoria plină de dificultăți, din cauza birocrației și a aglomerației din trenuri, continuă cu Kiev, Petrograd (unde stau 10 zile, la Hotel Dagmar, își recuperează, cu sprijinul Societății „Tatiana”⁶⁰, bagajele rămase la Kiev și de unde repornesc împreună cu familiile Ferrero, Faraboschi și Petrovici), Tornio-Haparanda⁶¹ (unde impresiile de călătorie ale copiilor Vignali sunt arse, la controlul vamal, dar familia poate în sfârșit să ia o masă bună, la restaurantul gării finlandeze), Stockholm, Oslo, Bergen (unde se îmbarcă pe vasul Jupiter, cu care călătoresc timp de 40 de ore pe marea agitată și suferă de rău de mare), Newcastle, Londra (unde se întâlnesc cu o doamnă Racottă), Le Havre, Paris. La 28 ianuarie 1917, ajung la Milano, după o călătorie de 35 de zile.

3.26. Fotografia lui Iginio Vignali pe pașaportul cu care a plecat, în 1917, din România în Italia

Arhiva Despina Skeletti-Budișteanu

⁶⁰ Societate caritabilă rusească dedicată ajutorării refugiaților din țările aliate Rusiei în Marele Război.

⁶¹ Orașul finlandez Tornio, din Laponia (care în 1917 făcea parte încă din Rusia), și orașul suedez Haparanda au fost un punct important de trecere, în timpul Primului Război Mondial, singurul nod de cale ferată prin care Rusia a putut comunica cu aliații ei occidentali.

3.5. Marea burghezie și Primul Război Mondial: familia Zamfirescu

Primul Război Mondial a afectat, firește, și „dinastiile” burgheze românești, abia înfiripate în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Una dintre ele, familia Zamfirescu, producătoare de săpun și, mai târziu, de ciocolată, și-a văzut afacerile lovite în timpul ocupației germane a Bucureștiului.

Familia Zamfirescu cobora dintr-un preot din Câmpulung Muscel, care a venit în București, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, și a avut doi copii, Costache și Ion Zamfirescu. Costache Zamfirescu a început să se ocupe de comerț cu lumânări și cu seu.

„A făcut la început o fabrică de lumânări și de stearină, în 1840. Se importa material de lumânări de calitate mai proastă pe atunci și el a adus niște mașini din Germania și a obținut o calitate mai bună, reușind să se impună. După aceea, afacerea a devenit fabrică de săpunuri. La început făceau numai săpun de rufe, apoi au produs și săpunuri parfumate, de lux, și au început să facă chiar comerț cu Franța, cu Germania. Aveau parteneriat cu o fabrică de la Grasse, „Bertrand et fils”, care le furniza toate esențele; se mergea cu trăsura până acolo. Făceau și esență de parfum. În timpul Primului Război Mondial, nemții au demantelat toată fabrica: era pradă de război.” (Zamfirescu, Codin, 2014)

O altă ramură a familiei s-a implicat în afacerile cu bomboane și ciocolată:

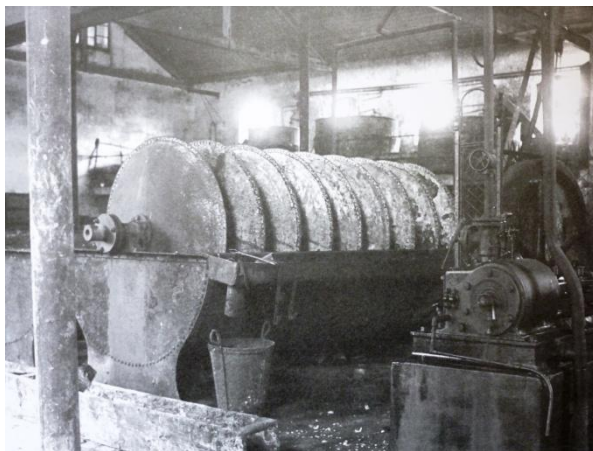
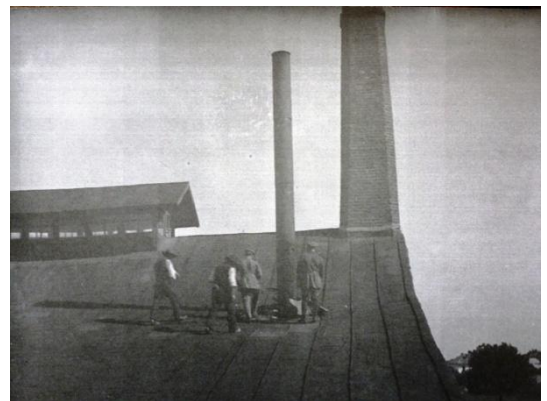
„A fost un cofetar francez care a venit în București la începutul secolului al XX-lea, prin 1910-1912, și a deschis o fabrică de ciocolată în Piața Kogălniceanu, pe Bulevardul Elisabeta. Și niște Zamfirești de-ai noștri erau acolo calfe, erau foarte tineri. Au fost așa de vrednici încât, înainte de a muri, proprietarul le-a lăsat fabrica. Pe urmă au dezvoltat-o ei și mergeau chiar ei cu bicicletele să livreze bomboanele „Zamfirescu”. Câștigând foarte bine și fabrica devenind prea mică, au făcut un credit și au cumpărat un hectar și jumătate de teren pe Calea 13 Septembrie, pe care au construit o fabrică modernă, în anii '20, și locuințe pentru lucrători. Aveau 150-200 de angajați și livrau ciocolată și în străinătate. Câștigau 800.000 de franci elvețieni pe an.” (Zamfirescu, Codin, 2014)

3.27. Toma Zamfirescu (în trăsură, cu barbă albă) asistând la demantelarea fabricii sale de săpun

Colecția Codin Zamfirescu

3.28. Fotografii de la demantelarea, de către ocupantul german, a fabricii de săpun a familiei Zamfirescu

Arhiva Codin Zamfirescu

După război, afacerea cu săpun a familiei s-a refăcut totuși, iar cea cu ciocolată s-a dezvoltat, familia Zamfirescu rămânând parte a elitei financiare a țării.

„Bunicul meu, Toma Zamfirescu, a adus din Elveția, după Primul Război Mondial, alte mașini și a refăcut fabrica. În anul în care m-am născut eu, s-a făcut un săpun special pentru mine, care se numea *Codin*.” (Zamfirescu, Codin, 2014)

3.29. Cutie de bomboane „Zamfirescu”

Colecția Codin Zamfirescu

3.6. Destinul unui germanofil: Dimitrie Nenițescu

Familia Nenițescu, descendentă a oierului Lupu Neniță de la începutul secolului al XVIII-lea, se integrează, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, în elita intelectuală și politică a țării. Este un exemplu tipic de ascensiune socială și de perfectă integrare. Dacă Iordache Neniță era încă oier, fiul lui, Ștefan Vasiliu Nenițescu (1812-1904), va fi bogasier și toptangiu, deci negustor, la Galați și va deveni chiar primar al urbei dunărene. Iar copiii toptangului vor face studii în străinătate, vor deveni poeți, parlamentari și miniștri (Debie (a), f.a.).

Dintre copiii lui Ștefan Vasiliu Nenițescu, cei mai cunoscuți au fost Ioan și Dimitrie. Ioan Nenițescu (1854-1901) a fost doctor în filozofie la Leipzig, prefect de Constanța, deputat de Covurlui, poet și membru corespondent al Academiei Române, autor, printre altele, al faimoasei poezii patriotice *Pui de lei*. A participat, ca voluntar, la Războiul de Independență și a fost rănit la Grivița (Predescu, 1999, p. 594-595).

Dimitrie (Tache) Nenițescu (1861-1930) a fost inginer hotarnic, doctor în Drept la Bruxelles, om politic conservator, ministru al Industriei și Comerțului (1910-1912). Favorabil alianței României cu Puterile Centrale, a rămas la București, în 1916-1918, sub administrația germană.

„Bunicul Dimitrie Nenițescu făcuse o școală militară. A fost inginer hotarnic și a lucrat la frontiera noastră cu Bulgaria, din Dobrogea. Nu a fost mulțumit cu școala militară, a făcut Dreptul la Bruxelles, și-a susținut doctoratul. A fost membru al Partidului Conservator, deputat, știu că era apropiat de P. P. Carp.

Fiind filogerman, când s-a retras Regele Ferdinand la Iași cu Guvernul, l-au lăsat pe el – și fiindcă știa nemțește, și fiindcă era filogerman – să predea cheia orașului București. Știu că pe bunicul l-au demobilizat și l-au numit ministru de Război, ca să facă acest gest de predare a cheii Bucureștiului. Acest lucru mi s-a spus de multe ori, ca să mi se fixeze bine în memorie. După război, el a fost acuzat că a trădat și a fost chiar închis – a fost internat la Spitalul „Saint Vincent de Paul” din București și se chema că era arestat la domiciliu. A avut mari neplăceri, dar procesul a fost soluționat în favoarea lui, pentru că el primise un ordin. Era o hârtiuță mică, albastră, semnată de Regele Ferdinand. Bunica mergea zilnic și îi ducea de mâncare. Mama mi-a repetat de foarte multe ori, ca să rețin, că bunicul meu a făcut asta fiind numit în funcție și că nu a trădat.” (Theodorini, 2015)

3.30. Dimitrie Nenițescu, la două vârste

Arhiva Sanda Theodorini

3.31. Cartea de vizită a lui Dimitrie Nenițescu, ca ministru al Industriei și Comerțului

Arhiva Sanda Theodorini

3.32. Dimitrie Nenițescu împreună cu soția lui, Elena născută Grigoriu, la casa familiei din str. Școalei

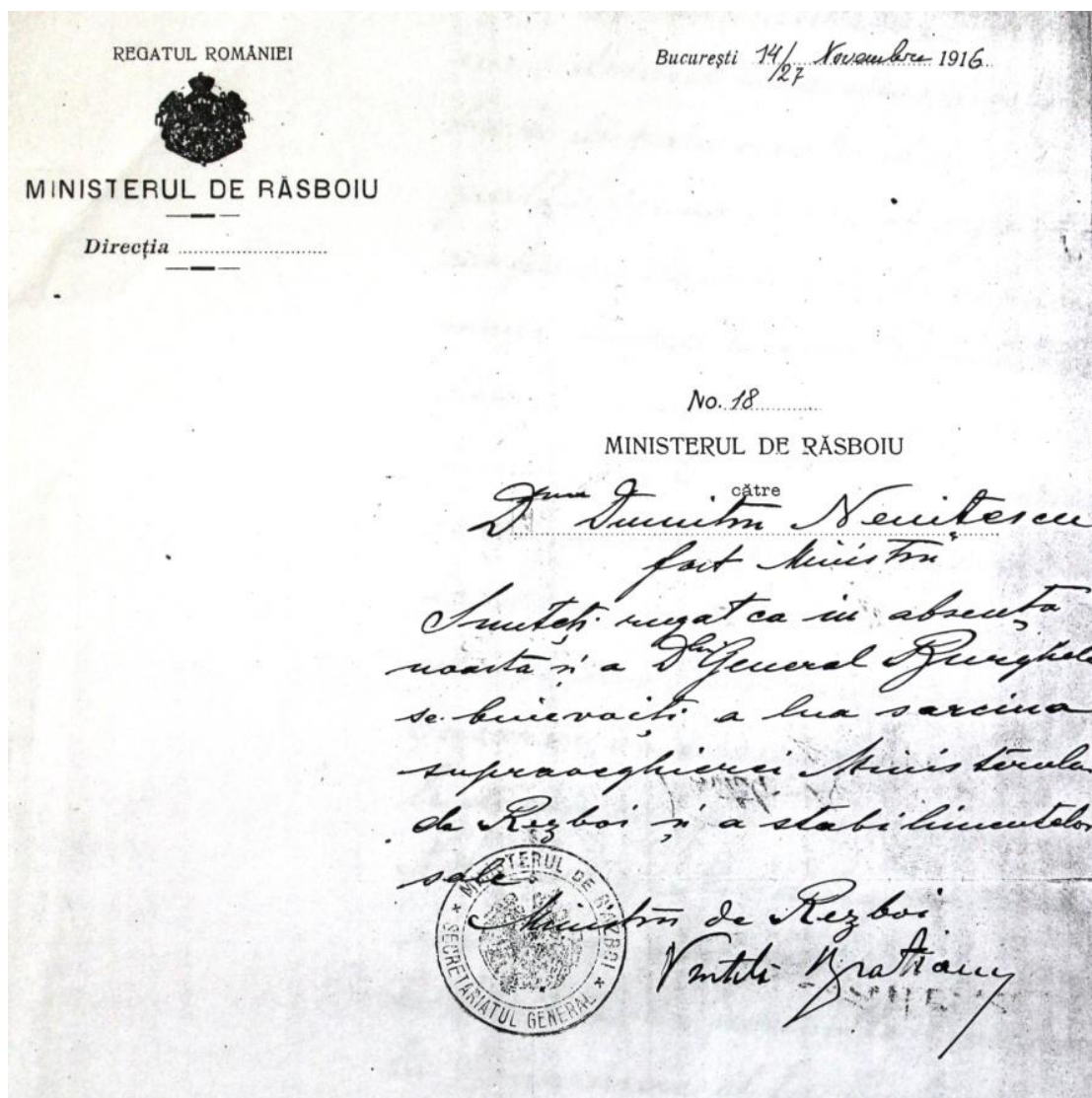

Arhiva Sanda Theodorini

Un document pe care îl redăm mai jos demonstrează, ca atâtea alte documente și mărturii, faptul că autoritățile române care s-au refugiat în Moldova și au continuat lupta de partea Antantei nu au rupt punțile de comunicare cu „germanofili” rămași la București, unii dintre ei din oportunism, dar mulți dintre ei din convingere și în dorința a-și servi țara. La 14/27 noiembrie 1916, ministrul de Război, Vintilă Brătianu, care pleca la Iași, urmând Casa Regală și celelalte autorități, îi scria lui Dimitrie Nenițescu, pentru a-i încredința ministerul: „Sunteți rugat ca în absența noastră și a Dlui General Burghеле⁶², să binevoiți a lua sarcina supravegherii Ministerului de Război și a stabilimentelor sale”.

⁶² Generalul Gheorghe Burghеле, secretar-general al ministerului de Război, pe perioada ministeriatului lui Vintilă Brătianu.

3.33. Scrisoarea ministrului de Război, Vintilă Brătianu, către Dimitrie Nenițescu (14/27 noiembrie 1916)

Arhiva Sanda Theodorini

4. ÎN REFUGIU, DEPARTE DE ȚARĂ

O poezioară satirică, intitulată *La Gară!...*, descrie astfel în toamna lui 1916 plecarea precipitată în refugiu a unora dintre bucureșteni: „La gară s-o tulim/ cu toți la gară!/ La gară, pentru Neam/ și pentru Țară!/ Când Patria ne cheamă/ sub drapel/ Plecăm marș, marș,/ în altă țară/ Cu soacră, cu cățel/ și cu purcel!” (Romalo, Grigore, 1916-1917/1997, p. 35). Totuși, refugiul în străinătate are și el motivațiile, dramele și pericolele lui.

4.1. Lena Constante

Lena Constante (1909-2005), artist plastic și scriitoare, membră în echipele sociologice ale lui Dimitrie Gusti, căsătorită cu muzicologul Harry Brauner (fratele artistului plastic Victor Brauner), arestată în lotul Lucrețiu Pătrășcanu și deținută politic timp de 12 ani, autoare a unora dintre cele mai importante pagini românești despre experiența carcerală a femeilor în timpul represiunii comuniste, s-a născut într-o familie cu rădăcini aromânești. Tatăl ei, Constantin S. Constante (1880-1964), născut în Macedonia, fondatorul școlii românești din Skopje, s-a mutat la București în 1900 și a fost gazetar la publicații precum *Gazeta Macedoniei*, *Peninsula Balcanică*, *Macedonia* și *Frătielea*. În 1906 a fost angajat interpret-cancelar la Legația română de la Belgrad, iar în perioada 1908-1920 a fost șeful serviciului presei și interpreților de pe lângă Direcția Siguranței Generale a Statului. A scris mai multe cărți despre românii din Peninsula Balcanică (Predescu, 1999, p. 215). A avut trei fiice.

Prima amintire din copilărie a Lenei Constante, așa cum mi-a relatat-o ea însăși, este legată de Primul Război Mondial:

„Într-o seară, era începutul războiului, trebuie să fi fost pe la 11 noaptea, tata ne-a trezit din somn – pe Viorica, pe cea mică, a lăsat-o în pace, era prea mică –, dar pe mine și pe sora mai mare ne-a scos în curte. Stăteam pe strada Tunari și aveam o curte lungă, ne despărțea de curtea vecină un gard pe care tata îl acoperise cu trandafiri. Și ne-a luat în brațe, ne-a scos în curte și ne-a spus: «Uitați-vă bine, ce vedeți acolo sus, țigara aia luminoasă, se cheamă zepelin.»” (Constante, Lena, 2002)

Ca angajat al Siguranței Generale a Statului, Constantin Constante a fost trimis în misiune în Rusia, și a călătorit împreună cu familia. Inițial, nu a fost propriu-zis un refugiu, dar în asta avea să se transforme traseul plin de peripeții al familiei Constante prin Rusia bolșevizată, descris de C. S. Constante în cartea sa de memorii, *Colindând prin Rusia Sovietică*. Prin ochii

copilului de șapte ani, călătoria, cu aventurile și spaimile ei, capătă dimensiuni diferite. Primele amintiri sunt de la Odessa, care era deja controlată de bolșevici:

„Îmi aduc aminte prima noapte. Noi am ajuns la Odessa. S-a declanșat revoluția. Românii erau căutați, că se știa că sunt anticomuniști. Tata nu dormea acasă. Am avut noroc când am ajuns acolo, că am închiriat două camere la o rusoaică al cărei soț era neamț, fusese trimis într-un lagăr de concentrare și îi era foarte milă de mama și căuta, cât putea, să o ajute. Tata se ascundea, împreună cu diferiți macedoneni. Și târziu, noaptea, mai venea pe la noi. Stăteam într-o casă din asta, cum erau, de oraș, cu curte interioară și apartamente de jur împrejur. Și tata venea noaptea să ne vadă, din când în când. Am avut niște spaimе groaznice în copilărie. A venit tata într-o noapte să ne vadă, și noi nu voiam să ne culcăm cât stătea tata, că stătea jumătate de ceas și o ștergea. Și la un moment dat auzim că bate tare în poartă, era o poartă mare de lemn, și auzim strigând «Constante, Constante!» Ni s-a făcut inima cât un purice. Eu eram destul de deschisă la minte pentru vârsta mea. Mai mult decât sora mea mai mare și decât cea mai mică. Aveam 7 ani. Și mi-am zis că au venit să-l aresteze pe tata. El și-a pus pălăria pe cap, haina pe umeri, a luat coșul cu lemne – era un coș de paie –, și a coborât încet-încet spre pivniță. Când el urca înapoi din pivniță, un grup de 4 sau 5 comuniști coborau. Pe urmă și-a dat seama că nicidecum nu-l căutau pe el. Strigau de fapt «Constantin!», că așa-l chema pe portar. Asta a fost una dintre marile mele spaimе. Dacă-l găseau pe tata, îl împușcau pe loc. El a avut norocul că era prieten cu un ofițer iugoslav și că la Odessa, în momentul ăla, era un regiment iugoslav care venise să lucreze cu rușii necomuniști și acum li se dădea voie să se întoarcă acasă. Dar cum să te întorci, când toată Europa era un câmp de bătălie... Și s-a întâlnit cu acest prieten al lui iugoslav, care era ofițer în acest regiment și care trebuia, peste vreo două zile, să plece, că li se dădea voie să se întoarcă acasă, pe unde pot. Și atunci l-au ajutat, i-au făcut un pașaport fals iugoslav – tata știa nouă limbi, toate limbile balcanice, nu a putut să învețe germana și engleza.” (Constante, Lena, 2002)

Sprijinul venit de la prietenul iugoslav îi ajută, pe C. S. Constante și pe familia lui, să părăsească Odessa. Dar dificultățile sunt departe de a se fi încheiat.

„La Odessa, mi-aduc aminte foarte bine, mi-a spus mama: «Noi acum mergem la gară. Voi nu mai știți să vorbiți. Oricine v-ar întreba, voi țineți gura închisă, lipită. Dacă vorbiți, tata o să moară». Ne-a înspăimântat. Și toată noaptea am stat în gară, așteptând să se formeze trenul ăsta cu care plecau 3 000 de soldați iugoslavi. Pe lângă ei mai erau și

vreo cinci familii de iugoslavi care fuseseră acolo, funcționari, plecau și ei. Și a durat călătoria de la Odessa la Murmansk, în nord, trei luni. Ni se dăduse un vagon special, în care eram cele cinci familii de iugoslavi și tata, pe care l-au socotit iugoslav, că avea pașaport fals. În timpul cât am stat în gară să așteptăm trenul a sosit un român din Iași, care-l cunoștea pe tata, să-l aresteze «pe domnul Constante, cunoscut anticomunist». Și noroc că ofițerul ăsta iugoslav, care-l cunoștea bine pe tata, și-a dat cuvântul că se vor face cercetări. Și că dacă e adevărat că tata nu este iugoslav, la prima stație îl va coborî din tren. Nu exista nicio regulă atunci. Cine mai știa cine este, care e prima stație? Din moment ce trenul a plecat... Am mers într-un vagon de clasa a patra, din lemn alb. Avea pe jos două bănci și deasupra alte două paturi care se ridicau sau se lăsau în jos. Seara se ridicau și ne făceau patul acolo. Și pe culoar era un fel de bancă: acolo era bucătăria. Tata avea bani, pentru că atunci când a fost trimis oficial i s-a plătit în aur, nu știu cât timp, salariul. Dar nu era suficient să ai bani, trebuia să și găsești ce să cumperi. Noroc că în orașelele astea de pe marginea căii ferate erau colonii de români. Și tata se împrietenea cu ei, îl ajutau, îi mai aduceau merinde.” (Constante, Lena, 2002)

Călătoria continuă spre nordul extrem, iar apoi spre Anglia.

„Când am sosit aproape de Polul Nord, la miezul nopții, mama și tata se duceau pe malul mării cu un aparat de spirt și beau cafea. La geamurile vagonului nostru puneau niște cârpe negre, ca noi să putem dormi. La miezul nopții, la ei era soare, era lumină. De acolo am luat un vapor englezesc, dar a trebuit să așteptăm mai întâi două-trei săptămâni. Vaporul era o navă de comerț, nu aveam cușete. Dar tata, grație acestor bani pe care îi avea, a reușit să aranjeze să fim bine. A căpătat o cabină micuță de baie, a așezat acolo niște scânduri și noi am avut odaia noastră, cei trei copii. Și tot așa, se ducea la bucătărie și mai aducea câte ceva de mâncare, mai de soi, pentru că pe acest vapor erau și toți ofițerii regimentului acestuia iugoslav. Soldații stăteau în cală. Când ajungeau într-un port, îi și încuia acolo. Dar ofițerii și câteva familii, cei care eram civili, stăteam sus pe vapor. Mi-aduc aminte, văd imaginile. Călătoria până în Anglia a durat vreo două săptămâni, că stăteam prin porturi să așteptăm să ne dea cărbuni pentru vapor. La puțin timp după ce am urcat pe vapor, s-a declanșat o boală simplă, dar foarte complicată la ei – ei o socoteau un fel de scarlatină –, nu știu cum se chema la noi. Și ne-au ținut mult timp în carantină, nu ne dădeau voie să coborâm de pe vas.

Din când în când, pe vapor, se dădea alarma. Pentru că erau și o grămadă de copii la bord, 15-20 de copii. Și vaporul era foarte mare, era un vapor de comerț transformat în vapor de călători, adică toate încăperile erau aranjate cu hamace. Bărbații, noaptea,

trebuia să intre în cală și cala se încuia. Săracii de ei, dacă se întâmpla ceva, ei erau primii sacrificați, ca să trăiască femeile și copiii. Și țin minte că mama punea la geam un șorț negru ca să dormim, că era lumină. Am stat două săptămâni într-un port. Și era acolo un tren de chinezi. Și noi muream de frica chinezilor, nu știu de ce.” (Constante, Lena, 2002)

Familia Constante ajunge în Anglia și, în cele din urmă, la Paris. Lenei, care și-a început școala la Paris, i-au rămas întipărite în memorie privațiunile și atmosfera apăsătoare a războiului.

„Am ajuns în Anglia și, pentru că trebuia să stăm 40 de zile în carantină din cauza acestei boli, am fost duși într-un spital, într-un parc mare. Și acolo am stat până s-a terminat carantina. Nu știa nimeni din familie engleză, dar știau franceză. Într-o noapte, mama ne-a îmbrăcat, pe un întuneric beznă, că era război, și ne-a dus în port și ne-am suit pe vasul care traversa Canalul și am mers la Paris. Nu-mi aduc bine aminte, dar știu că ne-am dus într-un hotel foarte elegant, pentru că era noapte și tata nu a văzut foarte bine numele hotelului. Și dimineața, când ne-am trezit și am văzut cât costa, nu am știut cum să o ștergem mai repede. Era așa o mizerie, fiindcă era război, că se tăia pâinea cu mașina de feliat șuncă, felii transparente.

Ni s-a dat o pivniță și mama a pus o saltea, noaptea de două-trei ori coboram în pivniță, pentru că suna alarma. Nemții erau foarte aproape de Paris. Pe urmă s-au retras. Mi-aduc aminte foarte bine când a sunat armistițiul, noi eram deja la școală. Am început școala acolo pentru că nu aveam încotro, nu ne puteam întoarce acasă. Eram încă în plin război când am ajuns la Paris. Și tatei i-a părut foarte bine, pentru că a spus că în felul ăsta o să învățăm bine franceza. Când am ajuns înapoi la București, după vreo doi ani și ceva, nu mai știam românește. Eu știam franceză de acasă, dar nu perfect; la Paris, în vreo două luni vorbeam perfect. Era o școală de călugărițe. Aveau biserică în școală, ne dădeau foarte multe lecții de religie, dar nu țineau toate obiceiurile unei școli de călugărițe. Mama nu a ținut să ne dea interne, dar după călătoria asta înfiorătoare, să ai niște copii în condițiile din tren, în care stai să gătești pe culoar, era foarte obosită. Atunci tata a hotărât să ne dea interne un an, ca mama să se poată odihni. Colegele ne întrebau ce religie suntem, iar eu spuneam că suntem ortodoxe, așa că ne ziceau *les païennes*, păgânele. Duminica puteam să nu ne ducem la școală, puteam să fim acolo luna dimineața. Sâmbătă seara veneau să ne ia, dar dacă era vreme rea, dacă ploua, dacă era frig, mama prefera să ne ducă sâmbătă seara la școală, noaptea să ajungem acolo, că erau foarte puține fete care se întorceau noaptea. Și era școala pustie. Mie nu mi-a plăcut școala. Învățam foarte bine, luam premiul I, dar nu-mi plăcea școala.” (Constante, Lena, 2002)

Amintirile Lenei Constante despre Primul Război Mondial și despre refugiul prin Rusia și Anglia, până la Paris, se încheie cu imaginea luminoasă a bucuriei aduse de armistițiu.

„Îmi aduc aminte armistițiul. Așteptam ziua în care să se semneze armistițiul, asta știam noi, copiii. Și, la un moment dat, au început toate clopotele din Paris să sune. Mama a hotărât că trebuie să ne scoată la plimbare, să vedem cum e Parisul în ziua armistițiului. Și am ajuns în Place de la Concorde, adică în plin centrul Parisului. Tot Parisul era acolo. Mama o ținea pe Viorica în brațe, eu mă agățasem de fusta mamei într-o parte, sora cea mare în partea cealaltă. Nu mai țin minte de ce în seara aceea tata nu mai era cu noi, poate era deja plecat în România, să vadă ce se întâmplă... Eram numai noi cu mama. Și ne-a luat puhoiul. Și n-am mai putut să mergem spre casă. Erau mulți soldați, iar mama era o femeie foarte frumoasă și se repezeau să o sărute pe mama.” (Constante, Lena, 2002)

Amintirea refugiului se păstrează și într-o altă familie cu rădăcini aromânești. Este vorba despre familia Garoflid. Sanda Oprescu Garoflid este nepoata lui Constantin Garoflid (1872-1942), care a studiat medicina la Paris, a fost om politic conservator, secretar-general în guvernul Marghiloman (1918), ministru al Agriculturii în mai multe rânduri, agronom și moșier, unul dintre artizanii reformei agrare de după Primul Război Mondial. Conform arborelui genealogic inedit, aflat în arhiva familiei, Constantin Garoflid era fiul lui Alecu Garoflid (1840-1896) și nepotul lui Mihail Costea Garoflid (1787-1869), care venise în Țara Românească din Macedonia, de la Vlaho-Clisura. Mama lui Constantin Garoflid, Atina Trestianu (1830-1943), era stră-strănepoata pitarului Ștefan Macovei Trestianu.

Constantin Garoflid a fost căsătorit cu Elena Leonida, fiica lui Leoni Leonida și a Raliței Teișanu și nepoata lui Leon Hagi-Aslan din Anchialos-Rumelia. Familia Leonida se înrudește prin alianță cu familii boierești ca Polizu-Micșunești, Slătineanu și Lahovary (Neculau, f.a.).

În timpul Primului Război Mondial, în timp ce Constantin Garoflid a rămas în Moldova, soția lui, împreună cu unicul lor fiu, Alexandru (născut în 1902), au plecat în refugiu.

„Bunicul era la Iași și acolo a stat în timpul războiului și a trimis-o pe bunica, împreună cu tatăl meu și cu alt văr, în Norvegia, de frica războiului. Erau la Holmenkollen și au stat acolo un an sau doi.” (Oprescu Garoflid, 2015)

4.2. Elena Chirițescu Ionescu

Angela Ionescu s-a născut, în 1866, în familia de moșieri Chirițescu, de origine sârbă (numele inițial fusese, se pare, Chirilovici), proprietari la Radovanu, în apropiere de Oltenița. A fost prima dată măritată cu Pavel Zamfirescu, ofițer de carieră cu studii în Franța, profesor la Școala de Război și aghiotant al Regelui Carol I, care a luat parte la cel de-al Doilea Război Balcanic, în 1913 și a murit în 1916. Al doilea soț al Angelei Chirițescu a fost medicul Toma Ionescu, fratele omului politic Take Ionescu. În timpul Primului Război Mondial, Angela Chirițescu Zamfirescu s-a refugiat în Franța, iar drumul până acolo, cu peripețiile lui, a rămas în memoria nepotului Dinu Zamfirescu.

„După moartea bunicului meu, bunica l-a cunoscut pe profesorul doctor Toma Ionescu, fratele lui Take Ionescu. La insistențele lui Toma Ionescu, ea a plecat de la Iași, unde se afla în refugiu, împreună cu tatăl meu, care avea pe atunci 13-14 ani, prin Rusia, Finlanda, Suedia, Norvegia, Scoția, la Londra, și de acolo la Paris, unde a rămas pe toată durata războiului. Iar tatăl meu a început liceul la Paris. În călătorie au fost însoțiți de doctorul Nicolae Lupu⁶³, viitorul meu naș de botez.

În Rusia, au stat un timp la Sankt Petersburg. Bunica povestea că îl cunoscuse atunci pe prințul Yusupov⁶⁴, cel care l-a asasinat pe Rasputin. Mergea la spectacole cu tânăra și frumoasa soție a lui Yusupov⁶⁵, era foarte mondenă, se vedea și cu alți români care se aflau acolo. A apucat-o acolo iarna lui 1916 și îmi povestea ce zăpezi formidabile erau. În februarie 1917, bunica a fost martora începutului revoluției ruse⁶⁶. Își amintea că, pe bulevardele foarte largi ale Petrogradului, erau tabere care trăgeau cu mitraliere unele în altele, în timp ce alți oameni mergeau liniștiți pe trotuare. Când cineva dorea să traverseze bulevardul, flutura o batistă albă și trăgătorii încetau focul. Un fel de război de operetă. Toate bune și frumoase, până într-o noapte când au venit, la hotelul la care stăteau bunica și grupul ei, soldați care băteau cu putere în ușă, cu paturile puștilor. I-au legitimat și nu le-au făcut nimic, dar ei s-au cam speriat și au decis să plece din Rusia.

⁶³ Nicolae Lupu (1876-1947), medic și om politic, prefect de Fălciu, deputat. În timpul Primului Război Mondial, a susținut cauza unirii tuturor românilor într-un singur stat, în Marea Britanie, Statele Unite și Franța. După război, a fost unul dintre membrii marcanți ai Partidului Național-Țărănesc, ministru de Interne, al Instrucției și al Muncii și Ocrotirii Sociale (Predescu, 1999, p. 502). Pentru activitatea lui și a altor români din străinătate, în timpul Primului Război Mondial, vezi Stan (2010).

⁶⁴ Prințul Felix Yusupov (1887-1967), aristocrat rus, unul dintre conspiratorii care l-au ucis, în decembrie 1916, pe controversatul călugăr Grigori Rasputin.

⁶⁵ Principesa Irina a Rusiei (1895-1970), fiica Marii Ducese Xenia Alexandrovna a Rusiei (sora ultimului țar al Rusiei, Nicolae al II-lea).

⁶⁶ Revoluția rusă din februarie 1917, care a condus la abdicarea Țarului Nicolae al II-lea și la instalarea unui guvern provizoriu condus de prințul Lvov.

Au mers până în nordul Finlandei, care pe atunci aparținea încă Rusiei, și au trecut în Suedia, pe la Tornio-Haparanda. Au traversat Suedia și au ajuns la Bergen, în Norvegia. De acolo trebuia să traverseze Marea Nordului, dar exista pericolul submarinelor germane care patrulau. S-au îmbarcat pe vapor și stăteau cu inima cât un purice. De câteva ori s-a dat alarma, li s-au dat colaci și au fost avertizați să fie gata să coboare în bărcile de salvare. La un moment dat, în apropierea coastelor britanice, au venit mai multe bărci mai mici, englezești, și l-au luat pe unul de pe vas, care se pare că era spion german. Bunica se gândea mai târziu că poate grație celui spion vaporul lor scăpase netorpilat de submarinele nemțești. Au debarcat la Aberdeen, în Scoția, după care au mers la Londra, unde au stat o perioadă la Hotelul Ritz. Tatăl meu își amintea mâncărurile de acolo, care i s-au părut atunci foarte ciudate. Fusese îngrozit de modul barbar în care se mânca creierul de maimuță.

Finalmente, au ajuns la Paris și s-au instalat într-o casă închiriată, la Neuilly, pe rue Villaret de Joyeuse. Mai târziu, am avut ocazia să vizitez casa aceea. Bunica s-a ocupat de răniți, a fost implicată în Crucea Roșie. Le făcea răniților francezi sarmale. La un moment dat, s-a apropiat frontul de Paris și se auzeau bubuiturile uriașului tun german, «Grosse Bertha». Bunica și tata au rămas la Paris vreo trei ani, tata s-a adaptat bine în școala de la Paris, vorbea perfect franțuzește din familie. El mi-a povestit ce explozie de fericire a fost când s-a încheiat armistițiul. Elevii de liceu cărau tunuri luate de la nemți, pe marile bulevarde, au dus vreo două tunuri și la o școală de fete. După război, a venit la Paris și doctorul Toma Ionescu și s-a căsătorit cu bunica mea acolo. Povestea bunica că au mers la masă la Clemenceau⁶⁷ și era revoltată, cum era ea cucoană din lumea bună, că prim-ministrul francez avea mușama pe masă.

Când s-au întors în România, au venit cu trenul. Și când au intrat pe la Oradea, bunica a coborât din tren și a sărutat pământul.” (Zamfirescu, Dinu, 2013)

4.3. Alte povești despre refugiu

Familia lui Vasile Pallady, urmaș de vechi boieri moldoveni și frate cu pictorul Theodor Pallady (1871-1956), a plecat în refugiu în timpul Primului Război Mondial. Vasile Pallady a rămas, inițial, la Botoșani, iar soția lui, Constanța Pallady, născută Enacovici, și fiica lor, Yvonne Pallady (1904-1987), care avea să se mărite, după război, cu Ion-Petre Christopol (1899-1965; Arion, f.a.), au plecat, în 1916, la Paris, unde aveau un apartament pe Boulevard Saint-Germain (Christopol, Petre, 2015). În 1917, le-a urmat și Vasile Pallady.

⁶⁷ Georges Clemenceau (1841-1929), prim-ministru al Franței în 1906-1909 și 1917-1920, unul dintre principalii artizani ai Tratatului de la Versailles, după Primul Război Mondial.

„A plecat prin Rusia, iar de acolo a luat vaporul. Avea două posibilități: Danemarca sau Anglia. Depindea de submarineele germane. El a trecut prin Anglia, care era calea cea mai directă, dar cea mai periculoasă.” (Christopol, Mihnea, 2015)

Familia Pallady a revenit în România după 1920.

4.1. Yvonne Pallady Christopol, în 1925

Arhiva familiei Christopol

4.2. Vasile Pallady cu nepotul lui, Petre Christopol, în București, Șoseaua Kiseleff, 1937

Arhiva familiei Christopol

Și copiii lui Nicolae Cantacuzino (fiul lui Gheorghe Grigore Cantacuzino „Nababul”) s-au refugiat în timpul Primului Război Mondial, prin Norvegia. În familie s-au păstrat amintiri fragmentare de la una dintre fiicele lui Nicolae Cantacuzino, Marga Cantacuzino Florescu (Murgescu, 2014). Urmașii surorii acesteia, Senta Cantacuzino, măritată cu diplomatul Raoul Bossy (1894-1975), păstrează o mărturie inedită a Sentei Cantacuzino despre epopeea refugiului.

Istoricul Neagu Djuvara, născut în 1916, a trecut, în prima copilărie, prin experiența refugiului, în timpul Primului Război Mondial, în 1917. Mama lui, Ecaterina (Tinca) Grădișteanu Djuvara (1883-1977), urmașă de vechi boieri, sora mai mică a acesteia, Jeanne, fratele lor bolnav de nervi, Scarlat Grădișteanu (care era sublocotenent de cavalerie și făcuse o criză de paranoia în 1916, pe front, în primele zile ale războiului), cei doi copii Djuvara, Răzvan și Neagu, și guvernanta lor elvețiancă au călătorit, prin Rusia, Finlanda, Suedia, Norvegia, Scoția și Anglia, către Le Havre, în Franța. Acolo, bunicul patern al lui Neagu Djuvara, diplomatul Trandafir Djuvara, se afla refugiat împreună cu Curtea Belgiei, pe lângă care era ministru plenipotențiar al României. În Petrogradul cuprins de agitația revoluționară, Tinca Grădișteanu a riscat, la un moment dat, să fie separată de copiii ei (Djuvara, 2010, p. 256, 262; Iorga și Djuvara, 2014, p. 64-65, 69-71). În noiembrie 1918, tatăl lui Neagu Djuvara, inginerul Marcel Djuvara (1880-1918), căpitan la Geniu și subdirector al Armamentului pe țară, murea în România, de gripă spaniolă.

4.3. Ecaterina (Tinca) Grădișteanu Djuvara, portret de Rendici

Colecția Neagu Djuvara

Experiența refugiului au avut-o, în timpul Primului Război Mondial, și copiii arhitectului Nicolae Ghika-Budești (1869-1943) și ai lui Madeleine Landrieu, Ion-Eugen Ghika-Budești (1902-1991; viitor arhitect) și Ștefan Ghika-Budești (1904-1959; viitor geolog și membru corespondent al Academiei Române). Matei Ghika-Budești (născut în 1931), fiul lui Ion-Eugen Ghika-Budești, își amintește, din istoriile de familie:

„În timpul războiului, familia s-a refugiat în Moldova. Acolo, tata era cercetaș și a avut o experiență destul de dramatică. Era la o unitate spitalicească unde se aduceau răniții de război și amputații, ținea minte asta și îmi povestea. De acolo, bunica și cu cei doi băieți, Ion-Eugen și Ștefan, au plecat, prin Rusia, la Strasbourg, iar bunicul Nicolae Ghika-Budești a rămas în țară.” (Ghika-Budești, Matei, 2014)

O plecare in extremis din Rusia este relatată de diplomatul Nicolae B. Cantacuzino, pe care frământările revoluționare l-au găsit la Petrograd⁶⁸ și care a plecat din Rusia, în ianuarie 1918, împreună cu ministrul plenipotențiar, Constantin Diamandy, și alte câteva zeci de persoane reprezentând personalul Legației României și al Misiunii Militare românești în Rusia. Traseul a fost cel cu care ne-am obișnuit deja: Finlanda – Suedia – Norvegia – Marea Britanie – Paris (Cantacuzino, Nicolae B., 2012, p. 158-182).

⁶⁸ O altă mărturie a unui diplomat român cu ascendență boierească, aflat la Legația României din Petrograd în perioada 1916-1918, este Iurașcu (2012, p. 233-253).

5. DUPĂ RĂZBOI

Pe lângă victimele din rândurile lor și pe lângă privațiunile din timpul războiului, familiile cu ascendență boierească vor avea de înfruntat schimbări majore în timpul și imediat după Primul Război Mondial. Aceste schimbări, impuse de necesitățile războiului și de jocul politic, aveau să lovească atât în puterea economică a urmașilor de boieri, cât și în influența lor politică. Lovitura cea mai grea este reforma agrară, care pune capăt existenței de secole a marii proprietăți funciare de origine boierească. Dispariția marilor moșii răpește marii majorități a urmașilor de boieri sursa principală de venit. Înainte de exproprierea marilor moșii, în Vechiul Regat, 5000 de proprietari, cu moșii de peste 100 de hectare, stăpâneau în total 3.810.000 de hectare (dintre care aproape 3.000.000 de hectare aparțineau proprietarilor de moșii cu suprafețe mai mari de 500 de hectare), adică aproape jumătate din întreaga suprafață de teren arabil a țării. Sub 1000 de proprietari aveau moșii de peste 1000 de hectare (în total, în jur de 1.740.000 de hectare) (Garoflid, 1920, p. 32, 212-216).

Cealaltă mare reformă, introducerea votului universal masculin, conjugată cu compromiterea mai multor lideri conservatori prin susținerea Puterilor Centrale, a condus la dispariția Partidului Conservator, unul dintre cei doi mari actori ai mecanismului „rotativei guvernamentale” care a făcut România să funcționeze, de la venirea pe tron a lui Carol I și până la Primul Război Mondial. Votul universal, ca și pierderea averilor, îngreunează considerabil accesul urmașilor de boieri la demnitățile publice și la pozițiile de putere, în perioada interbelică.

Încă din timpul războiului, guvernul liberal al lui Ion I. C. Brătianu și majoritatea liberală din Parlament trec la propunerea și votarea reformelor promise soldaților. În iunie 1917, în sala Teatrului Național din Iași, Parlamentul României refugiat în Moldova a luat în discuție reforma agrară. Așa după cum subliniază Mihai Dim. Sturdza, majoritatea marilor proprietari din Parlament au votat în favoarea reformei, cu câteva excepții: Nicolae Ghika-Comănești, Nestor Cincu, Ionaș Grădișteanu, Constantin Argetoianu (un adversar hotărât al exproprierii; vezi Argetoianu, 2008, p. 162-216), Mihai Chintescu. Cel mai mare proprietar funciar din România momentului, prințul Constantin Basarab Brâncoveanu (1875-1967), care stăpânea 80.000 de pogoane de teren arabil, susține reforma agrară și consimte la sacrificarea moșiilor sale (Sturdza, M. D., 2011, p. 346-347).

Un alt partizan al exproprierii marilor moșii se arată a fi fost chiar unul dintre fiii lui Gheorghe Grigore Cantacuzino (1832-1913), supranumit „Nababul”, cel mai bogat român al epocii sale, prim-ministru conservator. Fiul, Mihai Cantacuzino (1867-1928), mare proprietar funciar și el, a fost Primar al Bucureștiului, ministru al Justiției, deputat și senator, vicepreședinte al Partidului Național-Țărănesc. A fost căsătorit cu Maruca Rosetti-Tețcani, împreună cu care a avut doi copii, pe Alice și pe Constantin („Bâzu”) Cantacuzino, faimosul aviator.

Maruca Cantacuzino avea să se recăsătorească cu George Enescu. Într-un discurs ținut în iunie 1917 în parlamentul de la Iași și citat de L. I. Vianu în ziarul *Dreptatea* din 7 noiembrie 1937, Mihai Cantacuzino spunea:

„Reforma aceasta a pământului pune așezământul României de mâine, unei Români mari, unei Români noi, pe care o vrem cu toții nu numai mai mare, dar mai bună, așezată pe temelii largi și mai sănătoase, o Românie care să asigure tuturor fiilor ei, pe lângă o participare mai largă la viața publică, dar și accesul la un trai mai bun și la mai multă fericire.

Înțelegem că acest neam care și-a câștigat un loc de cinste în istoria omenirii, stând atâtea veacuri de-a rândul strajă înaintată și primejduită a lumii civilizate și creștine împotriva încălcării Islamului, că acest neam care era să fie chemat acum să-și verse din nou sângele din belșug pentru înfăptuirea unității sale naționale, nu-și va putea asigura în mod mai trainic viitorul decât prin legarea cât mai deplină de pământul țării a unui cât mai mare număr al fiilor săi. Exproprierea pământului pentru împroprietărirea plugarilor români nu este numai o operă de prevedere politică, ci mai este îndeplinirea unei opere de dreptate și de înaltă împăciuire socială.” (Sturdza, M. D., 2014, p. 286)

Trebuie spus însă că alte mărturii ni-l arată pe Mihai Cantacuzino mai puțin dispus să renunțe la averea lui. Conform lui I. G. Duca, prințul ar fi negociat cu liberalii pentru salvarea câmpurilor sale petrolifere de la expropriere, iar în urma unor „tocmeli dezgustătoare” ar fi fost adăugată, în interesul lui, prevederea conform căreia terenurile petrolifere erau exceptate de la expropriere, până la suprafața de 12.000 de hectare, dacă proprietarul lor dădea în schimb aceeași suprafață, dar de teren arabil (Duca, I. G., 1994, vol. III, p. 237-238, 247). Nici conservatorul Constantin Argetoianu, adversar al lui I. G. Duca, nu-i face o descriere mai flatantă lui Mihai Cantacuzino, neputându-l ierta pentru că votase în favoarea exproprierii: „nenorocit”, „laș”, „corcitură a neamului Cantacuzinesc” (Argetoianu, 2008, p. 214-215).

Dar I. G. Duca, liderul liberal atât de critic cu marele boier Mihai Cantacuzino, scrie cu admirație despre felul în care elitele politice ale momentului, în mare parte urmași de boieri, au știut să susțină reformele: „Cei mai mari proprietari din Cameră au dat adeziunea lor, punând interesele superioare ale Statului și ale neamului mai presus de legitimele lor interese personale. (...) nu cred să existe în istorie multe exemple de un așa înalt simț al datoriei la o clasă întreagă și va rămâne pururea o cinste nepieritoare pentru clasele diriguitoare ale României Mici, pentru acea așa-zisă și atât de hulită oligarhie, că a știut la un moment hotărâtor al dezvoltării noastre sociale și naționale, să consimtă de bună voie la sacrificiile necesare pentru a da țării întregite

pacea socială și pentru a-i asigura puternice temelii de dezvoltare viitoare” (Duca, I. G., 1994, vol. III, p. 241-242).

O altă Cantacuzină care a susținut reforma agrară este Marga (Magda) Cantacuzino (1901-1987), nepoată a lui Gheorghe Grigore Cantacuzino „Nababul”, măritată cu istoricul și genealogistul George D. Florescu.

„Din câte știu, din decursul anilor, pentru că despre acest subiect am vorbit cu mama mult mai târziu, când eram matură, mama era de părere că, totuși, erau averile prea mari.” (Murgescu, 2014)

Născută într-o familie de moșieri, și Profira Stoicescu este de acord cu exproprierea marilor proprietăți. Mărturia ei este interesantă și pentru percepția pe care o are asupra muncii de refacere a țării, după Primul Război Mondial, dar și asupra dificultăților de integrare a transilvănenilor în România Mare și asupra relației cu sașii.

„S-a muncit cu adevărat, au început să se refacă orașele, să se dreagă ce s-a stricat în timpul războiului, și s-au împrăștiat țărani. Ca să-i faci să meargă mai repede la război, că ei, săracii, au dat grosul armatei, li s-a promis pământ. Moșierilor li s-a luat pământul, pentru dat la țărani. N-a fost simplu. S-a luat și s-a dat cu adevărat. Și n-au protestat moșierii, că nu puteau să protesteze, chiar dacă nu le convenea. Aveau moșii de mii de hectare. Țăranii au fost atunci un pic ajutați, ridicați, pentru că aveau nițel pământ să muncească, dar mulți veniseră din război schilozi, fără mâini, fără picioare. Au muncit mai mult femeile atunci și s-au ridicat mai mult copiii. Au început negustoria, s-au refăcut ușor, în câțiva ani. Când am ajuns eu studentă, deja era aranjat. În 1924, când am terminat eu liceul, deja era refăcut destul.

Cred că ardelenii voiau o independență. Erau încă prinși nițel de ai lor. Erau foarte multe încurcături între români și unguri. În Brașov nu se putea instala un român din cauza sașilor, ei erau stăpâni acolo, ei erau în Sighișoara, ei erau la Sibiu, căsătoria între români și sași era imposibilă, era privită ca o crimă. Brașovul era într-un lux nebun atunci. Sașii nu ne iubeau deloc la început, mai apoi abia s-au mai domolit.” (Stoicescu, Profira, 2000b)

În cele din urmă, s-a ajuns la exproprierea următoarelor categorii de moșii: suprafețele care depășeau 100 de hectare, în cazul moșiilor proprietarilor „absenteiști”, administrate de arendași; în cazul moșiilor cultivate de proprietari, se expropria suprafețele care depășeau limita

oficială admisă, care varia în funcție de zonă, de la 100 la 250 de hectare, și în funcție de cererea de împrăștiere; proprietarii care investiseră, pe moșiile lor, în clădiri, utilaje și alte îmbunătățiri puteau păstra, în zonele cu cerere mică de împrăștiere, chiar până la 500 de hectare.

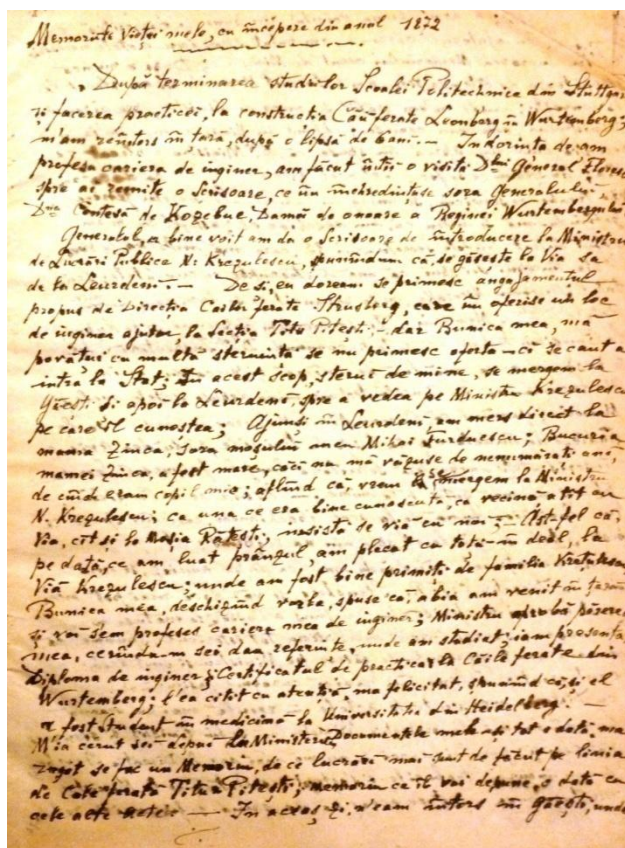
Unii proprietari au reușit să-și salveze terenurile de la expropriere printr-un artificiu: împărțirea moșiei. Voi folosi aici un exemplu ipotetic. Să spunem că un mare proprietar avea o moșie de 500 de hectare: dacă moșia se afla într-o zonă cu populație densă, deci cu cerere mare de împrăștiere a țăranilor, statul i-ar fi luat 400 de hectare și proprietarul ar fi rămas doar cu 100 de hectare. Dacă, însă, proprietarul avea patru copii și își împărțea moșia cu ei, fiecare dintre cei cinci noi proprietari avea să stăpânească câte 100 de hectare și nu mai putea fi expropriat. Sigur, însă, că suprafețele cele mai mari nu au putut fi „salvate” în acest fel.

Dincolo de atitudinea majoritară de acceptare a reformelor, există și mari proprietari care nu privesc cu ochi buni expropriările și care aduc nuanțe imaginii idilice a împrăștiării țăranilor. Constantin Chiru (1848-1933), fiul paharnicului Sotir Chiru și al Elenei Furduescu (fiica pitarului Mihai Furduescu), înrudit cu boierii Bălcescu și Gigurtu, absolvent al Școlii Politehnice din Stuttgart, inginer, înalt funcționar și moșier, deputat și senator liberal, prefect, director-general al Poștelor, Telegrafelor și Telefoanelor, administrator-delegat al Societății „Astra Română”, președinte al consiliului de administrație al Societății „Electrică” și vice-președinte în consiliul de administrație al Societății Generale Petrolifere, scria în memoriile lui, despre anii de după Primul Război Mondial:

„În anul 1919 s-a pus în aplicare odioasa lege de expropriere, alcătuită și pusă în aplicare în mod nenorocit, nu numai pentru clasa proprietarilor de moșii. Dar cu deosebire funestă pentru interesele general economice ale Țărei. De atunci, agricultura – baza avuției poporului român – a mers și merge din ce în ce mai rău, ajungând, în timpul de față, ca în mai multe Provinciile ale Țărei, [din] lipsa mijloacelor de hrană, fiind cu totul epuizate, foametea [să] bântuie în mod cumplit populația rurală, tocmai în localitățile cele mai producătoare, și anume: în Oltenia, Basarabia și în mai multe localități din Ardeal și din Bucovina. Tot răul provine din faptul că, înainte de anul 1919, proprietarii mari organizau munca agricolă, în condițiuni bune, întrebuințând semințe alese și executând muncile la timpul oportun; astfel că, pe atunci, obțineau rezultate bune, abundente, care contribuiau la mărirea avuției publice. Acum însă, populația rurală, lăsată la caprițile ei, neglijează cu totul munca câmpului, executând muncile la epoci cu totul întârziate și mulți din ei, sub diferite pretexte, lăsându-și ogorul nemuncit și lamentând apoi de lipsă de hrană, reclamând-o de la Guvern, fără nicio rușine. [...]

În ce privește exproprierea din anul 1923 a izlazurilor comunale, aceea este și mai hidoasă, și mai puțin raționabilă ca aceea din 1919. Puținul pământ de cultură ce rămăsese proprietarilor mari în moșiile lor, li s-a luat cu japca [...] spre a se crea izlazuri comunale. [...] Această din urmă expropriere, concepută în mod idiot [...], a provocat și va provoca distrugerea Agriculturii române. [...] În tot lungul și latul țărilor occidentale, nu se va putea vedea o asemenea tâmpeală de legiuire a izlazurilor comunale ca aceea ce există la noi și din cauza căreia avuția generală a Țării merge din ce în ce mai rău.” (Chiru, f.a., p. 109-110)

5.1. Prima pagină a memoriilor manuscrise ale lui Constantin Chiru

Arhiva Alexandra Vălimărescu

Ioana Perticari, copil în vremea Marelui Război, cu amintirile căreia ne-am mai întâlnit, scrie în 1950 despre reformele inițiate de liberali, după Primul Război Mondial, și își amintește o scenă amuzantă, menită să demonstreze imaturitatea democratică a României epocii.

„Sub conducerea lui Ion I. C. Brătianu, guvernul s-a grăbit să pună în aplicare reformele de mult plănuite: votul universal și distribuirea pământului către țărani. Marea eroare a politicianilor noștri a fost să-și imagineze că, instalând o pancartă pe care stătea scris «Asta e democrație!», prin magia acestor cuvinte vor putea să înlocuiască maturitatea civică. Democrația s-a născut peste noapte, din păcate pe fundații șubrede.

Majoritatea populației era analfabetă și complet străină de adevăratul sens al acestor reforme.

Această stare de fapt este foarte bine ilustrată de un incident care a avut loc în primăvara lui 1918, pe când eram încă refugiați la Iași. Soldaților li se făcuseră promisiuni solemne că urma să fie introdus votul universal. Lixandru, fost bucătar la noi, acum soldat demobilizat, venise să ne vadă și să doarmă la noi. Casa și pământul lui, ca și ale noastre, se aflau în Valahia ocupată de nemți. Nu mai avea nicio veste de la nevasta și de la copiii lui, din 1916. A ajuns la noi slab și obosit, încărcat cu ouă și cu pui, pe care ni le-a dăruit pentru a ne îmbunătăți minusculele noastre rații de mâncare.

Era tulburat de știrile pe care le aflase și era nerăbdător să afle mai multe de la mama mea⁶⁹. Nici nu ne-a salutat bine și a început să o descoasă. «E adevărat, conică, că vom avea vot universal?» Mama i-a răspuns că, din câte știa ea, era adevărat. «Adică vreți să-mi spuneți că votul meu o să valoreze tot atât cât voturile soțului dumneavoastră, Generalul, și cele ale celor doi frați ai dumneavoastră?» «Bineînțeles», i-a replicat mama. El și-a întors capul și a scuipat cu năduf pe podea. «Dacă e așa cum spuneți, atunci mama dracului o să ia țara asta». A căzut pe gânduri câteva minute, în tăcere, apoi a zis: «O să mă duc drept la conașul Ionel și o să-i spun ce cred. Doar îl știu de când eram copii... Mă duc, pe sufletul meu că mă duc». Mă întreb dacă întrevederea dintre Lixandru și prim-ministrul Ionel Brătianu, care erau născuți în același sat, Golești din Muscel, a avut vreodată loc. Lixandru avea câteva pogoane de pământ, muncise de copil și nu fusese niciodată obligat să «învețe carte», așa cum denumeau țăranii cititul și scrisul.” (Perticari, 1950, p. 20-21; t.n.)

Pentru urmașii de boieri începea o epocă nouă și complicată. Dispariția marilor moșii le anula ponderea economică, iar rolul lor politic se diminuase radical prin adoptarea votului universal. Multe familii se stinseseră deja pe cale naturală, altele se sting în perioada interbelică, iar altora le este din ce în mai greu să trăiască „boierește”, să își țină rangul. Totuși, și în perioada interbelică, modelul cultural structurat de boieri și de familiile înrudite cu ei va rămâne foarte important, chiar dacă va avea mult mai multă concurență decât înaintea Primului Război Mondial. Multe dintre marile averi din perioada interbelică vor aparține unor familii cu origini sau alianțe boierești. Mulți urmași de vechi familii, prin femei, dacă nu chiar purtători de nume istorice, vor fi prezenți și influenți în viața politică.

Dincolo de toate fracturile din societate, supraviețuitorii Primului Război Mondial și în special generațiile tinere au visuri și idealuri puternice. Textul unui tânăr urmaș de boieri ilustrează foarte bine frământările acestei lumi care pare să-și fi conștientizat propriile scăderi și

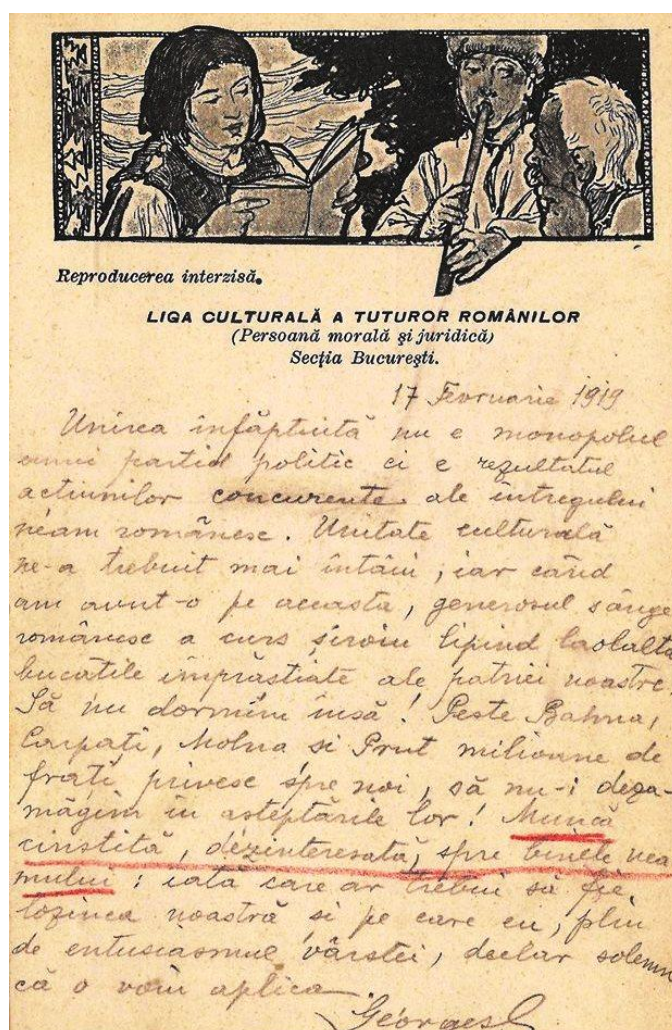
⁶⁹ Elena Perticari născută Davila, doamnă de onoare a Reginei Maria a României.

care visează la un nou început. Gheorghe Murgeanu (1901-1984), urmaș de boieri ialomițeni (Iliescu, f.a.), viitor mare geolog și membru al Academiei Române, avea 17 ani când a scris acest text, la 17 februarie 1919:

„Unirea înfăptuită nu e monopolul unui partid politic, ci e rezultatul acțiunilor concurente ale întregului neam românesc. Unitate culturală ne-a trebuit mai întâi, iar când am avut-o pe aceasta, generosul sânge românesc a curs șiroi, lipind laolaltă bucățile împrăștiate ale patriei noastre. Să nu dormim însă! Peste Bahna, Carpați, Molna, și Prut milioane de frați privesc spre noi, să nu-i dezamăgim în așteptările lor! Muncă cinstită, dezinteresată, spre binele neamului: iată care ar trebui să fie lozinca noastră și pe care eu, plin de entuziasmul vârstei, declar solemn că o voi aplica.” (Murgeanu, 1919)

În ce măsură societatea românească interbelică a reușit sau nu să transforme idealul în realitate este, însă, o altă istorie.

5.2. Cartea poștală cu textul lui Gheorghe Murgeanu

Arhiva Dan și Teodor Iliescu

CONCLUZII

„În arheologia acestor familii, vârful de piramidă îl constituiau patriotismul și, în același timp, credința. Când se năștea un copil, se spunea că trebuie să fie bun creștin și bun român. Asta era vorba întotdeauna. Erăi tot timpul crescut în acest spirit. Așa cum pe blazon scrie deviza unei familii, aceasta era deviza generală a acestor familii.” (Miclescu, 2010)

Prin intermediul unor jurnale, memorii și documente inedite (printre acestea, jurnalul de front al lui Grigore Romalo, jurnalul lui Iginio Vignali, jurnalul Anei Stoicescu, memoriile Ioanei Perticari) și al câtorva zeci de mărturii inedite obținute de la descendenți ai unor familii boierești și mari burgheze românești, am încercat să creionăm impactul pe care Primul Război Mondial l-a avut asupra urmașilor boierimii române și asupra celor înrudiți cu aceștia. Abordarea microistică ne-a permis să aprofundăm traseele câtorva personaje și ale câtorva familii, în timpul Primului Război Mondial și să ajungem, prin ele, la o imagine întregită a locului și rolului elitelor românești în Primul Război Mondial.

La izbucnirea Marelui Război, urmașii de boieri sunt încă majoritari în pozițiile de influență din politica Vechiului Regat, de la conducerea armatei și din diplomatie. Cele mai mari averi ale țării aparțin urmașilor de boieri, mari proprietari funciari, sau familiilor din marea burghezie înrudite prin alianță cu boierimea.

Ca și în alte țări ale Europei, în care nobilimea se află în fruntea efortului de război (Cannadine, 1999, p. 71-87), și boierimea română își are militanții ei pentru intrarea în război (spre exemplu, înflăcăratul Nicu Filipescu) și eroii ei pe câmpul de luptă (Gheorghe Poenaru-Bordea, Gheorghe Donici, Nicolae Brăiloiu, frații Strehăieni, frații Golești). Războiul le-a oferit aristocraților din întreaga Europă prilejul de a-și aduce aminte de rădăcinile cavalerești, de tradițiile militare, și de a-și demonstra patriotismul. Cultivate prin educație în familiile boierești, etica eroică și sentimentul datoriei față de țară îi determină pe mulți urmași de vechi familii să se înroleze ca voluntari, să lupte cu mult curaj și chiar să cadă eroic în luptă.

Tot o manifestare a sentimentului datoriei este și participarea doamnelor din înalta societate la activitățile Crucii Roșii, la ajutorarea răniților și a orfanilor. Mărturiile inedite ne-au permis să ascultăm și vocile mai discrete pe timp de război, ale femeilor și ale copiilor.

Urmașii de boieri nu sunt prezenți numai pe front, ci îi putem descoperi și în spatele frontului sau plecând în refugiu, mulți dintre ei în afara țării. Privită uneori cu dispreț și cu ironie, plecarea din țară pe timp de război își are motivațiile sale, pe care le-am putut descoperi în câteva dintre mărturiile.

Pentru a întregi tabloul elitelor românești ale epocii, ne-am referit nu numai la urmașii de boieri, ci și la rudele acestora și la acei mari burghezi, ofițeri și intelectuali care, preluând modelele culturale ale boierimii, s-au integrat în înalta societate.

Am putut observa, de-a lungul acestei cercetări, faptul că mulți dintre descendenții familiilor boierești și mari burgheze românești au, într-adevăr, un cult pentru memorie și că se definesc și prin strămoșii lor. Chiar și după un secol, în multe familii Primul Război Mondial rămâne un eveniment viu, prezent, este evocat cu familiaritate, iar vestigiile memoriale rămase de la înaintașii care au trăit în acea vreme sunt păstrate și respectate. Am descoperit, de asemenea, că există încă neașteptat de multe documente inedite despre Primul Război Mondial, în arhivele private, și că există multe povești de familie care nu și-au făcut până acum intrarea în cercetările genealogiștilor și ale istoricilor.

Primul Război Mondial este, probabil, ultimul mare eveniment istoric la care urmașii de boieri sunt actori principali. Exproprierile și votul universal îi vor marginaliza treptat din viața politică, iar averile lor vor scădea considerabil. Mulți urmași de boieri vor supraviețui și în perioada interbelică în poziții influente, dar era deja evident că boierimea nu mai era singura clasă politică a țării.

Supraviețuitori, mulți dintre ei, ai represiunii comuniste, descendenții de astăzi ai familiilor istorice românești și arhivele lor ne pot ajuta să adăugăm perspective noi unei istorii a Primului Război Mondial în care urmașii de boieri au jucat un rol de primă importanță.

BIBLIOGRAFIE

Surse inedite

A. Arhiva proiectului *Memoria elitelor românești* (în posesia autorului)

Axentie, Corneliu, 2000. Interviu audio cu Corneliu Axentie. București, 2000. Fragmente din mărturia lui Corneliu Axentie au apărut în articolul autorului, „De vorbă cu Corneliu Axentie”, în *Vlăstarul*, Seria a V-a, Anul V (2001), Nr. 9-10, p. 53-64 (partea I) și Nr. 11-12, p. 67-81 (partea a II-a).

Bălăceanu-Stolnici, Constantin, 2013. Interviu audio cu Constantin Bălăceanu-Stolnici. București, 5 ianuarie 2013.

Băldean Pleșoiu, Adriana, 2014. Răspuns scris la chestionarul „Memoria elitelor românești”. [text inedit, manuscris și tehnoredactat, în limba română]

Berindei, Dan, 2010. Interviu audio cu Dan Berindei. București, 14 octombrie 2010.

Boldur-Lătescu, Gheorghe, 2010. Răspuns scris la chestionarul „Memoria elitelor românești” [manuscris inedit în limba română].

Boldur-Lătescu, Gheorghe, 2014. Interviu audio cu Gheorghe Boldur-Lătescu. București, 18 iunie 2014.

Boldur-Lătescu, Gheorghe, 2015. Interviu filmat cu Gheorghe Boldur-Lătescu (filmare realizată de Ana Iorga). București, 10 aprilie 2015.

Boroianu, Radu, 2015. Interviu audio cu Radu Boroianu. București, 23 martie 2015.

Brem, Michaela, 2010. Răspuns scris la chestionarul „Memoria elitelor românești” [text tehnoredactat inedit, în limba română].

Brezianu, Barbu, 2000. Interviu audio cu Barbu Brezianu. București, 1 aprilie 2000. Fragmente din mărturia lui Barbu Brezianu au apărut în articolul autorului, „Viața ca o coloană spre infinit. Interviu cu Barbu Brezianu”, în *Vlăstarul*, Seria a V-a, Anul IV (2000), Nr. 3-4, p. 42-52 (partea I) și Nr. 7-8, p. 33-45 (partea a II-a).

Cantacuzino, Maruca, 2015. Interviu audio cu Maruca Cantacuzino. București, 27 aprilie 2015.

Carp, Mircea, 2013. Interviu audio cu Mircea Carp. București, 14 iunie 2013.

Carp, Mircea, 2015. Interviu filmat cu Mircea Carp (filmare realizată de Ana Iorga). București, 22 aprilie 2015.

Cazaban, Jean, 2015. Interviu audio cu Jean Cazaban. București, 18 aprilie 2015.

Cerkez, Costache, 2014. Interviu audio cu Costache Cerkez. București, 17 ianuarie 2014.

Chrissoveloni, Jean, 2014. Interviu audio cu Jean Chrissoveloni. București, 22 ianuarie 2014.

- Christopol, Mihaela-Alexandra (Mira), 2015. Interviu filmat cu Mihaela-Alexandra Christopol (filmare realizată de Ana Iorga). Paris, 12 iunie 2015.
- Christopol, Mihnea, 2015. Interviu audio cu Mihnea Christopol. Paris, 12 iunie 2015.
- Christopol, Petre, 2015. Interviu audio cu Petre Christopol. Paris, 12 iunie 2015.
- Constante, Lena, 2002. Interviu audio cu Lena Constante. București, 29 noiembrie 2002.
- Dămăceanu, Gabriela, 2015. Interviu audio cu Gabriela Dămăceanu. București, 26 martie 2015.
- Duma-Cardarelli, Anca, 2010. Răspuns scris la chestionarul „Memoria elitelor românești” [manuscris inedit în limba română].
- Filitti, Ion, 2010. Interviu audio cu Ion Filitti. București, 7 martie 2010.
- Filotti, Andrei, 2015. Răspuns scris la chestionarul „Memoria elitelor românești” [text inedit tehnoredactat în limba română].
- Filotti, Ion, 2015. Interviu audio cu Ion Filotti. Paris, 29 mai 2015.
- Flondor, Constantin, 2014. Interviu audio cu Constantin Flondor. București, 26 septembrie 2014.
- Ghika-Budești, Ilinka, 2010. Interviu audio cu Ilinka Ghika-Budești. București, 27 octombrie 2010.
- Ghika-Budești, Matei, 2014. Interviu audio, realizat telefonic, cu Matei Ghika-Budești (Statele Unite ale Americii). 5-6 august 2014.
- Ghika-Deniau, Irina, 2015. Interviu audio cu Irina Ghika-Deniau. Paris, 16 iunie 2015.
- Giurescu, Dinu C., 2015. Interviu audio cu Dinu C. Giurescu. București, 15 ianuarie 2015.
- Hillerin, Sandra de, 2015. Interviu audio cu Sandra Vulcănescu de Hillerin. Saint-Cloud, Franța, 22 iunie 2015.
- Iliescu, Dan, 2015. Interviu audio cu Ion Dan Iliescu. București, 22 ianuarie 2015.
- Lecca, Dumitru Gh., 2010. Interviu audio cu Dumitru Gh. Lecca. București, 25 iunie 2010.
- Makarovitsch, Alexandru, 2012. Interviu audio cu Alexandru Makarovitsch. Paris, 7 februarie 2012.
- Maltezanu, Constantin (Dinu), 2010. Răspuns scris la chestionarul „Memoria elitelor românești” [text inedit tehnoredactat în limba română].
- Maltezanu, Constantin (Dinu), 2014. Interviu audio cu Constantin Maltezanu. București, 22 aprilie 2014.
- Micescu, Istrate, 2013. Interviu audio cu Istrate Micescu. București, 6 iulie 2013.
- Miclescu, Sandu, 2010. Interviu audio cu Sandu Miclescu. București, 24 iulie 2010.
- Mihăilescu, Alexandru Ștefan, 2014. Răspunsuri scrise la întrebări din chestionarul „Memoria elitelor românești” [texte inedite tehnoredactate în limba română].
- Moruzi, George A., 2010. Răspuns scris la chestionarul „Memoria elitelor românești” [text inedit tehnoredactat în limba engleză].
- Moruzi, George A., 2014. Interviu audio cu George A. Moruzi. București, 14 iunie 2014.

Murgescu, Lelia, 2014. Interviu audio cu Lelia Murgescu. București, 9 decembrie 2014.

Negrescu-Suțu, Radu, 2010-2015. Răspuns scris la chestionarul „Memoria elitelor românești” [texte inedite tehnoredactate în limba română].

Negri, 2010. Interviu audio cu Ștefana și Ileana Negri. București, 17 martie 2010.

Negropontes, Ariana, 2012. Interviu audio cu Ariana Negropontes. Paris, 5 aprilie 2012.

Opreșcu Garoflid, Sanda, 2015. Interviu audio, realizat telefonic, cu Sanda Opreșcu Garoflid (Elveția). 3 martie 2015.

Papadat, Sorin, 2013. Interviu audio cu Sorin Papadat. București, 6 decembrie 2013.

Popovici, 2015. Interviu audio cu Anda Popovici (născută Agarici) și N. Popovici. București, 26 aprilie 2015.

Poulieff, Marina, 2012. Interviu audio cu Marina Poulieff. Paris, 15 mai 2012.

Ricci, Mihai, 2014. Interviu audio cu Mihai Ricci. București, 18 septembrie 2014.

Rioșanu, Alexandru, 2010. Interviu audio cu Alexandru Rioșanu. București, 14 decembrie 2010.

Romalo, Dan, 2013. Interviu audio cu Dan Romalo. București, 30 octombrie 2013.

Romalo, Dan, 2014a. Interviu audio cu Dan Romalo. București, 15 ianuarie 2014.

Romalo, Dan, 2014b. Interviu audio cu Dan Romalo. București, 27 noiembrie 2014.

Rosetti, Alexandru Scarlat, 2015. Interviu audio cu Alexandru Scarlat Rosetti. Giurgiu, 28 aprilie 2015.

Rosetti-Bălănescu, Petre, 2012a. Interviu audio cu Petre Rosetti-Bălănescu. Paris, 17 februarie 2012.

Rosetti-Bălănescu, Petre, 2012b. Interviu audio cu Petre Rosetti-Bălănescu. Paris, 25 iunie 2012.

Rosetti-Bălănescu, Petre, 2015. Interviu audio cu Petre Rosetti-Bălănescu. Paris, 29 mai 2015.

Rudeanu, Manole, 2013. Interviu audio cu Manole Rudeanu. București, 5 iulie 2013.

Saidac, Alin, 2015. Interviu audio cu Alin Saidac. București, 30 ianuarie 2015.

Saidac, Valentin, 2015. Interviu audio cu Valentin Saidac. București, 30 ianuarie 2015.

Skeletti-Budișteanu, Despina, 2012-2015. Răspunsuri scrise la chestionarul „Memoria elitelor românești” [text inedit tehnoredactat în limba română].

Slătineanu, Barbu (S.), 2015. Interviu audio cu Barbu Slătineanu. București, 25 martie 2015.

Stoicescu, Profira, 2000a. Interviu audio cu Profira Stoicescu. București, 21 noiembrie 2000.

Stoicescu, Profira, 2000b. Interviu audio cu Profira Stoicescu. București, 4 decembrie 2000.

Străjescu, Maria, 2003-2004. Interviu audio cu Maria Străjescu. București, 2003-2004.

Sturdza, Ion C. C., 2014. Interviu audio cu Ion C. C. Sturdza. București, 15 decembrie 2014.

Teodoru, Rada, 2015. Interviu audio cu Rada Teodoru. Paris, 25 iunie 2015.

Theodorini, Sanda, 2015. Interviu audio cu Sanda Theodorini. București, 21 aprilie 2015.

Văllimărescu, Alexandra, 2012. Interviu audio cu Alexandra Văllimărescu. București, 27 noiembrie 2012.

Văllimărescu, Alexandru, 2014. Interviu audio cu Alexandru Văllimărescu. Sinaia, 2 august 2014.

Villegas, Maria de, 2013. Interviu audio cu Maria de Villegas. București, 30 ianuarie 2013.

Voiculescu Defour, Gabriela, 2001. Interviu audio cu Gabriela Voiculescu Defour. București, 11 septembrie 2001.

Vulcănescu, Mariuca, 2014. Interviu audio cu Mariuca Vulcănescu. București, 12 august 2014.

Zamfirescu, Codin, 2014. Interviu audio cu Codin Zamfirescu. București, 4 aprilie 2014.

Zamfirescu, Dinu, 2013. Interviu audio cu Dinu Zamfirescu. București, 26 august 2013.

B. Mărturii și documente din arhive private

Arborele genealogic al familiei Cerchez [manuscris inedit în limba română, fără autor, nedatat].
Arhiva Costache Cerkez.

Arborele genealogic al familiei Dimitriu-Șoimu [manuscris inedit în limba română, fără autor, nedatat]. Arhiva Maria de Villegas.

Arborele genealogic al familiei Filitti [manuscris inedit în limba română, fără autor, nedatat].
Arhiva Ion Filitti.

Arborele genealogic al familiilor Garoflid și Trestianu [manuscris inedit în limba română, fără autor, nedatat]. Arhiva Sanda Opreșcu Garoflid.

Arborele genealogic al familiei Opran [manuscris inedit în limba română, fără autor, nedatat].
Arhiva Adriana Băldean Pleșoianu.

Arborele genealogic al familiei Pleșoianu din Vâlcea [manuscris inedit în limba română, fără autor, nedatat]. Arhiva Adriana Băldean Pleșoianu.

Arborele genealogic al familiei Vignali [manuscris inedit în limba italiană, fără autor, nedatat].
Arhiva Anca Vignali.

Arion, Radu, f.a. Arborele genealogic al familiei Christopol [manuscris inedit în limba română, nedatat]. Arhiva familiei Christopol.

Bohosievici, Vladislav Nicolai, 2005-2008. *De unde sunt* [text inedit, tehnoredactat în limba română]. Arhiva Vladislav Nicolai Bohosievici.

Brăiloiu, Nicolae, 1916. Scrisori și cărți poștale trimise familiei de către Nicolae Brăiloiu [manuscrise inedite în limba română]. Arhiva Alexandru Văllimărescu.

Cântecul Generalului Praporgescu, f.a. [manuscris inedit în limba română, fără autor, nedatat].
Arhiva Dinu Zamfirescu.

Chiru, Constantin, f.a. *Memoriile vieții mele, cu începere din anul 1872* [text inedit, dactilografiat în limba română]. Arhiva Alexandra Văllimărescu.

- Damian, Vasile, f.a. [1916]. Carte poștală militară trimisă familiei Brăiloiu, pentru a anunța moartea pe front a lui Nicolae Brăiloiu [manuscris inedit în limba română]. Arhiva Alexandru Văllimărescu.
- Debie (a), Charles Nicolas, f.a. Arborele genealogic al familiei Nenițescu [manuscris inedit în limba română]. Arhiva Sanda Theodorini.
- Debie (b), Charles Nicolas, f.a. *Genealogia familiilor Popescu (Lipia-Buzău), Cătuneanu, Candiano* [manuscris inedit în limba română, realizat cu sprijinul mai multor membri ai familiei]. Arhiva Sanda Oprescu Garoflid.
- Haralamb, Constantin, f.a. [1916]. Carte poștală militară trimisă familiei Brăiloiu, pentru a anunța moartea pe front a lui Nicolae Brăiloiu [manuscris inedit în limba română]. Arhiva Alexandru Văllimărescu.
- Iliescu, Dan, f.a. Arborele genealogic al familiei Murgeanu [manuscris inedit în limba română]. Arhiva Dan și Teodor Iliescu.
- Ionescu, N. V, f.a. [1916]. Carte poștală militară trimisă familiei Brăiloiu, pentru a anunța moartea pe front a lui Nicolae Brăiloiu [manuscris inedit în limba română]. Arhiva Alexandru Văllimărescu.
- Malfatti, Claudine, f.a. Memorii [manuscris inedit în limba franceză]. Arhiva Alexandra Mauguin-Berindey.
- Maltezanu, Maria-Ersilia-Merope, f.a. *Arborele genealogic. Linie descendentă a lui Merope Volpi de Dio* [arbore genealogic, manuscris inedit în limba română, nedatat]. Arhiva Constantin Maltezanu.
- Mauguin-Berindey, Alexandra, 2001. *Portraits de famille*. Vol. I. [carte de familie, text tehnoredactat inedit, în limba franceză]. Arhiva Alexandra Mauguin-Berindey.
- Murgeanu, Gheorghe Carol, 1919. Carte poștală [manuscris inedit în limba română, datat 17 februarie 1919]. Arhiva Dan și Teodor Iliescu.
- Neculau, Eugen, f.a. *Familia Leonida* [arbore genealogic, manuscris inedit în limba română, nedatat, întocmit după date culese în familie]. Arhiva Anca Buescu.
- Negrescu-Suțu, Radu, f.a. *Famille Negresco de Roman* [arbore genealogic tehnoredactat inedit în limba franceză, nedatat]. Arhiva Radu Negrescu-Suțu.
- Perietzianu-Buzău, Alexandru V., 1981. *Genealogia familiei Slătineanu, după Ion C. Filitti, Gheorghe D. Florescu și documente citite* [manuscris inedit în limba română]. Arhiva Barbu Slătineanu.
- Perticari, Ioana, 1950. *Souvenirs* [text inedit dactilografiat în limba engleză]. Arhiva Irina Ghica-Deniau.
- Ricci, Anca, f.a. *Scurtă notă biografică. Generalul Ilie Șteflea* [manuscris inedit în limba română]. Arhiva Mihai Ricci.

- Romalo, Grigore, 1916-1917/1997. *Carnete de război 1916-1917* [jurnal de front, manuscris inedit, în limbile franceză și română; pentru citări, am utilizat transcrierea realizată de Dan Romalo, în 1997, într-o ediție de autor, fără ISBN, cu circuit familial: Grigore Romalo, *Carnete de război 1916-1917*, Editura DaCor]. Arhiva Dan Romalo.
- Romalo, Nadejda, f.a. *La famille Romalo* [text inedit dactilografiat în limba franceză]. Arhiva Dan Romalo.
- Rosetti-Bălănescu, Petre, 1977. Text despre Nicolae Miclescu (textul nu are titlu) [text inedit dactilografiat în limba română]. Arhiva Petre Rosetti-Bălănescu.
- Saidac, Aurelia (Viorica), f.a. (a). Arborele genealogic al familiei Saidac [manuscris inedit în limba română, nedatat]. Arhiva familiei Saidac.
- Saidac, Aurelia (Viorica), f.a. (b). Arborele genealogic al familiei Strehăianu [manuscris inedit în limba română, nedatat]. Arhiva familiei Saidac.
- Stoicescu, Ana, 1909-1946. *Moi, toute entière* [jurnal manuscris inedit, în limbile franceză și română]. Arhiva Filip-Lucian Iorga.
- Șteflea, Ilie și Banciu, Sorin, f.a. Descrierea misiunii de spionaj a locotenentului Ilie Șteflea la Brașov, în octombrie 1915 (textul nu are titlu) [text inedit dactilografiat în limba română; Sorin Banciu a scris textul pe baza amintirilor transmise de Ilie Șteflea]. Arhiva Mihai Ricci.
- Șteflea, Sorin, 1985. Amintiri înregistrate pe bandă audio de Sorin Șteflea, în septembrie 1985, la București, și transcrise ulterior [manuscris inedit în limba română]. Arhiva Mihai Ricci.
- Vignali, Iginio, 1916-1917. *Mie memorie e appunti fatti durante il periodo della guerra Romana dal 15/28 Agosto 1916 al 7/20 Febbraio 1917* [text inedit, dactilografiat în limba italiană]. Arhiva Despina Skeletti-Budișteanu.
- Vulcănescu, Mircea, 1946. Scrisoare către soția lui Nicolae Miclescu, la moartea acestuia [manuscris inedit în limba română]. Arhiva Petre Rosetti-Bălănescu.

C. Arhive publice

- Poenaru-Bordea, Gheorghe; Poenaru-Bordea, Andrei, 2012. *Arbre généalogique de la famille Poenaru et Poenaru-Bordea (originare de Roumanie, dép. de Ialomița)* [genealogie inedită, tehnoredactată în limba franceză, stabilită de Gheorghe și Andrei Poenaru-Bordea, împreună cu nepoata lor, Catherine Imbert-Lauxerois, cu colaborarea lui Mihai Sorin Rădulescu, pe baza documentelor lui Alexandru V. Perietzianu-Buzău. Corectată, completată și actualizată pe baza cercetărilor întreprinse de Mihai-Alin Pavel. Exemplarul de la Muzeul Național al Agriculturii din Slobozia, tehnoredactat de Mihai-Alin Pavel, 31 ianuarie 2012]. Arhiva Muzeului Național al Agriculturii din Slobozia.

Cărți în ediții limitate

- Culcer, Gabriel Dumitru, 2011. *Însemnările unui aiurit*. Ediție limitată, îngrijită de Petre Culcer (nu are ISBN). Cluj-Napoca: Tipar IDEA și GLORIA. Pentru confruntare și ilustrații, am folosit și manuscrisul lui Gabriel Culcer.
- Culcer, Gabriel, 2013. *Chipuri din bătrâni*. Ediția a III-a. Ediție limitată, îngrijită de Petre Culcer și Rodica Culcer. Cluj-Napoca: Tipar IDEA și GLORIA. Conține un arbore genealogic al familiei Culcer.

Cărți publicate (memorii și jurnale, literatură dedicată Primului Război Mondial, lucrări științifice, lucrări de genealogie)

- Andrews, Nicholas G., 1997. *Ryland B. Andrews in World War I. Military Service in Jassy and Bucharest*. Chevy Chase, Maryland: Chandos Press.
- Anuarul Universității Mihăilene din Iași. 1930-1935, 1936*. Publicat de Traian Bratu, rectorul în funcțiune al Universității. Iași: Editura Universității Mihăilene.
- Argetoianu, Constantin, 2008. *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*. Volumele III-V. Partea a V-a. 1916-1918. Ediția a II-a, revăzută și întregită de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli.
- Astorri, Antonella, 2005. *Istoria ilustrată a Primului Război Mondial*. București: Enciclopedia RAO.
- Audoin-Rouzeau, Stéphane, 2014. *Războiul unei familii, 1914-2014*. București: Corint.
- Audoin-Rouzeau, Stéphane; Becker, Annette, 2014. *Războiul redescoperit, 1914-1918*. București: Corint.
- Averescu, Alexandru, Mareșal, 1992. *Notițe zilnice din război*. 2 volume. București: Editura Militară.
- Avram, Valeriu, 2012. *Aeronautica română în războiul de întregire națională (1916-1919)*. București: Editura Militară.
- Bălăceanu-Stolnici, Constantin, 1990. *Cele trei săgeți. Destine la confluența cu istoria: Saga Bălăcenilor*. București: Editura Eminescu.
- Bălăceanu-Stolnici, Constantin, 2015. *Amintiri... Viața la țară – Stolniciul interbelic*. București: Oscar Print.
- Beaucarnot, Jean-Louis, 2013. *Nos familles dans la Grande Guerre. Destins héroïques et foudroyés*. Paris: Éditions Jean-Claude Lattès.
- Beaupré, Nicolas, 2013. *Écrits de guerre 1914-1918*. Paris: CNRS Éditions.

- Bentoiu, Annie, 2007. *Timpul ce ni s-a dat. Memorii 1944-1947*. Ediția a doua. București: Humanitas.
- Berindei, Dan et alii (coord.), 2015. *Istoria românilor. Vol. VII, tom II: De la Independență la Marea Unire (1878-1918)*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. București: Editura Enciclopedică.
- Berindei, Mircea, 2004. *Paravanul venețian. Portrete și amintiri*. București: Humanitas.
- Bezviconi, Gheorghe G., 2004. *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*. București: Editura Tritonic.
- Boia, Lucian, 2009. „Germanofilia”. *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*. București: Humanitas.
- Boia, Lucian, 2014. *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*. București: Humanitas.
- Boldea, Ligia, 2002. *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI. Origine, statut, studiu genealogic*. Reșița: Editura Banatica.
- Botiș, Teodor, Dr., 1939. *Monografia familiei Mocioni*. București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”.
- Bowd, Gavin, 2008. *Paul Morand și România*. București: Corint.
- Braniște, Valeriu, 1972. *Amintiri din închisoare (Însemnări contemporane și autobiografice)*. București: Editura Minerva.
- Brătianu, Gheorghe I., 2006. *File rupte din cartea războiului*. București: Editura Scripta.
- Brittain, Vera, 2004. *Testament of Youth. An Autobiographical Study of the Years 1900-1925*. London: Virago.
- Bulei, Ion, 2000. *Conservatori și conservatorism în România*. București: Editura Enciclopedică.
- Bulei, Ion, 2011. *Românii în secolele XIX-XX. Europeanizarea*. București: Editura Litera.
- Callimachi, Ana-Maria, 2015. *Lumea era toată a mea. Amintirile unei prințese*. București: Corint.
- Callimachi, Scarlat, 2009. *La răscruce de vremuri*. București: Editura Anima.
- Cannadine, David, 1999. *The Decline and Fall of the British Aristocracy*. New York: Vintage Books.
- Cantacuzino, Ion Mihai, 1996. *O mie de ani în Balcani. O cronică a Cantacuzinilor în vâltoarea secolelor*. București: Editura Albatros.
- Cantacuzino, Nicolae B., 2012. *Amintirile unui diplomat român*. Iași: Casa Editorială Demiurg, Editura Apollonia.
- Cantacuzino, Sabina, 2014. *Din viața familiei Ion C. Brătianu, 1914-1919*. Ediția a III-a, revăzută. Note, indice și ediție îngrijită de dr. Elisabeta Simion. București: Humanitas.

- Câmpeanu, Remus, 2008. *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*. Ediția a 2-a. Centenar Constantin C. Giurescu. Amintiri și documente inedite, 2001. Craiova: Editura Universitaria.
- Chaussinand-Nogaret, Guy (sous la direction de), 1991. *Histoire des élites en France du XVIe au XXe siècle*. F.l.: Éditions Tallandier.
- Chiper, Constantin, col. (r.), 2012. *Cronica militară a județului Vaslui*. Iași: Editura PIM.
- Ciobotea, Dinică, 1999. *Istoria moșnenilor*. Vol. 1, Partea I (1829-1912). Craiova: Editura Universitaria.
- Coenen-Huther, Jacques, 2007. *Sociologia elitelor*. Iași: Polirom.
- Constante, Constantin, 2004. *Colindând prin Rusia Sovietică. Note și impresii de călătorie (1916-1918)*. Ediție îngrijită de Maria Georgescu. București: Curtea Veche.
- Constantiniu, Florin, 2002. *O istorie sinceră a poporului român*. Ediția a III-a revăzută și adăugită. București: Univers Enciclopedic.
- Cosma, Viorel, 2013. *Jurnal de Război (1916-1919). Cpt. Dr. Constantin Cosma*. Onești: Editura Magic Print.
- Cretzianu, Sarmiza, 2015. *De pe Valea Motrului. Povești cu boieri, panduri și mirese codane*. Ediția a III-a. București: Corint.
- Crohmălniceanu, Ovid S., 2003. *Literatura română între cele două războaie mondiale*. Volumul I. București: Editura Universalia.
- Deaconu, Luchian; Gherghe, Otilia, 2013. *Ofițeri români prizonieri de război, 1916-1918. Mărturii zguduitoare*. Craiova: Editura Sitech.
- Djuvara, Neagu, 2010. *Ce au fost boierii mari în Țara Românească? Saga Grădiștenilor (secolele XVI-XX)*. București: Humanitas.
- Dragalina, Virgil Alexandru, 2009. *Viața tatălui meu, generalul Ioan Dragalina*. București: Editura Militară.
- Drăgan, Ioan, 2000. *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*. București: Editura Enciclopedică.
- Duca, George I., 1983. *Cronica unui român în veacul XX*. Vol. I. München: Jon Dumitru – Verlag.
- Duca, I. G., 1994. *Memorii*. Volumele III și IV. Ediție și indice de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli.
- Durandin, Catherine, f.a. *Istoria românilor*. Iași: Institutul European.
- Fălcoianu, Alexandru Al., 1928. *Arborele genealogic al familiei Bujoreanu (originară din Vâlcea) și anexe de arbori ai descendenței din partea femeiască, cu note și acte asupra acestei familii*. București: Tipografia și Legătoria Închisorii Centrale „Văcărești”.

- Filitti, Ioan C., 1938. *Regeste de documente. Familia Slătineanu (1712-1862)*. București: Institutul de Arte Grafice „Lupta” – N. Stroilă.
- Filitti, Ioan C., 2008. *Jurnal. Vol. I. 1913-1919*. Ediție îngrijită de Georgeta Filitti. Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun.
- Garoflid, Const., 1920. *Chestia agrară în România*. București: Editura Tipografiei Gutenberg, Soc. Anonimă.
- Guéno, Jean-Pierre, 2012a. *1914-1918. Mon papa en guerre. Lettres de poilus, mots d'enfants*. Paris: E.J.L.
- Guéno, Jean-Pierre, 2012b. *Paroles de poilus. Lettres et carnets du front (1914-1918)*. Paris: E.J.L.
- Guéno, Jean-Pierre, 2013. *Les Poilus. Lettres et témoignages des Français dans la Grande Guerre (1914-1918)*. Paris: Éditions Les Arènes.
- Generalul Eremia Grigorescu. *Un erou al neamului. Viața și opera sa. Omul – Militarul – Eroul. Funerariile Naționale. Volum Comemorativ, 1919, 1920*. Cu o prefață de A. D. Xenopol. Colecționat și editat de Vasile C. Metaxa, publicist.
- Georgescu, Maria, 2002. *Cadeți români la Saint-Cyr / Cadets roumains à Saint-Cyr*. București: Editura Militară.
- Georgescu, Maria, 2015. *Cavaleriști români la Saumur*. București: Editura Militară.
- Georgescu, Paul, 1968. *Coborând* (roman). București: Editura pentru literatură.
- Georgescu, Paul, 1976. *Doctorul Poenaru*. București: Editura Eminescu.
- Ghibănescu, Gh., 1912. *Cuzeștii (monografie istorică)*. București: Editura Librăriei Socec & Co.
- Ghica, Grigore, 1973. *Grigri*. Madrid: Artes Graficas Benzal.
- Ghyka, Matila, 2014. *Curcubeie*. Traducere de Georgeta Filitti. Iași: Polirom.
- Gigurtu, Olga, 2015. *Amintiri și icoane din trecut*. Ediția a II-a. București: Corint.
- Giurcă, Ion; Georgescu, Maria, 2012. *Statul Major General român (1859-1950). Organizare și atribuții funcționale*. București: Editura Militară.
- Giurescu, Constantin, 2008. *Despre boieri și despre rumâni*. București: Editura Compania.
- Giurescu, Constantin C., 2010. *Istoria românilor. Vol. II. De la Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul*. Ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu. București: Editura ALL.
- Gorun, Ion (întocmit de), 1916. *Calendarul „Răsboiul popoarelor” pe anul 1916*. București: Editura Ig. Hertz.
- Grandhomme, Jean-Noël, 2009. *La Roumanie de la Triple à l'Entente (1914-1919)*. Editions 14-18 Soteca.
- Greceanu, Ana, 2013. *Între două patrii. Însemnări 1911-1920*. Cuvânt-înainte, note și comentarii de Dumitru Roman. București: Editura Vremea.

- Gudană, Mihaela, 2014. *Monografia comunei Ghidigeni*. Adjud: Armonii culturale.
- Hašek, Jaroslav, 2014. *Peripețiile bravului soldat Švejk*. București: Editura Young Art.
- Hitchins, Keith, 2013. *România (1866-1947)*. Ediția a IV-a. Traducere din engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu. București: Humanitas.
- Ichim, Eugen, 2014. *Generalul Constantin Sănătescu. Pentru Țară și Tron*. București: Editura Militară.
- Ion, Narcis Dorin, 2007. *Reședințe și familii aristocrate din România*. București: Institutul Cultural Român.
- Ionescu, Adrian-Silvan, 2014. *The Great War. Photography from the Romanian front, 1916-1919*. București: Editura Institutului Cultural Român.
- Ionescu, Aurel, 2014. *Străzi din București și numele lor. Volumul 2. Nume de militari și eroi*. București: Editura Vremea.
- Ionescu, Mihail E., General-maior (r) dr. (coordonator), 2014. *Românii la începutul „Marelui Război”. De la atentatul de la Sarajevo la moartea regelui Carol I. Documente, impresii, mărturii*. București: Editura Militară.
- Ionescu, Take, 2005. *Amintiri și discursuri*. Ediție îngrijită de Nicolae-Șerban Tanașoca. București: Editura Fundației PRO.
- Iordache, Anastasie, 1979. *Goleștii. Locul și rolul lor în istoria României*. București: Editura științifică și enciclopedică.
- Iordache, Anastasie, 2000. *Parlamentul României în anii reformelor și ai Primului Război Mondial, 1907-1918*. București: Paideia.
- Iordache, Anastasie, 2008. *Take Ionescu*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București: Editura Universal Dalsi.
- Iorga, Filip-Lucian, 2013. *Strămoși pe alete. Călătorie în imaginarul genealogic al boierimii române*. București: Humanitas.
- Iorga, Filip-Lucian, în dialog cu Alexandru Paleologu, 2012. *Breviar pentru păstrarea clipelor*. Ediția a III-a, revăzută. București: Humanitas.
- Iorga, Filip-Lucian, în dialog cu Neagu Djuvara, 2014. *Trecutul este viu*. București: Humanitas.
- Iosipescu, Vasile; Preda, Gheorghe, Maior, 1967. *Generalul David Praporgescu*. București: Editura Militară.
- Iurașcu, Dimitrie, 2012. *Rugina toamnei. Mărturii de diplomat din vremi apuse*. Galați: Editura Partener.
- Keegan, John, 2003. *La Première Guerre mondiale*. Traduction de l'anglais par Noëlle Keruzoré. Revue par Pierre-Olivier Cervesi et Antoine Bourguilleau. Paris: Perrin.
- Kirițescu, Constantin, 1989. *Istoria războiului pentru întregirea României (1916-1919)*. 2 volume. București: Editura Științifică și Enciclopedică.

- Kirson, Ștefan Petre, 2005. *Pe aripile amintirilor. Interviu cu Georgeta N. Chrissoveloni, Sanda Tătărescu-Negropontes, Șerban Alexandru Ghica, Maia Scully-Logotheti*. București: Editura Fundației Culturale Magazin Istoric.
- Lecca, Dumitru, 2012. *Cronica unei mari familii băcăuane: boierii Lecca*. Onești: Editura Magic Print.
- Loiseau, Laurent; Bénech, Géraud (présentés par), 2014. *Carnets de Verdun*. Paris: E.J.L.
- Magnússon, Siðour Gylfi și Szijártó, István M., 2013. *What is Microhistory? Theory and Practice* [ebook]. New York: Routledge.
- Maior, Liviu, 1993. *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori)*. Cluj-Napoca: Editura Sincron.
- Maior, Liviu, 2010. *Alexandru Vaida-Voevod. Putere și defăimare*. București: Editura RAO.
- Marghiloman, Alexandru, 1993-1995. *Note politice*. 3 volume. Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Scripta, Editura Machiavelli.
- Maria, Regina României, 2014. *Jurnal de război (1916-1917)*. Precedat de însemnări din 1910-1916. Traducere din engleză de Anca Bărbulescu. Ediție îngrijită și prefată de Lucian Boia. București: Humanitas.
- Maria, Regina României, 2015a. *Jurnal de război (1917-1918)*. Traducere din engleză de Anca Bărbulescu. Ediție îngrijită și prefată de Lucian Boia. București: Humanitas.
- Maria, Regina României, 2015b. *Jurnal de război (1918)*. Traducere din engleză de Anca Bărbulescu. Ediție îngrijită, prefată și scurtă cronologie de Lucian Boia. București: Humanitas.
- Marinache, Oana, 2013. *Știrbey Residences in Bucharest and Buftea. Architecture and Interior Decoration*. București: ACS Publishing.
- Marinache, Oana, 2014. *Știrbey. Reședințe, moșii, ctitorii*. București: Editura ACS.
- Mărdărescu, G. D., Generalul, 1922. *Campania pentru desrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei (1918-1920)*. București: Editura Cartea Românească.
- Mârzescu, Gheorghe Gh., 2004. *Fapte și impresii zilnice (1917-1918)*. București: Curtea Veche.
- Mension-Rigau, Eric, 2007. *Aristocrates et grands bourgeois. Education, traditions, valeurs*. Paris: Perrin.
- Nedelea, Marin, 1994. *Istoria României. Compendiu de curente și personalități politice. Pașoptismul, conservatorismul, liberalismul*. București: Editura Niculescu.
- Negresco-Soutzo, Alexandre, 2005. *Livre d'or de la famille Soutzo*. Paris: Chez l'Auteur (ediția în limba română, Negrescu-Suțu, Radu, 2013. *Cartea de aur a familiei Suțu*. București: Capitel Avangarde).
- Noica, Nicolae Șt., 2009. *Neamul Noica*. București: Editura Cadmos, Asociația Kultura.

- Oncescu, Iulian, 2011. *Texte și documente privind istoria modernă a românilor (1774-1918)*.
Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun.
- Otu, Petre, 2008. *Mareșalul Constantin Prezan. Vocația datoriei*. București: Editura Militară.
- Otu, Petre; Georgescu, Maria, 2011. *Radiografia unei trădări. Cazul colonelului Alexandru D. Sturdza*. București: Editura Militară.
- Papadat-Bengescu, Hortensia, 1978. *Balaurul*. Postfață și bibliografie de Roxana Sorescu.
București: Editura Minerva.
- Petrescu, Cezar, 2010. *Întunecare*. 2 vol. București: Litera Internațional și Jurnalul Național.
- Platon, Gheorghe, Platon, Alexandru-Florin, 1995. *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică (Date statistice și observații istorice)*.
București: Editura Academiei Române.
- Popian, Constantin C., 2007. *Amintiri din viața militară. Jurnale de război și din prizonierat*.
București: Editura Militară.
- Popovici, Aurel C., 1997. *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria*.
București: Editura Albatros.
- Pourcher, Yves, 1994. *Les jours de guerre. La vie des Français au jour le jour, 1914-1918*.
Paris: Librairie Plon.
- Preda, Dumitru, 1996. *Generalul Henri Cihoski. Un erou al României Mari*. București: Editura Militară.
- Preda, Dumitru (coordonator); Moghior, Neculai; Velter, Tiberiu, 1997. *Berthelot și România / Berthelot et la Roumanie. Album*. București: Editura Univers Enciclopedic.
- Predescu, Lucian, 1999. *Enciclopedia României Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*. Ediție anastatică. București: Editura Saeculum I.O., Editura Vestala.
- Pușcariu, Ioan Cavaler de (culese de), 1892. *Date istorice privitorie la familiile nobile române*.
Sibiu: Tiparul Tipografiei Arhidiecezane.
- Pușcariu, Ioan Cavaler de, 1907. *Fragmente istorice despre boerii din Țara Făgărașului*. Sibiu:
Tiparul Tipografiei Arhidiecezane.
- Rădulescu, Mihai Sorin, 1998. *Elita liberală românească (1866-1900)*. București: Editura ALL.
- Rădulescu, Mihai Sorin, 1999. *Genealogii*. București: Editura Albatros.
- Rădulescu, Mihai Sorin, 2000. *Genealogia românească. Istoric și bibliografie*. Brăila: Editura Istros, Muzeul Brăilei.
- Rădulescu, Mihai Sorin, 2011. *În căutarea unor istorii uitate. Familii românești și periplusuri apusene*. București: Editura Vremea.
- Rădulescu-Zoner, Șerban; Marinescu, Beatrice, 1993. *Bucureștii în anii Primului Război Mondial, 1914-1918*. București: Editura Albatros.

- Récits et faits de guerre du 9e Régiment de Cuirassiers, 1914-1918*, f.l., f.a.
- Remarque, Erich Maria, 2010. *Nimic nou pe frontul de vest*. București: Editura Adevărul Holding.
- Ritchie, Donald A., 2003. *Doing Oral History. A Practical Guide*. Second edition. New York: Oxford University Press.
- Rosetti, Radu D., 1921. *Remember 1916-1919*. București: Editura Librăriei Socec & Co.
- Rosetti, Radu R., General, 1938. *Familia Rosetti. I. Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională.
- Rosetti, Radu R., General, 1997. *Mărturisiri (1914-1919)*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Maria Georgescu. București: Editura Modelism.
- Rudeanu, Vasile, General, 2004. *Memorii din timpuri de pace și de război (1884-1929)*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Dumitru Preda și Vasile Alexandrescu. București: Cavallioti.
- Russu Ardeleanu, N., 1918. *Prizonier în țara ta – 8 luni în teritoriul ocupat. După povestirile locot. Florin M. Rădulescu*. f.l.
- Saint-Aulaire, contele de, 2003. *Confesiunile unui bătrân diplomat*. București: Humanitas.
- Scârneci, Vasile, 2013. *Viața și moartea în linia întâi. Jurnal și însemnări de război, 1916-1920, 1941-1943*. București: Editura Militară.
- Sion, Costandin, Paharnicul, 1973. *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contemporane. Boierii moldoveni*. Text ales și stabilit, glosar și indice de Rodica Rotaru. București: Editura Minerva.
- Slavici, Ioan, 1996. *Închisorile mele*. București: Editura ALLFA.
- Slătineanu, Barbu (A.), 2004. *Oglinda. Nuvele și povestiri*. București: Editura DU Style.
- Socec, Alexandru I. V., Generalul, *Episod din Bătălia de pe Argeș (Neașlov)*, 1922. București: Tip. Dimitrie M. Ionescu.
- Sommer, Barbara W.; Quinlan, Mary Kay, 2009. *The Oral History Manual*. Second Edition. Plymouth: Altamira Press.
- Sorescu, Ștefan I., 2014. *Versuri de pe front*. Cluj-Napoca: Eikon.
- Stan, Constantin I., 2008. *Generalul Henri M. Berthelot și românii*. București: Paideia.
- Stan, Constantin I., 2010. *Luptători sub steagul Marii Uniri (Activitatea românilor aflați în străinătate, 1916-1920)*. București: Paideia.
- Stanca, Sebastian, Dr., 1925. *Contribuția preoției române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*. Cluj: Institut de Arte Grafice, Editură și Librărie „Cartea Românească” S.A.
- Sturdza, Michel, 1918. *Avec l'armée roumaine (1916-1918)*. Paris: Librairie Hachette et Cie.

- Sturdza, Mihai Dim. (coordonator și coautor), 2004. *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*. Vol. I. Abaza – Bogdan. București: Simetria.
- Sturdza, Mihai Dim. (coordonator și coautor), 2011. *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*. Vol. II. Boian-Buzescu. București: Simetria.
- Sturdza, Mihai Dim. (coordonator și coautor), 2014. *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*. Vol. III. Familia Cantacuzino. București: Simetria.
- Sturdza, Mihail Dimitri, 1999. *Grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople. Dictionnaire historique et généalogique*. 2e édition revue et augmentée. Paris: Chez l'auteur.
- Todea, Ioan, 2014. *Ion (Ionel) I. C. Brătianu întregitor și făuritor al României moderne (1864-1927)*. București: Editura Universitară.
- Topîrceanu, G., 2014. *Amintiri din luptele de la Turtucaia. Pirin Planina (episoduri tragice și comice din captivitate). Memorii de război*. București: Humanitas.
- Torrey, Glenn E., 2014. *România în Primul Război Mondial*. București: Meteor Publishing.
- Vrăbiescu Kleckner, Simona M., 2013. *Pe urmele mele în două lumi: România – SUA. Romanul unei vieți – cronică unei epoci*. Volumul I. București: Curtea Veche.
- Vulcănescu, Mărgărita Ioana, 2013. *Memorii – Jurnal*. Vol. I. București: Editura Vitruviu.
- Yarka, Arabella, 2010. *De pe o zi pe alta. Carnet intim 1913-1918*. București: Compania.

Articole

- Duțu, Alesandru, col. dr.; Dobre, Florica, 1998. „Generali români în prizonierat”. *Magazin istoric*, serie nouă, martie 1998, p. 49-53, 55.
- Iorga, Filip-Lucian, 2014. „The Memory of the Romanian Elites”. *Analele Universității din Craiova. Istorie / Annals of the University of Craiova. History*, Anul XIX, nr. 2(26)/2014, Noiembrie. Craiova: Editura Universitaria, p. 157-172.
- Iorga, Filip-Lucian, 2015. „The Onou family: from the Moldavian country squires to the aristocrats who played a role in the Russian diplomacy during World War I and the Bolshevik Revolution”. *Analele Universității din Craiova. Istorie / Annals of the University of Craiova. History*, Year XX, No. 1(27)/2015, April. Craiova: Editura Universitaria, p. 73-84.
- Păltănea, Paul, 1983. „O spiță genealogică necunoscută a familiei lui Costache Negri”. *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, XX. Iași: Editura Academiei Republicii Socialiste România.

- Sturdza, Ion C. C.; Stănculescu, Gh. R., 2011. „Șarja de la Robănești (10/23 noiembrie 1916), descrisă de un participant nemijlocit. Din notele zilnice inedite ale sublocotenentului (r) Constantin R. Sturdza”. *Buletinul Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I”*, serie nouă, nr. 9. București: Editura Alpha MDN, p. 82-106.
- Tașcă, George-Felix, 2000. „Sulgerul Vasile Dabija de la Bălăbănești. Ascendența și descendența până azi”. *Arhiva Genealogică*, Anul VII (XII), Nr. 1-4/2000. Iași: Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, p. 171-182.

Site-uri internet

- www.ghika.net (site-ul familiei Ghika, cu genealogii ale mai multor familii boierești din Moldova și Țara Românească).
- www.marelerazboi.ro